

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**DEMOKRASİYE GEÇİŞ SONRASI
ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİ
(1991–2016)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Elona SYTARI

BURSA 2017

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**DEMOKRASIYE GEÇİŞ SONRASI
ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİ
(1991–2016)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Elona SYTARI

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

BURSA 2017

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda **701421044** numaralı **Elona SYTARİ**'nin hazırladığı “**Demokrasiye Geçiş Sonrası Arnavutluk'ta Din Eğitimi (1991-2016)**” konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 25 / 12 / 2017 günü 11.00- 12.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin / çalışmasının (BAŞARILI / ~~BAŞARISIZ~~) olduğuna (OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~) ile karar verilmiştir.

imza

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Kom. Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

imza

Üye

Prof. Dr. Mehmet Emin AY
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

imza

Üye

Doç. Dr. Ayşe Zişan FURAT
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

25/12/ 2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 25 / 12 / 2017

Tez Başlığı / Konusu: **"Demokrasiye Geçiş Sonrası Arnavutluk'ta Din Eğitimi (1991-2016)"**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam xiii + 128 sayfalık kısmına ilişkin 05 / 12 / 2017 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

25 / 12 / 2017

İmza

Adı Soyadı: Elona SYTARI
Öğrenci No: 701421044
Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Programı: DİN EĞİTİMİ
Statüsü: Y.Lisans Doktora

imza

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

25/12/2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Demokrasiye Geçiş Sonrası Arnavutluk'ta Din Eğitimi (1991-2016)**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

imza

25/12/2017

Adı ve Soyadı : Elona SYTARI
Öğrenci No : 701421044
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Programı : Din Eğitimi
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Elona SYTARİ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Eğitimi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: 13 + 128
Mezuniyet Tarihi	: /...../20....
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

DEMOKRASIYE GEÇİŞ SONRASI ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİ (1991-2016)

Arnavutluk'ta 1991 yılında başlayan rejim değişikliği ve demokrasiye geçiş süreci ile birlikte din eğitimi alanında yaşanan gelişmeler ve tartışmalar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Demokrasiye geçişin ardından Arnavutluk'ta din-devlet ilişkisi ve bu ilişkinin tarihsel olarak seyri, özellikle demokratik yönetimle birlikte özellikle örgün din eğitimi alanındaki değişim ve gelişmeler bu çalışmada incelenmiştir. Müslüman, Katolik ve Ortodoks cemaatlerin katkı ve himayelerinde açılan okulların mahiyeti, ders müfredatları, öğrenci sayıları, vb. gibi konular da karşılaştırmalı olarak bu çalışmada ele alınmıştır. Araştırmanın verileri kaynak taraması, literatür ve doküman incelemesi yanında ilgili resmi veya gayri resmi makamlarla yapılan görüşmeler ve yazışmalar yoluyla elde edilmiştir. Araştırma neticesinde, demokrasiye geçişle birlikte bazı dinî dernek, vakıf ve kuruluşların yeniden açılmasına yasal olarak izin verildiği, özel eğitim kurumlarında yaygın ve örgün din eğitimi faaliyetlerinin daha canlanma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Devlet okullarında din eğitimine yer verilip verilmemesi mevzuu ise ancak 2016 yılı itibariyle ciddi olarak tartışılmaya başlanmış, fakat bu hususta uygulamaya yansıyan önemli bir gelişmenin kaydedilmediği görülmüştür. Ayrıca, Arnavutluk'taki dinî kuruluş ve cemaatlerin, din eğitimi alanında faaliyetlerini gerçekleştirme hususunda yeterli düzeyde yasal bir yetki ve güvenceye sahip olduğu, ancak dinî toplulukların iç ve dış imkânları ile açılmış olan eğitim kurumlarında ortak bir eğitim felsefelerinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Arnavutluk'ta eğitim, din eğitimi, örgün din eğitimi kurumları, medreseler, din öğretimi programı, İslamî eğitim, Hristiyan eğitimi

ABSTRACT

Name and Surname : Elona SYTARI
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : Department of Philosophy and Religious Studies
Branch : Religious Education
Degree Awarded : Master of Arts
Total Page Number : 13 + 128
Degree Date :/...../201...
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Turgay GÜNDÜZ

RELIGIOUS EDUCATION IN ALBANIA AFTER THE TRANSITION TO DEMOCRACY (1991-2016)

The theme and the focus of this study are the developments and debates in religious education field, accomplished together with the process of the changing regime and the transition of democracy in Albania in 1991. This thesis, which deals with religious education in Albania after the transition to democracy, examines religion-state relationship, the way this relationship has developed during the historical process, especially, changes and developments in the formal religious education mainly during the democracy system. The nature of schools opened due to the contribution and the care of Muslim, Orthodox and Catholic communities, school's curriculum, the number of students etc., are evolved in a comparative way. Data given during the study are collected through the scanning of the sources, the literature, and the review of documents, as well through interviews and correspondence with relevant, official and non-official authorities. As a result of the research, it is defined that with the transition to democracy, to some associations, foundations, and religious organizations, is recognized the legal law to practice their activities. Furthermore, the formal and non-formal religious education activities in private educational institutions are now more powerful and lively. The issue of religious education in public schools has been debated seriously since 2016, however, there is no any significant development that might be reflected in the subject. Moreover, it is reached the conclusion that religious institutions and religious communities in Albania have sufficient legal access to perform their activities in the religious education field. Yet there is no a common philosophy in educational institutions opened to internal and external financial funding of religious communities.

Keywords: Religious education in Albania, non-formal education, religious education institutions, madrasah, religious curricula, Islamic education, Christian education.

ÖNSÖZ

Yüce Yaratıcı insanoğlunu yaşadığımız dünyada halife kıldığı gibi, “oku” emrini vahiy ile ilan etmekle onu varlıkların en değerlisi kılmıştır. İnsanı değerli kılan, gücün sözünü değil, sözün gücünü kullanmasıdır. İnsanı, mahlûkatların en şerefli, güçlüsü ve değerlisi kılan bir diğer özelliği ise ilimdir. İnsan kâinatı, kendisini ve nihayetinde Rabbini okuyabildiği ölçüde insandır. İslamî değerlerin en bariz ilkelerinden biri olan ilim talebi, mümine beşikten mezara kadar yoldaşlık eden bir medeniyet izidir. Medeniyetler ise eğitim üzerinde kurulur ve gelişir. Eğitim çok dinamik bir yapıya sahiptir.

Yaşadığımız XXI. yüzyılın en temel özelliklerinden biri küreselleşme sürecinin her sahada faal olmasıdır. Kitle iletişim araçların, internetin ve sosyal medyanın ölçsüz bir şekilde kullanılması, çocuklardan çocukluğunu, gençlerden gençliğini, orta yaşlılardan ise aileyi çalmaktadır. Elimizden kaçıp giden bu dünyada eğitimin ehemmiyetini idrak etmeden, ifrat ve tefritten uzak kalmayı ilke edinmiş bir medeniyetin mensupları olduğumuzu iddia edemeyiz. Bu bağlamda din de eğitimin ruhudur, rehberidir, bütünleyici bir parçasıdır. Din eğitimi üzerinde yapılan araştırmalar din ve eğitim kavramlarının nasıl birbirine bağlı olduğu ve birbirini tamamladığını göstermektedir. Çünkü câhil bir dindar, toplum için ateist bir düşünür kadar zararlıdır.

Demokrasiye geçiş sonrası Arnavutluk'ta din eğitimi konu edinen bu çalışmanın Birinci Bölüm'ünde Arnavutluk hakkında, kısa tarihinin yanısıra, genel bilgiler verildi. İkinci Bölüm'de Arnavutluk'ta din ve eğitim sistemi tarihsel, toplumsal, siyasal ve hukuki yönleriyle incelenmeye çalışıldı. Üçüncü Bölüm'de ise, İslamî, Ortodoks ve Katolik din eğitimi kurumları, ders programları, öğrenci profilleri ve diğer din eğitimi ve öğretimi faaliyetleri hakkında bilgiler verildi.

Bu araştırmanın ortaya çıkması için destek ve yardımlarından dolayı değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ'e şükranlarımı sunarım. Lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca kıymetli nasihatlarından dolayı muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖCAL'a ve bu çalışma süresince bana sürekli desteklerini esirgemeyen, yoğun mesaimi anlayışla karşılayan değerli aileme minnettarlığımı sunarım.

İşkodra (Shkodër) - Arnavutluk
02.12.2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	xi
GRAFİKLER	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU	2
3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	3
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLARI	3
5. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. ARNAVUTLUK'A GENEL BİR BAKIŞ	6
1.1. <i>İklim ve Coğrafi Konumu</i>	6
1.2. <i>Dil</i>	7
1.3. <i>Arnavutluk'un İslamlaşma Süreci</i>	8
1.3.1. Osmanlı'dan Önce Arnavutların İslam ile Temasları	9
1.3.2. Osmanlı Döneminde Arnavutların İslam'a Kavuşmaları	10
1.3.3. Arnavutlarda İslamlaşmanın Sebepleri	12
2. ARNAVUTLUK'UN KISA TARİHİ	14
2.1. <i>İlirya Topraklarında Hıristiyanlığın Yayılması</i>	15
2.2. <i>Bir Bizans Eyaleti Olarak İlirya</i>	16
2.3. <i>XIII-XV. Yüzyıl'da Eğitim</i>	17
2.4. <i>Osmanlıların Arnavut Topraklarına Gelmeleri</i>	18

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA DİN VE EĞİTİM SİSTEMİ

1. ARNAVUTLUK'TA DİN	21
1.1. <i>Arnavutluk Anayasasında Din</i>	21
1.2. <i>Arnavutluk Anayasasında Vicdan Hürriyeti</i>	21
1.3. <i>Arnavutluk Anayasasında Devlet-Dinî Kurumlar İlişkileri</i>	22
1.3.1. Arnavutluk Cumhuriyeti ile Vatikan (Selia e Shenjtë) Arasında İmzalanan Antlaşma	22
1.3.2. Devlet ile Arnavutluk Müslüman Birliği Arasında İmzalanan Antlaşma	23
1.3.3. Devlet ile Arnavutluk Otosefal Ortodoks Klisesi (Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë) Arasında İmzalanan Antlaşma	25
1.3.4. Devlet ile Dünya Bektâşi Merkezi (Kryegjyshata Botërore Bektashiane) Arasında İmzalanan Antlaşma	26

1.3.5. Devlet ile Arnavutluk Evanjelist Kardeşliği (Vëllazëria Ungjillore e Shqipërisë) Arasında İmzalanan Antlaşma	26
1.4. Devlet Bütçesinden Dinî Kurumların Finans Edilmesi	26
2. ARNAVUTLUK EĞİTİM SİSTEMİ VE HUKUKİ TEMELLERİ.....	28
2.1. Arnavutluk'ta Eğitim Kanunu	28
2.2. Arnavutluk'ta Eğitim Öğretim Sistemi.....	29
2.2.1. Okul Öncesi Eğitim (3-6 yaş arası).....	29
2.2.2. Temel Eğitim (a. 1-6 sınıf, b. 7-9sınıf).....	30
2.2.3. Orta Üst Öğretim (10-12 sınıf).....	30
2.2.4. Üniversite.....	31
3. ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	32
3.1. Bağımsızlık İlanı Sonrası Din Eğitimi (1912-1927).....	32
3.2. Kral I. Zog Döneminde Din Eğitimi (1928-1944).....	33
3.3. Enver Hoca Döneminde Din Eğitimi (1945-1985).....	35
4. ARNAVUTLUK'TAKİ DİN EĞİTİMİ FAALİYETLERİN SİYASİ ARKA PLANI.....	41
4.1. 1990 Sonrası Yaşanan Önemli Siyasî Gelişmeler ve Din Eğitime Etkileri.....	41
4.2. Devlet Kültür Komitesi ve İşlevleri	44
4.3. Devlet Okullarında Din Öğretimi Tartışmaları	46
4.3.1. Devlet Okullarında Din Öğretiminin Verilmesi Lehinde Görüş Bildirenler	46
4.3.2. Devlet Okullarında Din Öğretiminin Verilmesi Aleyhinde Görüş Bildirenler	48
4.4. Arnavutluk'ta Farklı Din Mensuplarının Bir Arada Yaşama Tecrübesi ve Din Alanına Etkileri ...	50
4.5. Dış Güçlerin Din Eğitimi Konusundaki Yardım ve Politikası.....	53
4.6. Arnavutluk'ta Dinî Yaşantı.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1991 YILINDAN GÜNÜMÜZE ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİ

1. İSLAMÎ DİN EĞİTİMİ.....	58
1.1. Müslüman Sünnî Toplum Başkanları.....	58
1.1.1. Hacı Hafız Sabri Koçi	58
1.1.2. Selim Muça	59
1.1.3. Skender Bruçaj	60
1.2. Bektâşîlerin Lideri: Edmond Brahimaj	60
1.3. İslamî Din Eğitimi Kurumları	61
1.3.1. Okulöncesi Eğitim	61
1.3.2. İlk ve Ortaöğretim.....	62
1.3.2.1. Medreseler Hakkında Genel Bilgiler	63
1.3.2.2. Müfredat Programları İtibariyle Medreseler	67
1.3.3. Yüksek Din Öğretimi	78
1.4. Yaygın Din Eğitimi.....	78
1.4.1. Camide Din Eğitimi	78
1.4.2. Basın-Yayın Faaliyetleri	79
2. ORTODOKS DİN EĞİTİMİ	81
2.1. Arnavutluk Otosefal Ortodoks Kilisesi Başkanı, Anastas Janullatus.....	81
2.2. Ortodokslar Din Eğitimi Kurumları	82
2.2.1. Okulöncesi Eğitim	82
2.2.2. İlk ve Ortaöğretim.....	84
2.2.3. Liseler	84
2.2.4. Yüksek Din Eğitimi	85

2.3. Yaygın Din Eğitimi.....	86
2.3.1. Ortodokslar'da Katesizm (İlmihal) Öğretimi	86
2.3.2. Basın Yayın Faaliyetleri	87
3. KATOLİK DİN EĞİTİMİ.....	87
3.1. Katolik Toplum Başkanları.....	87
3.1.1. Arnavutluk İşkodra-Pult Bölgesi Piskoposu, Angelo Massafra	88
3.1.2. Arnavutluk Tiran-Durrës Bölgesi Piskoposu, George Anthony Frendo	88
3.1.3. Arnavutluk Rrëshen Bölgesi Piskoposu Gjergj Meta	88
3.1.4. Arnavutluk Lezhë Bölgesi Piskoposu, Ottavio Vitale	89
3.1.5. Arnavutluk Sapë Bölgesi Piskoposu, Simon Kulli	89
3.1.6. Arnavutluk Jug (Güney) Bölgesi Piskoposu, Giovanni Peragine	89
3.2. Katolik Din Eğitimi Kurumları.....	89
3.2.1. Okulöncesi Eğitim	94
3.2.2. İlk ve Ortaöğretim.....	94
3.2.3. Yüksek Din Eğitimi	95
3.2.3.1. Seminari Papnor Shqiptar (Arnavut Papalık Semineri).....	95
3.2.3.2. Katolik Salezian Rahibelerin faaliyetleri	96
3.2.3.3. Arnavutluk'ta Salezian Enstitüsü	96
3.2.3.4. "Don Bosko" okullar sistemi:	97
3.3. Yaygın Eğitim Faaliyetleri.....	97
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	99
KAYNAKLAR	103
EKLER	111
Ek 1: İŞKODRA MEDRESESİ DERS MÜFREDATI (TERCÜMESİ VE ASLI)	111
Ek 2: İŞKODRA MEDRESESİ'NDE UYGULANAN DİNİ DERS MÜFREDATI VE BU DERSLERİN HAFTALIK DAĞILIMI (DETAYLI İNCELEME ÖRNEĞİ):	115
Ek 3: DRAÇ MEDRESESİ DERS MÜFREDATI (TERCÜMESİ VE ASLI)	117
Ek 4: TIRAN, KORÇA, KAVAYI, ELBASAN, BERAT MEDRESELERİ DERS MÜFREDATI (TERCÜMESİ VE ASLI)	118
Ek 5: ÖZEL EĞİTİM KURUMLARININ ÇALIŞTIRILMASINA İZİN VERİLMESİ HUSUSUNDA BAKANLAR KURULU KARARI VE ARNAVUTLUK MÜSLÜMAN TOPLULUĞUNUN İLGİLİ YAZILARI	125

TABLULAR

TABLO 1: 1921 YILINDA İLKOKUL VE LİSE KADEMESİNDE OKUTULAN DİNÎ DERSLERİN HAFTALIK DERS SAATLERİ.....	33
TABLO 2: 1991-1992 ÖĞRETİM YILI 5. VE 9. SINIF DERS PROGRAMI	69
TABLO 3: ORTAOKUL HAFTALIK DERS PROGRAMI	69
TABLO 4: İŞKODRA MEDRESESİ LİSE KADEMESİ 10-12 SINIFLAR MESLEK DERSLERİNİN HAFTALIK DERS SAATLERİ.....	70
TABLO 5: İŞKODRA MEDRESESİNİN ORTAOKUL DÜZEYİNDEKİ DİNÎ DERSLERİN DAĞILIM TABLOSU	71
TABLO 6: TİRAN, KAVAYİ, KORÇA, ELBASAN VE BERAT MEDRESELERİNİN LİSE DÜZEYİNDEKİ DİNÎ DERSLERİN DAĞILIM TABLOSU (2016-2017)	72
TABLO 7: TİRAN VE KORÇA MEDRESELERİNİN ORTAOKUL DÜZEYİNDEKİ DİNÎ DERSLERİN DAĞILIM TABLOSU	73
TABLO 8: . 2016-2017 ÖĞRETİM YILINDA DRAÇ MEDRESESİNİN LİSE DÜZEYİNDEKİ DİNÎ DERSLERİN DAĞILIMI.....	73
TABLO 9: MEDRESELERDE ORTAOKUL DÜZEYİNDE UYGULANAN PROGRAMLARDA YER ALAN DİNÎ DERSLER VE HAFTALIK DERS SAATLERİ (2016-2017)	74
TABLO 10: MEDRESELERDE LİSE DÜZEYİNDE UYGULANAN PROGRAMLARDA YER ALAN DİNÎ DERSLER VE HAFTALIK DERS SAATLERİ (2016-2017).....	75
TABLO 11: SAYISAL, SÖZEL VE DİNÎ DERSLERİN MUKAYESELİ ORANLARI.....	76
TABLO 12: CİNSİYET DAĞILIMLARINA GÖRE MEDRESELERDEKİ TOPLAM ÖĞRENCİ SAYILARI.....	78
TABLO 13: ARNAVUTLUK'TAKİ KATOLİK DİN EĞİTİMİ KURUMLARI	90
TABLO 14: PİSKOPOSLUKLARA GÖRE KATOLİK, KAMU VE ÖZEL EĞİTİM KURUMLARI	91
TABLO 15: YILLARA VE EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE KATOLİK ÖĞRENCİLERİN SAYISI	92

GRAFİKLER

GRAFİK 1: ARNAVUTLUK EĞİTİM SİSTEMİ	32
GRAFİK 2: ARNAVUTLUK MEDRESELERİNDEKİ ÖĞRENCİ SAYILARI (1993-1994).....	66
GRAFİK 3: ŞEHİRLERE GÖRE ÖĞRENCİ SAYISININ DAĞILIMI (ARALIK 2016):	67
GRAFİK 4: KATOLİK OKULLARINDA EĞİTİM GÖREN ÖĞRENCİ SAYILARININ YILLARA GÖRE DAĞILIMI.....	92
GRAFİK 5: KATOLİK EĞİTİM KURUMLARINDAKİ ÖĞRENCİLERİN DİNİ AİDİYETLERİNE GÖRE DAĞILIMI.....	93

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AMT	: Arnavutluk Müslüman Toplumu
AOOK	: Arnavutluk Otosefal Ortodoks Kilisesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İKİB	: İslam Kalkınma Bankası
M.Ö.	: Milattan nce
M.S.	: Milattan sonra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar
t.y.	: Basım tarihi yok
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Bu araştırmanın problemi, Arnavutluk'ta din eğitiminin hangi tarihsel ve hukuki temeller üzerinde geliştiği ve özellikle demokrasiye geçişle birlikte din eğitiminin nasıl bir gelişme gösterdiğini ortaya koymaktır. Arnavutlar'ın İslam ile ilk temasları Osmanlıdan önce olmuşsa da asıl İslamlaşma süreci Osmanlı hâkimiyetinin Arnavut topraklarında kurulması ile başlamıştır. Asırlarca Osmanlı ile aynı çatı altında yaşayan Arnavutlar, her konuda olduğu gibi din konusunda da son derece hür olmuşlardır. Camii ve Kiliseler, medreseler, din okulları, kurslar vs. yaygın ve örgün din eğitimi konusunda önemli rol oynamıştır. Ancak Arnavutluk tarihinde en karanlık devirlerinden biri olarak sayılan komünizm döneminde dine karşı açılan savaşta doğal olarak din eğitimi de payını almıştır. Ne yazık ki tarihî öneme sahip nice dinî kuruluşlar yok edilmiş, insanların dinî duyguları görmezlikten gelinmiş, dini yaşamalarına izin verilmemiştir. 1991 yılı Arnavutluk tarihinde sadece demokrasi için bir dönüm noktası değil, aynı zamanda dinin din karşıtı bir anlayışa karşı zaferinin de ilan tarihidir. Arnavutluk'un çok kültürlü bir yapıya sahip olması açısından devlet, 1991 sonrasında çeşitli din mensuplarının din eğitimi taleplerine çözümler sağlayacak yasal ve hukukî düzenlemeler getirmişse de hâlâ üstesinden gelinmesi gereken problemlerin olduğu da bir gerçektir. Araştırmanın alt problemlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Arnavutluk'ta 1991 öncesi dönemde vatandaşların dinî hayat ve din eğitiminin durumu ne idi? Vatandaşların dinî talepleri ve din eğitimi ihtiyaçları ne ölçüde ve nasıl karşılanmıştır?
2. Demokrasiye geçişle birlikte, dinî toplulukların dinî hayat ve din eğitimine ilişkin taleplerinde herhangi bir değişiklik olmuş mudur? Bunda ne tür etkenler rol oynamıştır?

3. Benimsenen demokratik yönetim tarzının din eğitim taleplerine olumlu bir yansımaları olmuş mudur? Bu yansıma ne ölçüde gerçekleşmiştir?
4. Halkın din eğitimi talebi ile devletin çoğulcu ve seküler eğitimi önceleyen yapısı arasında nasıl bir denge durumu söz konusudur?
5. Çeşitli din mensuplarının din eğitimi taleplerine kalıcı çözümler getirilmesini sağlayacak yasal ve hukuki düzenlemeler yapılmış mıdır?
6. Çeşitli din mensuplarının değişik kademelerde din eğitimi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri kurumsal yapılanmalar mevcut mudur?
7. Arnavutluk'ta halen uygulanan din eğitimi yaklaşımlarının çeşitli din ve cemaat mensupları arasındaki ilişkilere (muhtemel) etkileri nelerdir?
8. Son yirmi beş yıldır dinî hayat ve din eğitimi alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde bakıldığında, yakın gelecekte Arnavutluk'ta din eğitiminin geleceği ve yönelimi hakkında neler söylenebilir?
9. Günümüzde Arnavutluk'ta din eğitimi alanında acil çözüm bekleyen sorunlar nelerdir?

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Arnavutluk'ta 20 Şubat 1991 tarihinde Enver Hoca (Enver Halil Hoxha)'nın Tiran meydanındaki heykelinin devrilmesinin ardından başlayan demokrasi süreci ile birlikte din eğitimi alanında yaşanan gelişmeler ve tartışmalar bu çalışmanın konusu oluşturmaktadır. Özellikle örgün din eğitimi alanındaki gelişmeler yanında, bu gelişmelerin seyrini belirleyen din-devlet ilişkilerinin hangi hukukî zemin üzerinde şekillendiği hususu yine bu çalışmada ele alınacaktır. Daha spesifik olarak, Müslüman, Ortodoks, Katolik din eğitimi kurumlarının zaman içinde nasıl geliştiği, özellikle son birkaç yıl içinde daha yoğun bir şekilde yaşanan devlet okullarında din eğitimi / öğretimi tartışmalarının mahiyeti de bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yaşadığımız XXI. yüzyılda küreselleşmenin getirdiği toplumsal değişim tüm boyutları ile eğitimi de etkilemektedir. Dünyada yaşanan bu süreç kültürel açıdan homojen bir ulus devlet modelinden gittikçe uzaklaşarak heterojen bir toplum modeline doğru bir seyir takip etmektedir. Farklılıkların toplum hayatında daha sıkça görünür olmasının tabii bir sonucu olarak farklı kültürel ve dinî grupların bir arada yaşadıkları bir toplumda çokkültürlülük politikaları da kaçınılmaz olmaktadır. Balkanlarda, son yüzyıldaki acı tarihi ile bilinen Arnavutluk da böyle bir toplum tasarımına sahiptir. Günümüzde kültürlerarası eğitime dinlerin de katkısının olabileceği ve bunun farklı kültürler arasındaki sorunların çözümüne katkı sağlayabileceği bilinmektedir. Kültürlerarası din eğitiminin temel amaçları arasında ötekini anlamak vardır. Bu açıdan baktığımızda din eğitiminin yolu “birbirimizin yerine geçmeye” çaba göstermekten, başka bir deyişle empati yapabilme becerisini geliştirmekten geçmektedir.

Arnavutluk'ta komünizm sisteminin çökmesinden sonra demokrasi ile birlikte yaşanan "dışa açılma" süreci dinlerarası din eğitimi yaklaşımını dikkate almayı gerekli kılmıştır. 1991 yılından günümüze kadarki süreçte din eğitimi adına pek çok örgün ve yaygın eğitim kurumları açılmıştır; fakat bu kurumların sayısı, fiziki şartları, eğitim araçları, ders müfredatları, kitapları, personeli, öğrenci istihdamı vb. konular ile ilgili resmî bir araştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla, geçen 25 yıllık dönemde din eğitimi adına yaşanan olumlu gelişmelerin tespiti yanında yapılması gerekenlere ilişkin bir vizyon geliştirilmesi ve resmî kurumlar tarafından ileriye dönük uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için Arnavutluk'ta din eğitiminin yakın geçmişi yanında mevcut durumu ve gelecek ihtiyaçları üzerine çalışmaların yapılması önemli bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır. İşte bu araştırma, böyle bir amaca matuf olarak hazırlanmış, müstakil ilk çalışma olması bakımından önem arz etmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLARI

Araştırmada esas olarak kaynak taraması ve literatür incelenmesi metodu kullanılmıştır. Ancak ilave olarak resmî kurumlarla görüşme ve yazışma yoluyla da bazı resmi veriler elde edilmiştir. Literatür konusunda araştırmada Türkçe, İngilizce ve az da olsa Arnavutça kaynaklardan faydalanılmıştır.

Kaynak taraması ve literatür incelemesi yapılırken, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Uludağ Üniversitesi Kütüphanesi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Arnavutluk İşkodra "Luigj Gurakuqi" Üniversitesi Kütüphanesi, İşkodra "Marin Barleti" Kütüphanesi, Arnavutluk Ulusal Kütüphanesi gibi kütüphanelerden istifade edilmiştir.

Ayrıca resmî dinî kurumlara mektuplar gönderilmiş, kimi şahsen müracaat kimi zaman da yazışma yolu ile bazı bilgi ve belgelere ulaşılmıştır. Ayrıca bu kurumların resmi internet sayfalarında yayımladıkları bilgilerden de istifade edilmiştir. Arnavutluk'ta faaliyet gösteren medreselerin yetkililer ve idarecileri ile görüşülerek ihtiyaç duyulan bilgi ve belgeler elde edilmiştir.

Bu çalışma Arnavutluk'ta demokrasiye geçiş sonrası canlanan din eğitimi alanındaki tartışmaların ve gelişmelerin resmîyette hangi boyutlarda seyrettiği, ne tür yaklaşımların benimsendiğini, gelecek yıllarda din eğitiminin nasıl bir yol alması gerektiği gibi konuları içermektedir. Ayrıca 1991 öncesine ait bazı veriler aktarılarak yer yer günümüzle karşılaştırmalar yapılmaya çalışıldı. 1991 yılından günümüze kadarki süreçte genel olarak farklı dinî topluluklara ait din eğitimi veren okullar hakkında bilgi verilmiş, özel olarak da Arnavutluk'taki medreselerin eğitim programları ve içerikleri hakkında daha detay bilgiler verilmiştir. Yaygın din eğitimi konusu ise, müstakil bir çalışmayı gerektirecek kadar geniş bir konu olduğundan bu çalışmada ayrıntılı olarak incelenmemiştir.

5. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Arnavutluk'ta din eğitimi hakkında müstakil ayrıntılı bir çalışma olmamakla birlikte, konuyu "Balkanlar" başlığı altında daha geniş çerçevede ele alan çalışmalara rastlamak mümkündür. Osman Nuriler ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Balkanlarda Din Eğitimi* isimli eser bu türde bir çalışmadır.¹ "Balkanlarda Din Eğitimi Araştırmaları" adlı bir proje kapsamında lisansüstü öğrenciler tarafından hazırlanan bu çalışmada, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Hırvatistan'da din eğitimi çalışmaları incelenmekte ve güncel bazı tespitler

¹ Bkz. Osman Nuriler ve ark., *Balkanlarda Din Eğitimi*, Değerler Eğitim Merkezi Çınar Matbacılık, İstanbul, 2016.

yapılmaktadır. Bu çalışmada Arnavutluk'un da içinde bulunduğu her bir ülke hakkında oldukça özet kabilinden bilgiler yer almaktadır.

Studimi i institucioneve arsimore parauniversitare katolike në Shqipëri: Impakti, Rëndësia dhe vlerat e Shtuara başlıklı çalışma raporu² Arnavutluk'taki "Katolik Eğitim Kurumları Ağının Güçlendirilmesi" projesinin bir parçası olarak, Arnavut Ulusal Katolik Eğitim Komisyonu adına hazırlanmıştır. Bu çalışma raporu ülke çapında katolik eğitim kurumlarının incelenmesini hedef almaktadır.

Ayrıca, İslam Hoxha'nın *1990 Sonrası Dönemde Arnavutluk'ta Dinî Hayat* başlıklı yüksek lisans çalışması³ Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere iki İbrahimî dine mensup Arnavutların komünizm döneminin ardından geçmişlerine, din ve geleneklerine bağlılıklarını ve her iki dine mensup olan insanlar birbirine saygılı ve hoşgörülü bir şekilde hayat sürmelerini konu edinmektedir.

Bunların dışında konuyla ilgili daha küçük çaplı araştırmalara da rastlamak mümkündür.⁴ Ancak Arnavutluk'ta din eğitimi 1991 sonrası döneme odaklı olarak ele alarak ayrıntılı olarak inceleyen herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

² Skerdi Zahaj, Gerda Sula, *Studimi i institucioneve arsimore parauniversitare katolike në Shqipëri: Impakti, Rëndësia dhe vlerat e Shtuara, Qendra Botuese Shoqata e Jezuitëve*, Tiranë, 2017.

³ Bkz. İslam Hoxha, *1990 Sonrası Dönemde Arnavutluk'ta Dinî Hayat*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, 2010.

⁴ Bkz. Adil Kutlu, "Din Eğitimi ve Sosyo-Kültürel Çevre İlişkisi: Arnavutluk Örneği", 8-10 June 2015- Istanbul, Turkey Proceedings of SOCIOINT15- 2nd International Conference on Education, Social Sciences and Humanities.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Arnavutluk'ta din eğitimi konusuna girmeden önce, hakkında çok özlü olarak Arnavutluk'un genel özellikleri hakkında bazı bilgilerin verilmesi yararlı görülmektedir. Bu kısımda, kısaca Arnavutluk'un iklimi, coğrafi konumu, dili ve dini yapısı hakkında bilgiler verilmektedir.

1. ARNAVUTLUK'A GENEL BİR BAKIŞ

Arnavutlar, Helen ve Romalılar ile beraber, Balkan yarımadasının en eski sakinleridirler; fakat Arnavutluk üzerine çalışan en ünlü uzmanlar bile Arnavutların kökenleri hakkında kesin bir bilgiye sahip değildirlere. Gustav Majer ve Johann Georg fon Hahn gibi araştırmacılar Arnavutluk hakkında kesin bir bilgiye sahip olamamanın gerekçesi olarak, kaynak eksikliğini göstermektedirler. Bununla beraber araştırmacılar Arnavutların Balkanlar'daki diğer etnik unsurlardan ayrı bir millet olduklarını ifade etmişlerdir.¹

1.1. İklim ve Coğrafi Konumu

Dörtte üçü dağlık olan Arnavutluk'ta dört mevsimin yaşandığı müşahede edilir. Genel olarak Akdeniz iklimine sahiptir, batı ova bölgelerinde hemen hemen hiç soğuk iklime rastlanmaz. Coğrafi konumu itibarıyla Arnavutluk, Otranto kanalı yolu ile Balkanlar'a bir geçiş güzergâhı oluşturur. Arnavutluk toprakları fizikî ve coğrafi olarak dört büyük doğal bölgeye ayrılır: Arnavut Alpler, Güney dağlık bölgeler, İç dağlık bölgeler ve Batı ovaları. Vermoşi ırmağı dışında hemen hemen tüm ırmaklar Adriyatik denizine dökülür. En büyük yükseklik farkları akarsuların orta kısımlarında ortaya çıkar.

¹ Gaetano Petrota, *Popolo Lingua e Letteratura Albanese*, (çev.) Qemal Velija, Tiranë, Almera, 2008, s. 15.

Ülkenin enerji potansiyeli de bu kesimde yoğunlaşmıştır. Arnavutluk'un en büyük üç gölü ise İşkodra, Ohri ve Prespa'dır.² Yüzey şekilleri bakımından Arnavutluk Balkan ülkelerinin en küçüklerindedir. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde ve birbirine paralel birkaç sıra halinde uzanan dağlık alanlar ülke yüzeyinin büyük bir kesimini oluştururlar.³

1.2. Dil

İliryalıların, asırlarca konuştukları Arnavutçanın dilsel analizine baktığımızda, millet olarak Hint-Avrupa kökenli olduklarını görürüz.⁴ Arnavut dili, komşularında konuşulan Yunanca ve Sırpçadan oldukça farklı bir dildi. Bugün Arnavutların dili olan "Shqip" ile bir akrabalığı olan eski ya da halen konuşulan başka hiçbir dil bilinmemektedir.⁵ Ortak bir dilin olması, Arnavut kabileler için tek bir etnik toplumu olarak tarih sahnesine çıkıp var oluşlarını koruyabilmenin garantisi olmuştur. Kabileler olarak ayrı ayrı yaşamayı alışkanlık haline getiren Arnavutlar için ortak bir dilin olması, XIX. yüzyıla kadarki Osmanlı hâkimiyetine karşı direniş özelliğini taşıyan tek faktör olmuştur. Yazı dilini ortaya çıkaran en belirgin unsur devlet olduğundan, Roma, Bizans ve Osmanlı hâkimiyetinde bulunmalarından dolayı Arnavutların bu anlamda resmi yazı dilleri olmamıştır.⁶

Bir yazı dili olarak Arnavutçadan bahsetmek ancak XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem için mümkündür. Bu tarihe kadar Arnavutça sadece bir konuşma dili olma özelliğini koruyabilmiştir. Dinsel, siyasal ve bölgesel olmak üzere farklı etkilerin altında, farklı biçimlerde gelişmiştir. Bu bağlamda Arnavutçanın bir yazı dili olarak ilk kez Katolik ve Ortodoks din adamları tarafından kullanılmış olması, Latin ve Yunan olmak üzere iki farklı alfabenin kullanılmasına yol açmıştır. Osmanlı hâkimiyeti sırasında ise yazılı Arnavutçanın bu farklı kullanımlarına, Türkçe (Arapça) alfabeyi temel alan yeni bir kullanım biçimi daha eklenmiştir. Arnavutçanın yazı dili olarak kullanılmasındaki bu farklılıklar, Osmanlı hâkimiyeti sonrasında da,

² Harp Akademi Komutanlığı (HAK), *Balkanların Dünü Bugünü ve Yarını*, İstanbul, Harp Akademi Komutanlığı Yayınları, s. 185.

³ Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1991, s. 383.

⁴ Antonello Biagini, *Historia e Shqipërisë, Storia dell Albania*, (çev. Shpëtim Çuçka), Tiranë, Shtëpia e librit dhe e komunikimit, 2000, s. 13.

⁵ Mithat Atabay, *20. Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar*, İstanbul, Kriter Yayınları, 2012, s. 12.

⁶ Mustafa Balcı, Yüksel Özgen, Necip Karaevli, *Balkanlar El Kitabı*, C. III, Ankara, KaraM & Vadi Yayınları, 2007, s. 57-59.

Arnavutluk'un dinsel, bölgesel bölünmüşlüğü ve yabancı devletlerin siyasî işgallerinin sürekliliğine paralel olarak daha uzun yıllar devam etmiştir.⁷

Bunun dışında bugün Paris'te muhafaza olunan 1405 tarihli *Bellifortis* adlı bir evrakta Arnavutçaya rastlanmaktadır. Diğer Avrupa lisanlarıyla karşılaştırıldığında Arnavutçanın yazıya en son geçen dil olduğu görülmektedir.⁸ Tarihsel olarak Arnavutlar, ulusal bilinçleri dinî inançlarıyla şekillendirilmemiş veya tanımlanmamış tek Balkan halkıdır. Bunun yerine, Arnavutlar ulusal kimliğini dil yoluyla tanımladı.⁹

1.3. Arnavutluk'un İslamlaşma Süreci

Arnavutluk'ta Katolik ve Ortodoks inancın tarihsel olarak gelişimini değerlendirmemiz için şu hususlara değinmek gerekir: Bazı kaynaklara göre Arnavutluk topraklarına ayak basan ilk Hıristiyan piskoposlar, M.S. II. yüzyılda Yunanlılar tarafından gönderilmişlerdir. Yeni ortaya çıkan bu tek tanrılı din Arnavutluk diyarında yayılıp gelişmek için uygun bir ortam bulabilmiştir. Klasik Helen geleneği ve kölelik kurumu üzerine temellenen Roma kültürü benimsenmek için zemin bulabilmiştir.¹⁰

Arnavutların eski çağlarda din ile olan münasebetlerine bakıldığında aslında çok derin bir ilişkinin varlığından söz edilemez. Bunun başlıca göstergesi, o zamanki Arnavutların kilise örgüt yapısına ilişkin bir izinin olmaması ve aynı zamanda Arnavut dilinde yazılan bir İncil'e rastlanılmamasıdır. XIV. yüzyıla gelindiğinde, kiliselerdeki eğitim ve ayinler de ya Latince ya da Yunanca yapılmıştır. Dolayısıyla halk çoğu zaman bu ayinlerin manasını bilmedikleri için Katoliklik ya da Ortodoksluk inancını yüzeysel olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca unutmamak gerekir ki Arnavutlar hâlâ kabileler şeklinde yaşamlarını sürdürmekte idiler. Dinin maddî ve manevî yönlerini değerlendirmek hususunda Arnavutların *kandaşlık* geleneğinin çok baskın bir kriter olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Dolayısıyla Ortodoks ya da Katolik inancının kabulünde, manevî olmaktan çok maddî bir yön aramak daha doğru olur. Siyasal ve bölgesel nedenlere binaen, henüz birlik ve beraberliğe ulaşmamış bir yer olan Arnavutluk için Ortodoks ve Katolik inancını kabul etmek demek, dünya haritasında yok olmamak ve işgalci devletlerin himayesi altında

⁷ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s. 35.

⁸ Balcı v.d. , *a.g.e.*, s. 63.

⁹ Miranda Vickers, "İslam in Albania", *Advanced Research and Assessment Group*, March 2008, s. 1.

¹⁰ Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, s. 36.

olabilmektir. Gerçekten de, kuzeydeki Katolik Roma gücüne karşı bu bölge halkı Katolikleşirken, güneydeki Bizans gücüne karşı bu bölge halkının Ortodokslanmış olmaları ancak bu şekilde açıklanabilir.¹¹ Hâlen Katolik grupları Benedikt, Dominik, Cizvit ve Fransiskenlerden oluşmaktadır.¹²

Arnavutların İslam ile tanışıp İslamiyet'in tüm Arnavutluk coğrafyasına yayılması konusu daha özel olarak aşağıda ele alacağız. Tarikatlar hakkında kısaca bir bilgi vermek gerekirse şunları söyleyebiliriz: Arnavutluk'ta faaliyet tespit olunan tarikatlar çok olmakla beraber en başta gelenler Halvetilik, Bektaşilik, Rifaîlik, Sa'dîlik ve Nakşibendîlik'tir. Tarikat faaliyetleri hususunda en aktif diyebileceğimiz merkezler Elbasan ve Ergiri (Gjirokastra) şehirleridir. Tasavvufi hayatın yoğun olarak yaşandığı bu şehirler, barındırdıkları tarikatların çeşitliliği ile de dikkat çekmektedirler. Arnavutluk'ta Halvetîlik'ten sonra Bektaşîlik'in, özellikle güney bölgesinde, yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise elli yıldan fazla Osmanlı hâkimiyetine isyan eden Tepedelenli Ali Paşa'nın (ö.1822) siyasî emelleri olmuştur. Zira onun bu tarikatı kontrolü altında tuttuğu Güney Arnavutluk bölgesinde Sünnî İslam karakterdeki Osmanlı Devleti'ne karşı kullanacak biçimde örgütlediği bilinmektedir.¹³

1.3.1. Osmanlı'dan Önce Arnavutların İslam ile Temasları

Arapların VIII. yüzyılda İspanya'yı fethetmesi ile Avrupa ilk defa İslam ile tanışmış oldu. Dolayısıyla, bir Avrupa ülkesi olarak Arnavutluk'un İslam dini ile ilk teması Müslümanların Sicilya ve İtalya'ya gelmeleri ile XIX.-XI. yüzyıllara kadar geri gitmektedir. Osmanlılardan önce İslam dünyasının diğer bölgelerinden gelen tüccarlar, Arnavut topraklarına ayak basmış oldular. 1220 yılında Draç (Durrës) şehri Epir egemenliği altında iken, Draç piskoposunun dinî azınlıklarla ilgili yönelttiği bir soruya Epir piskoposu Demetrius şu cevabı verir: “Yahudiler ve Müslümanlar da dâhil olmak üzere dinî azınlık gruplarına çok fazla tolerans gösterilmemeli, ibadet yerleri kendi evleri dışında olmamalıdır.”¹⁴ Verilen bu cevapta “dinî azınlıklar” tabiri dikkat çekicidir.

¹¹ Bozborra, *a.g.e.*, s. 38.

¹² Shyqyri Hysi, “Influence of religious factor in the development of cultural and educational identity of Albanians through centuries”, *Social and Natural Sciences Journal*, Vol.4, 2011, s. 16, www.journals.cz.

¹³ Ali Çaksu, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, Yıldız Matbaacılık, 2002, s. 53-54.

¹⁴ Ali M. Basha, *Nëpër gjurmët e İslamit*, Tiranë, y.y., 2005, s. 48-51.

Araplar tarih boyunca Sicilya'yı ele geçirmeye yönelik ilgi ve faaliyetlerini eksik etmediler. Nihayet Muaviye döneminde 827 yılında Sicilya'ya girdiler. Savaşlar bitince birçok askerin fethettikleri bölgelerde yerleştiği bir gerçektir. Zamanla bu askerler kendi ailelerini de o diyarlara götürerek oralarda yerleştiler. Daha sonra bu insanlar özellikle X.-XII. yüzyılları arasında Arnavut diyarına geçerek kendileriyle birlikte bu topraklara din ve kültürlerini taşıdılar. Böylece bu bölgelerle İslam'ın ilk teması sağlanmış oldu.

Arnavutluk, coğrafi konumu itibariyle de birçok milletin uğrak ve konaklama alanı, Avrupa'ya uzanan bir köprü durumundaydı. Bu bakımdan Sarı Saltuk, XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde yaşamış erenlerdendir. Kiel'e göre, "Sarı Saltuk uğradığı yerlerde önemli hizmetlerde bulunduğu için adına makam-türbeter oluşturulmuştur. [...] Arnavutluk'un Kruya kasabasındaki (Akçahisar) Sarısaltuk tepesinde bir mağaranın içinde basamaklarla inilen tekkedeki türbe 975'te (156 7-68) veya daha geç yapılmış olmalıdır."¹⁵

Bütün bunlar gösteriyor ki Arnavutların İslam ile ilk temasları Osmanlı'dan önce olmuştur. Elbette ki bu temaslar ile bir İslamlaşma sürecinden bahsedilemez; fakat Arnavutların Osmanlı gelmeden önceki dönemde İslamiyet ile hiç bir alakalarının olmadığı da iddia edilemez. Nitekim Osmanlı'nın Balkanlar'da ve özellikle Arnavutluk'ta hâkimiyetinin kurulması ile Arnavutların yarısından fazlasının Müslüman oldukları görülür.

1.3.2. Osmanlı Döneminde Arnavutların İslam'a Kavuşmaları

Arnavutluk'un coğrafi konumuna bakılırsa, Doğu ve Batı İmparatorluklarının sınırında bulunmasından dolayı bölgenin VI. yüzyıldan sonra Batı'nın en güçlü şehri olan Venedik'in himayesine girerek Katolikliği tercih ettikleri anlaşılır. Doğu bölgesindeki Kosova ve bugünkü Sırbistan ise hızlı bir Ortodokslaşma ve slavlaşma etkisi altına girmekten kendilerini koruyamamışlardır.¹⁶ Osmanlıların bölgeye gelmeye başlaması ile Müslümanlığı kabul etmenin, kuru bir milliyetçi ve batıcı düşünürler dışındaki kadir bilir Arnavut aydınlar için helenleşmekten ve slavlaşmaktan kurtulmak anlamına geldiği söylenebilir.¹⁷ Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin kurulması nüfusun dinî inanç

¹⁵ Machiel Kiel, "Sarı Saltuk," *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 149.

¹⁶ Ali Özkan, "Türk Gelenek ve Göreneklerinin Arnavutluk'ta Bazı Yansımaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 201, Aralık 2012, s.

¹⁷ Balcı v.d. , *a.g.e.*, s. 58.

açısından da önemli değişiklikler yaşamasına sebep olmuştur.¹⁸ Mevcut olan Hıristiyan dininin yanı sıra İslam dini de Arnavutlar arasında yayılmaya başladı. Arnavutlardan Müslümanlığı ilk kabul edenler, Osmanlılardan timar sahibi olan beylerdi. Yeni dini benimsemiş ve kabul etmiş ilk kesim yerel aristokrasinin temsilcileri idi. “Genellikle sanıldığına aksine, arazilerini timar olarak elde tutabilmeleri için İslam'a girmeleri şart koşulmuyordu, Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları timar almaları için yeterli idi.”¹⁹ XV. yüzyılın son zamanlarında İslam dini artık Arnavut halkın geniş kesimleri arasına yayılmaya başladı. Başlangıçta daha çoğunluk olarak kentsel bir yayılma gösterdi ise de özellikle XVII. yüzyıldan sonra İslam dini kırsal bir gelişme göstermeye başladı. İslam'ın kırsal alanlarda nüfuz etmesi XVIII. yüzyılın ortasında Arnavut nüfusunun yaklaşık %70'i İslam'a girmiş oldu. Osmanlı yönetimi temsilcileri ve Müslüman din adamları ülkenin her yerine görevli olarak atandı ve doğal olarak mescit, tekke, külliye ve medreseler gibi İslamî kurumlar inşa edildi.²⁰

Yunan veya Slavların din ve kültürleri ile temas halinde olan Arnavut nüfus, özellikle Kosova ve Çamëria gibi yerlerde, asimilasyon baskısına karşı koyabilmek için İslamlaşma sürecini çok önemli bir faktör olarak değerlendirdi.²¹ Arnavutluk'un orta ve güney bölgelerinin büyük bir kısmı İslam dinini kabul ederken geri kalanlar Ortodoks Patrikhanesi ile ilişki kurarak Yunan propagandasının siyasi aracî haline gelmekten kendilerini kurtaramadılar.²²

Arnavutlar, nüfus itibarıyla çok büyük bir millet olmamasına rağmen aralarında Hıristiyanlık, Ortodoksluk ve İslam dini yayılmış, ancak Arnavutluk tarihinde din ayırıcı bir unsur olmamıştır. Bilakis dinî hoşgörü ve tolerans Arnavutların her zaman karakteristik bir özelliği olmuştur. Bu tolerans, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında gerçekleşen evliliklerde de gösterilmiştir. Hıristiyan aileler kız çocuklarını Müslüman erkeklerle evlendirirler ve bu evlilikten doğan erkek çocuklar İslam dini, kız çocukları ise annelerinin dinini takip ederlerdi. Ancak Katolik din adamları bu annelere Hıristiyan

¹⁸ L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, NewYork, Rinehart & Company, 1958, s. 498.

¹⁹ Bilge, a.g.m., s. 387

²⁰ Menduh Dërguti, Ledia Dushku, Ferit Duka, Sonila Boçi, *Historia e Shqipëtarëve*, Tiranë, Albas, 2011, s. 73.

²¹ Bep Jubani, Pëllumb Xhufi, *Historia e Popullit Shqiptar*, Tiranë, Shtëpia botuese e librit shkollor, 1996, s. 80.

²² Tajar Zavalani, *Histori e Shqipnis*, Tiranë, Phoenix & Shtwpia e Librit, 1998 s. 142.

muamelesi yapmaktan çekinmişlerdir.²³ Nitekim millî şair Sami Frashëri Arnavutluk'ta yaşanan bu dinî hoşgörüyü şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Tarih boyunca Avrupa’da din adına çeşitli katliamlar yaşanmış, milletler birbirine girmiştir fakat Arnavut Müslüman ile Hıristiyanlar arasında olumsuz olan hiçbir şey yaşanmamıştır...*”²⁴ Bu realitede Osmanlı Devleti’nin katkısı çok büyüktür. Karataş’ın da ifade ettiği üzere, “Osmanlı Devletindeki gayrimüslimler, din ve vicdan hürriyeti bakımından muasırlarına göre oldukça geniş haklara sahip olmuşlar, inanç ve ibadet konularında bazı istisnalar dışında herhangi bir zorlukla karşılaşmamışlardır.”²⁵

1.3.3. Arnavutlarda İslamlaşmanın Sebepleri

Arnavutların İslam dinin kabul noktasındaki faktörler karmaşıktır. Din faktörü, ekonomik, sosyal ve siyasal faktörler, devşirme usulü İslamlaşma ve gönüllü İslamlaşma biçimleri bu faktörler arasında yer alır.

Din, çok fazla dikkate alınmayan, genellikle göz ardı edilen bir faktördür. Hâlbuki din, ihmal edilmemesi gereken, tüm dünyada genel olarak insanların İslam'ı kabul etmelerinde etkili olan önemli bir nedendir. Hıristiyanlığa sığınmış olan Arnavutlar tarih itibarı ile aslında yerel otoritelerin baskısı altında ezilen kitlelerin sığındığı bir dine sığınmış oldular. Müslümanlık ise bir egemenlik mücadelesidir. İhmal ya da gözardı edilmeyi hiçbir zaman kabul etmeyen, bilakis inatçılık, azimlilik ve kararlılık gibi özelliklerle tanınan Arnavut doğası işte bu yeni dini kabul etmeye ve kolayca benimsemeye götürmüştür. Arnavutluk'ta halka hizmet edebilecek din adamlarının yeterli sayıda ve seviyede olmayışı gibi Hıristiyanlık ile ilgili bazı sübjektif zayıflıklar vurgulanmalıdır. Ayrıca Hıristiyan din adamlarının kontrolsüz, kayıtsız ve kariyer düşkünü hayatları halkın İslam'a daha çabuk ısınmalarını kolaylaştırmıştır.²⁶ Bunun yanında İslam dininin ahlak anlayışı, bilimsel ve kültürel yapısı, politik ve ekonomik stratejisi ve bunların üzerinde bina ettiği sosyal kurumu Arnavut halkının İslam dinini benimsemesine olumlu yönde etkilemiştir.²⁷

²³ Zavalani, a.g.e., s. 143.

²⁴ Sami Frashëri, *Vepra 2*, Prishtinë, y.y., 1978, s. 47.

²⁵ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, U.Ü.İ.F.D., Yıl: 2006, C. XV, s. 1, 283.

²⁶ Nexhat İbrahimi, *Kontaktet e para të İslamit me popujt ballkanikë në periudhën para osmane*, Shkup, Logos, 1997, s. 23.

²⁷ İbrahimi, a.g.e., s. 24-34.

Ekonomi de İslam'ın yayılışında etkili olan faktörlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin asker ihtiyacının çok yoğun olduğu bir dönemde, Arnavutların savaş meydanında gösterdikleri kararlılık ve azimleri, onlara Osmanlı'ya hizmet etmekle ekonomik koşullarını iyileştirmek ve hayatta kalmalarını sağlamak gibi büyük faydalar sağlamıştır.²⁸ İslam'ın, Arnavutlar arasına yayılmasında tek bir siyasal, toplumsal ya da ekonomik neden aramak doğru olmaz. Çünkü Arnavutlardaki İslamlaşma, bunu teşvik eden ekonomik, sosyal, siyasal ve tarihsel şartların ve ortamın bir bütün olarak ortaya çıkardığı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenler dışında, sonraki asırlarda yaşanan tarihî olaylar da göstermiştir ki “dinde zorlama yoktur” ilkesini esas alan İslam dini, hiçbir zaman kendini zorla kabul ettirme yoluna gitmemiştir. Arnavutların İslamlaşma sürecini daha kolay anlaşılır hale getirmek için, meseleyi “devşirme usulü İslamlaşma” ve “gönüllü İslamlaşma” şeklinde iki ayrı başlık altında incelemekte yarar vardır.²⁹

İslam'ın yayılışında devşirme faktörünün de etkisi bulunmaktadır. Devşirme Osmanlı Devleti'nde çeşitli hizmetlerde kullanılmak üzere Osmanlı tebaasından bazı Hıristiyan çocuklarının bir kanun dâhilinde toplanması idi.³⁰ Arnavut feodallerinin Saraya “rehin” olarak verilen çocuklar, görev süreleri bittiği zaman alındığı topraklara geri gönderilmekte ve babalarının tasarrufundaki toprakların timar sahipliğini devralıp yaşamlarını burada devam ettirmeleri istenmektedir.³¹ Bunun Arnavutların İslam'ı kabul etmelerine doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki türlü etkisi olmuştur: *Doğrudan* etkisi, devşirme yolu ile İslamlaştırılmış olanlar, daha sonraki ikinci kuşak Müslüman-Arnavut timarlıların çekirdeğini oluşturmuştur. *Dolaylı* etkisine gelince, devşirme sistemi sonucu, devşirmelere özünü unutturmeyen Osmanlı sayesinde devlet yönetiminde üst düzey mevkilere gelen bu devşirmeler şüphesiz ki Arnavut feodal ailelerinin dikkatini çekip özendirici bir etki yaratmıştır.³²

²⁸ Basha, a.g.e., s. 157.

²⁹ Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, s. 66.

³⁰ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, *DİA*, C.9, ss. 254

³¹ Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi* s. 67.

³² Elira Cela, “Historical background and characteristics of the evolution of Islam in Albania”, *Innovation in Social Sciences Research*, 1992, Vol.5, Issue 3, p. 115-125.; Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, s. 67

Arnavutlukta İslam'ın yayılışında gönüllü olarak İslam'ı kabul edenlerin de etkisi büyüktür. Arnavutlar Osmanlı Devleti'nin güçlü bir yapıya sahip olduğunu görünce, geçmişte Hıristiyanlık dinini seçmelerinde olduğu gibi, düşünsel planda olmaktan çok, eylemsel planda gerçekleşen bir din değiştirme eylemi sergilemişlerdir. Bu din değiştirme eyleminde, Arnavutlar açısından artık işlevi kalmamış olan Hıristiyanlık inancının bağlayıcı bir rolü de söz konusu olmamıştır.³³

Arnavutların İslamlaşmasında, kabile tipi örgüt yapısının da büyük rolü olmuştur. Şöyle ki, aile reisi konumunda olan feodal beyin din tercihi noktasındaki kararı diğer tüm aile fertlerini bağlamıştır. Bu durum, Arnavut feodal beylerinin kişisel düzeyde din değiştirmelerinin ortaya çıkardığı etkinin, diğer Balkan halklarına nazaran neredeyse yüz kat daha fazla olmasına neden olmuştur.³⁴

2. ARNAVUTLUK'UN KISA TARİHİ

Arnavutluk Cumhuriyeti, 1912 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan ederek, güneydoğu Avrupa'da 28.748 km²'lik bir alanda kurulan ve günümüzde 3 387 327 (% 41 kentsel,% 59 kırsal)³⁵ Arnavut vatandaşın yaşadığı bir ülkedir. Balkan yarımadasının batı kısmında yer alan Arnavutluk'un komşu ülkeleri, kuzeyde Karadağ ve Kosova, doğuda Makedonya, güneyde ise Yunanistan'dır. Arnavutluk'un batı kısmı ise Adriyatik ve İyonya denizleri bulunmaktadır. Otrantum kanalı yolu ile İtalya'ya uzaklığı 78 km'dir. Başkenti 1920 yılından beri Tiran'dır. Arnavutların kökenleri, çeşitli kaynaklardan alınan bilgilere göre, Pelazglara ve İliryalılara dayanmaktadır.³⁶

Osmanlı kaynaklara göre *Arnavut*; Helenler *Arnavit*; Slavlar *Arbanaski*; Latinler ise *Albanesis* şeklinde ifade etmişler. Yabancılar tarafından birbirine benzeyen isimler verildi ise de Arnavutlar bu tarihe kadar geçmişteki kültürel kimliklerini muhafaza edebilmişleridir. Bizans kaynaklarında ise Arnavutlar, *Arban*, *Arber*, *Arbreş* biçiminde isimlendirilmişlerdir.³⁷ Türkçedeki Arnavut kelimesi bir güney Arnavut aşiretinin adı

³³ Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, s. 69.

³⁴ Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, s. 70.

³⁵ Reviews of National Policies for Education South Eastern Europe, Volume I, Albania, Bosnia Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Kosovo, OECD, France, 2003.

³⁶ Tajar Zavalani, a.g.e., s. 17.

³⁷ Necip P. Alpan, *Tarih Işığında Arnavutluğunun Bağımsızlığı*, Ankara, 1982, s. 15.

olan *Arnavit* kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir.³⁸ Arnavutluk'un coğrafi konumuna bakıldığında onun adeta Adriatik denizinden Balkanlara açılan bir kapı nispetinde olduğu görülür.³⁹

Çoğunluk olarak dağlık olan Arnavutluk'ta ilk yaşam orta paleolitik devresine kadar geri gider.⁴⁰ İliyalılar bir millet olarak Arnavutların özelliklerine damgasını vuran bir kavim idiler. Yunan ve Latin tarihçilerden aldığımız bilgilere göre, İliyalılar ilk krallıklarını İşkodra şehrini başkent seçerek kurmuşlar. İliya Kralını çağların tipik mutlak hükümdarı olarak düşünmek yanlış olur. Herhangi bir karar almak istediğinde toy çağırılmadan hiçbir yetkiye sahip değildi. O zamanın krallığı, ortak bir amaç ve çıkar çevresinde toplanan birleşik kabileler konfederasyonu olarak daha iyi hayal edilebilir.⁴¹ Aile içinde ekonomik ve sosyal hayatın gidişatını evin büyüğü yönetirdi. O, diğer aile üyeleri üzerinde ataerkil gücünü gösterebilme hakkına sahipti. Ancak kabile çapında bir karar alınmak gerektiğinde savaşabilme gücüne sahip tüm erkekler toplanıp, ortak bir karar alırlardı.⁴² “Antik yazarların eserlerinde İliyalılar, patriarkal topluluklar halinde yaşayan ve birbirleri ile sürekli çatışma halinde bulunan bağımsız kabileler topluluğu olarak tanımlanmaktadır.”⁴³

2.1. İliya Topraklarında Hıristiyanlığın Yayılması

Sömürgeci Romalıların Hıristiyanlığın yolunu kesme çabalarına rağmen, bu din putperest olan İliyalılar arasına hızlıca yayılmaya başladı. İnsanların eşitliği, kölelik kavramının ortadan kalkması, aile değerlerinin kutsallaşması gibi konularda meydan okuyan Hıristiyanlık, Roma tarafından tabiri caiz ise gaddar bir muamele gördü. Putperest imparatorların etkisi nedeniyle gerçek belgesel kaynaklar her yerde olduğu gibi burada da eksiktir; ancak İliya topraklarında Hıristiyanlığın ortaya çıkmasını belgeleyen ilk veri, 67 yılında Roma İmparatoru Neron tarafından şehit edilen ve İsa'nın havarisi olarak bilinen St. Paul'un mektuplarıdır. 57-58 yılları arasında Korinthe şehrinden Roma

³⁸ Balcı v.d., a.g.e., s. 57.

³⁹ Antonello Biagini, a.g.e., s. 13.

⁴⁰ John Wilkers, *İlirët the İlyrians*, (çev. Abdurrahman Myftiu), Tiranë, Bacchus, 2005, s. 50.

⁴¹ Zavalni, a.g.e., s. 21.

⁴² Kristo Frashëri, *Historia e Qytetërimet Shqiptar*, Tiranë, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2008, s. 16.

⁴³ Ali Özkan, “Milli Şef Döneminde Türk-Arnavut İlişkileri (1939-1945)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 211 Ağustos 2014, s. 4; Nuray Bozbora, *Balkanlar El Kitabı*, (der.) Osman Karatay, Ankara, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara, KaraM & Vadi Yayınları, C. I., 2006, s. 261.

sakinlerine yazdığı mektupta “Kudüs’ten İliıya’ya kadar İsa’nın güzel haberini ulaştırmayı başardım”⁴⁴ diyerek bize bu konuda ışık tutmaktadır. Hıristiyanlık, tarihte ne kadar erken görünmeye başladıysa da İliıya topraklarına hızlı yayıldığı söylenemez. Bunun nedeni ise tek tanrı inancı olan Hıristiyanlık dini İliıya topraklarında yayıldığı zamanlarda iki farklı putperest yaklaşımı ile karşı karşıya gelmiştir: Birincisi Latin İmparatorluğu kültürü, ikincisi ise İliıya’nın kendi kültürü.⁴⁵ İlk üç yüzyılda Hıristiyanlığın yayılması çok zor olduysa da özellikle 380 yılından sonra, yani İmparator I.Teodos’un Hıristiyanlık dinini resmî din ilan etmesinin ardından daha hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.⁴⁶

2.2. Bir Bizans Eyaleti Olarak İliıya

İliıya topraklarının dış güçlerin hâkimiyeti altına girmesi M.Ö. I. yüzyılda Roma Devleti’nin bölgeyi işgali ile başlamıştır. M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. VI. yüzyıllar arasında süren Roma hâkimiyeti altında İliıyalı nüfusun büyük bir kısmı imparatorluk yönetimi ve kölelik kurumuna dayalı klasik Roma kültürünün etkisi altına girmiştir. Roma işgali öncesinde güney uçtaki İliıyalı nüfus büyük ölçüde Helen kültürünün etkisinde kalmıştır.⁴⁷

395 yılında Roma İmparatorluğu birbirinden ayrı ve bağımsız olarak Batı Roma İmparatorluğu ve Doğu Roma İmparatorluğu adına iki ayrı parçaya bölünmüş oldu. Doğu Roma İmparatorluğu’nun diğer bir adı olan Konstantinopolis ise İliıya’nın neredeyse tüm topraklarını yaklaşık on yüzyıl kendi yönetimine alıp yönetti. Arnavut toprakları, coğrafi konumu dolayısıyla, yıllar boyunca önemli bir geçiş yolu olma fonksiyonunu devam ettirdi. Tarihte Egnatia yolu olarak bilinen yol ise Bizans İmparatorluğu’nun Balkanlara açılan bir kapısı konumundaydı. Ortaçağ’a geçiş noktasında gerçekleşen en önemli olaylardan biri İmparator Konstantin zamanında resmi din haline dönüşen Hıristiyanlığın yayılışı oldu. Siyasi anlamda Arnavut toprakları Bizans İmparatorluğu’nun yönetiminde olmuşsa da Kilise bakımından Arnavutlar Roma’daki Papa’ya bağıllılığını senelerce sürdürmüşlerdir. V. yüzyılda Konstantinopolis Patrikhanesi Roma’nın etkisini azaltmak amacı ile türlü türlü önlem almaya çalıştı ise de neticeyi değiştiremedi. Arnavutluk’ta

⁴⁴ Zavalani, a.g.e., s. 78; Kristo Frasherı, a.g.e., s. 38.

⁴⁵ Kristo Frashëri, a.g.e., s. 39.

⁴⁶ Menduh Dërguti v.d., a.g.e., s. 52.

⁴⁷ Ali Özkan, “Arnavutluk’un Üç Simgesi: Hacı Ethem Bey Cami, Saat Kulesi ve İskender Bey Heykeli”, *Turkish Studies*, C. 8, S. 2, 2013, s. 219; Bozbora, *Balkanlar El Kitabı*, s. 262.

Hristiyanlığın erken dönemlerde yayıldığını kanıtlayan sadece tarihsel belgeler değil aynı zamanda çeşitli yerlerde önemli sayıdaki kült anıtları da bulunmaktadır. Butrint bazilikası, Skampa, Amantie, Ballsh, Mesaplik, Arapaj bazilikaları bunun örnekleridir.⁴⁸

580 yılında Balkanlar'da Avarlar görülmeye başladı. Bizans ordusu onların hücumlarına engel olamadı, bu nedenle kendi başkenti olan Konstantinopolis'i korumak üzere geri çekildi. Aynı zamanda Balkanlardaki en büyük sermaye olan Selanik şehrini muhafaza etmek için gereken tedbirleri aldı. VII. yüzyılın başında İlirya'daki Bizans hâkimiyeti sona erdi; bununla birlikte kölelik sistemi de sona ermiş oldu.⁴⁹

İliryalılar, çağlar boyunca işgaller ve nüfus göçleri nedeniyle özellikle VI.-XII. yüzyıllar arasında tarih sahnesinden silinmişler ya da anılmaz olmuşlardır. Tekrar tarih sahnesine çıktıkları XII. yüzyıldan itibaren ise bölgede yüzyıllar süren yabancı işgallerinin getirdiği siyasal, ekonomik ve kültürel yapı ve ilişkiler ağının etkisi altında, birbirinden değişik adlar, siyasî, askerî ve dinsel ittifaklar içinde yer almış kabileler olarak anılmışlardır.⁵⁰

Tarihsel olarak İlirya toprakları üzerinde yaşayan İliryalı halkın Arnavutlar olarak tarih sahnesinde yer alışları XII. yüzyılda başlamış XV. yüzyıla gelinceye kadar da büyük ölçüde netleşmiştir. Yüzyıllar boyunca bölgeye yönelik yabancı devlet işgalleri ve Barbar istilaları İliryalı nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamı, hatta etnik yapısı üzerinde kuşkusuz derin izler bırakmış, önemli değişimler yaratmıştır.⁵¹

2.3. XIII-XV. Yüzyıl'da Eğitim

XIII. yüzyıldan itibaren Arnavut topraklarında eğitimin yaygın olduğunu ispatlayan tarihsel belgeler bulunmaktadır. Tarihçilerin elindeki veriler çoğunluk olarak gelişmiş olan şehirlerde okulların olduğunu göstermektedir. Ulqin (1258), Kotorr (1266), Durres (1278), İşkodra (1345) şehirleri bunlardan birkaçıdır. İlk aşamada bu okullar katedraller, manastırlar ve kiliseler yanında açıldı ve buraların ilk öğretmenleri rahipler idi. Bu zamanın okulları din eğilimli okullardır, fakat sadece din adamı olmak isteyenlerin

⁴⁸ Bep Jubani, Pëllumb Xhufi, *Historia e Popullit Shqiptar*, Tiranë, Shtëpia botuese e librit shkollor, 1996, s. 28.

⁴⁹ Kristo Frashëri, a.g.e., s. 52-53.

⁵⁰ Bozbora, *Balkanlar El Kitabı*, s. 261.

⁵¹ Bozbora, *Balkanlar El Kitabı*, s. 265.

değil, aynı zamanda seküler yönelimli kişilerin de dikkatini çekerdi. Öğretim Batılı okulların programlarına dayalı idi. Okulda din dersine önem verilirdi. Arnavut dili devletin resmi yazışmalarında kullanılan bir dil haline henüz gelmemişti. Çoğunluk olarak bu dil günlük iletişim dili olarak kullanılırdı.⁵²

Bugüne kadar Arnavut dilinin XIV. yüzyıldan önce yazılmış olduğunu ispat eden herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.⁵³ Öğretilen yabancı diller arasında Yunanca, Latince, Slav dilleri vardı; bunlar aynı zamanda devlet yönetimince resmî olarak kullanılan dillerdi. Bu okullardan mezun olan öğrenciler Padova, Roma, Napoli, Selanik, Kostantinopolis gibi şehirlerde yüksek eğitimlerini tamamlamaya giderlerdi.⁵⁴

2.4. Osmanlıların Arnavut Topraklarına Gelmeleri

Anadolu Türkleri, ilk defa 1337'de Bizan İmparatorluğu ile yaptıkları ittifak neticesinde Arnavutlarla tanışma imkânı buldular. Osmanlı'nın Arnavut topraklarına yönelik ilk fetih hareketi 1387 yılında meydana geldi; fakat bir süre sonra Osmanlı kuvvetleri buradan çekildi. İlk kez 1423 yılında Arnavutlar Osmanlı padişahın hâkimiyet ve üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Gjergj Kastrioti veya bir başka adıyla İskender Bey önderliğinde bir süre Arnavutluk bağımsızlığını geri kazanabildi. Tarihsel anlatımlardan İskender Bey'in daha bir çocuk iken Türkler tarafından ele geçirildiğini ve Sultanın dikkatini çekip Müslüman olduğunu iddia edilse de araştırmacılar bunun sadece bir kurgu olduğunu ortaya koymuşlardır.⁵⁵ Bu konuda doğrulanan veriler şunlardır: Yaklaşık 20 yıl boyunca Osmanlı ordusu ile savaşmış ve ancak onun ölümünden (1467) sonra Osmanlı Arnavut topraklarına girebilmiştir. Nitekim 1466 yılındaki Akçahisar (Kruje) kuşatması sırasında Fatih Sultan Mehmet'in öncü birliklerinin komutanı Balaban Paşa boynundan ağır yaralanmış ve bundan bir süre sonra da Arnavutlar tarafından öldürülmüştü. İskender Bey de adeta hem onu hem de çok sayıda Türk'ü öldürdüğünü kanıtlamak için parmağına Balaban Paşa'nın yüzüğünü takmaya başlamıştı.⁵⁶

⁵² Kristo Frashëri, a.g.e., s. 92.

⁵³ Bep Jubani, Pëllumb Xhufi, a.g.e., s. 46.

⁵⁴ Menduh Dërguti, v.d., a.g.e., s. 55.

⁵⁵ Thomas W. Arnold, *Historia e Përhapjes së Islamit*, The Preaching of Islam, (çev. Nexhat S. İbrahimi), Prishtinë, 2004, s. 169.

⁵⁶ Tuğrul Kihir, *Balkanların Osmanlı Tarihi*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2015, s. 119.

İskender Bey 17 Ocak 1468 tarihinde Leş (Lezha) şehrinde sıtmadan ölmüştür. Ölümü Arnavut direncinin de kırıldığı zamanlara denk düşmektedir. Vefat ederken ülkesini, güçlü müttefiki olan Venediklilere emanet ettiği rivayet edilir. Venedik diğer başka motivasyonlara da dayanarak Arnavut liderleri Türklere karşı mücadeleye devam etmek için çağrı yapar, ancak kendilerini bekleyen sonuç adeta kaçınılmaz idi. 1474 yılında İskender Bey'in oğlu Gjon Katrioti Arnavutların merkezi konumunda olan Kruja şehrini Venedik Cumhuriyeti'ne teslim etti. Vadedilen Kalabrya ve Siçilya topraklarına yerleşmek üzere ailesi ve diğer mülteciler ile yola çıktı. Fatih Sultan Mehmet Kruja şehrine 13 ay süren bir kuşatma başlattı ve nihayet Haziran 1478 yılında halk teslim olmak zorunda kaldı. Aynı yıl içinde Fatih Sultan Mehmet 100.000 kişilik bir ordu ile İşkodra şehrine doğru yürüdü. Şehrin yakınlıklarına varınca, karşısına çıkan Rozafa kalesine bakıp “Kartal yavrularını korumak için ne muhteşem bir yuva seçmiş” diye hayranlığını dile getirmiştir.⁵⁷

Fatih Sultan Mehmet üçüncü Arnavutluk seferi sırasında 1478 yılının Haziran ayında Akçahisar'ı (Kruje) ve yine aynı yıl içinde Leş'i (Lezhe) fethetti.⁵⁸ 1499 yılında Venedik Osmanlı'ya yeni bir savaş açınca Arnavutluk'ta bir ayaklanma meydana geldi. Arnavutlar Gjon'un oğlunu çağırıp ona “Yeni İskender” unvanını koydular ve Arnavutların isyanının başına geçirdiler. Fakat Venedik sayısız kayıplara uğrayınca 1501 yılında Draç şehrini de kaybetti. Bu şekilde senelerce “Adriatik denizinin hâkimi” adını taşıyan Venedik Cumhuriyeti üstünlüğü sona ermiş olmakla, Arnavut topraklarına 125 yıllık süren hâkimiyet de sona ermiş oldu.⁵⁹ Sonraki yıllarda da çeşitli ayaklanmalar gerçekleşti ise de halk direnişi sona erdi. Deniz kenarı şehirleri sonradan ele geçirildi. Bar limanı ise (Tivar) ancak 1571 yılında Osmanlı'nın hâkimiyetine geçti.⁶⁰ Bar şehrin teslimat koşulları arasında, “özgür iken şehrin mahkemeleri ve yasaları korunacaktır” şartından bahsedebiliriz. Kilisenin dinsel törenleri aynen olduğu gibi devam edecek, halkın taşınır veya taşınmaz mal ve mülkiyet sahibi olma hakları çiğnenmeyecek ve çok ağır vergiler konulmayacaktı. Osmanlı'nın Arnavut topraklarında hâkimiyet kurması ile

⁵⁷ Jacques, a.g.e., s. 216.

⁵⁸ Kihtir, a.g.e., s. 119.

⁵⁹ Jacques, a.g.e., s. 218

⁶⁰ Halil İnalçık, a.g.e., s. 152-175. ; Thomas W. Arnold, a.g.e., s. 170.

ilgili kaydedilen hususlardan biri de, dağlarda yaşayan aile ve kabileler ne kadar fakir iseler de Osmanlı'nın hâkimiyetine teslim olmayıp bir çeşit özerklik hakkına sahiptiler.⁶¹

⁶¹ Ali M. Basha, *İslami në Shqipëri gjatë shekujve*, Tiranë, y.y., 2000, s. 46-47.

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA DİN VE EĞİTİM SİSTEMİ

1. ARNAVUTLUK'TA DİN

1.1. Arnavutluk Anayasasında Din

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasasının ilk bölümündeki temel ilkelerinde şu ifadeler yer almaktadır: 10. Maddeye göre¹, Arnavutluk Cumhuriyeti'nin resmi bir dini yoktur. İnanç ve vicdan özgürlüğü konusunda devlet tarafsızdır ve kamu hayatında bunların işleyişini garanti altına almıştır. Devlet dinî toplulukların eşitliğini tanır. Devlet ve dinî topluluklar karşılıklı olarak kendilerinin bağımsızlığına saygı gösterir. Devlet ve dinî topluluklar arasındaki ilişkiler Bakanlar Kurulu ve dinî topluluk temsilcileri arasında düzenlenen anlaşmalar yolu ile belirlenir. Bu anlaşmalar Meclis tarafından onaylanmaktadır. Dinî cemaatler tüzel kişilerdir. Üçüncü tarafların çıkarlarına zarar vermemek şartı ile mülkiyetlerini kendi kurallar çerçevesinde idare etme hürriyetine sahiptirler.

1.2. Arnavutluk Anayasasında Vicdan Hürriyeti

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nın ikinci bölümü insanın temel hak ve özgürlükleri yer almaktadır: 18. Maddeye göre², herkes kanun önünde eşittir. Hiç kimse cinsiyet, ırk, din, etnik köken, dil, siyasi, dinî ya da felsefi görüş, ekonomik sosyal ya da eğitim konumuna göre ayırt edilemez. 24. Maddeye göre ise³, din ve vicdan özgürlüğü garanti altına alınmıştır. Herkes kendi dinini ya da inancını seçme veya değiştirme, ibadet,

¹ Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası, Tiranë, Albjuri, 2016, s. 7.

² Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası, s. 12.

³ Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası, s. 14.

eğitim, ya da performansı ile dinî ritüelleri toplum içinde ya da özel olarak uygulama özgürlüğüne sahiptir. Hiç kimse dinî topluluk ya da uygulamalara katılmak veya katılmamak, şahsî inanç ve düşüncelerini kamuya ilan etmeye zorlanamaz.

1.3. Arnavutluk Anayasasında Devlet-Dinî Kurumlar İlişkileri

Devlet Kültler Komitesi (Komiteti Shtetëror i Kulteve), Devlet ve dinî toplulukların arasındaki ilişkileri kapsayan merkezi bir devlet kurumudur. Hedefi, din-devlet ilişkilerini anayasal bir zemine oturtup, ülkedeki dinler arası uyum prensibini korumak ve geliştirmektir. Bu hedefe varabilmek için ilk defa bu kurum 1992 yılında Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığına (Ministria e Kulturës Rinisë dhe Sporteve) bağlı “Din için Devlet Sekreterliği” (Sekretariati Shtetëror për Fenë) adı altında kurulmuştur. 1999 yılında “Devlet Kültler Komitesi” olarak adını değiştirmiştir. Hâlen 666 no.lu, 26.10.2005 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Turizm, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığına (Ministria e Turizmit Kulturës Rinisë dhe Sporteve) bağlı olarak işlevini sürdürmektedir.⁴ Devlet Kültler Komitesi'nin resmi sayfasına baktığımız zaman mevzuat bölümünde 1939, 1945-1990 ve 1990 sonraki yıllar hakkında din kanunları hakkında bilgi verilmektedir.⁵ Konumuzla irtibatlı olması hasebi ile 1990 sonraki yıllarda imzalanan anlaşmalara daha yakından bakmakta yarar vardır.

1.3.1. Arnavutluk Cumhuriyeti ile Vatikan (Selia e Shenjtë) Arasında İmzalanan Antlaşma

Murzaku'ya göre ülkedeki küçük bir topluluk olan Katolik Kilisesi hükümet çevreleri arasında geniş bir itimada sahiptir.⁶ Anayasanın 10. Madde 5. paragraf; 78. Madde; 81. Madde 1. paragraf; 83. Madde 1. paragraf ve 121. maddelerine uyarınca, Bakanlar Kurulu önerisine binaen “Arnavutluk Cumhuriyeti ve Vatikan'ın karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesine dair Antlaşma” Meclis tarafından onaylandı. 8902 no.lu, 23.05.2002 tarihli Yasa'ya göre:

⁴ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr.666/2005 për “Disa ndryshime në vendimin nr.459, datë 23.09.1999, të Këshillit të Ministrave për krijimin e Komitetit Shtetëror të Kulteve”, Tiranë, (23.09.1999), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017).

⁵ <http://kshk.gov.al>

⁶ Ines Angeli Murzaku, “Inter-Church and Inter-Religious Tensions in Post-Communist Eastern Europe: The Case of Albania”, XXVIII, 1 (February 2008), s. 7.

Arnavutluk Cumhuriyeti Katolik inancının gereklerini kamuoyuna yerine getirme özgürlüğünü garanti altına almıştır. Arnavutluk Katolik Kilisesi organize etmek ve misyonunu yürütmek haklarına sahiptir. Arnavutluk Cumhuriyeti Katolik Kilisesi'ne kurmuş olduğu dernekler, okullar, eğitim kurumları, sağlık kurumları vs., yönetme hakkını tanır. Katolik Kilisesi'nin kendine ait kitle iletişim araçlarına sahip olma hakkı vardır. Arnavutluk Cumhuriyeti kamuya ait iletişim araçlarını kullanma hakkına sahiptir. Katolik Kilisesi kendi kanunları ve Arnavutluk Cumhuriyeti ilgili kanunlar uyarınca okullar, tıbbî klinikler ve sosyal merkezler kurma ve yönetme hakkına sahiptir. Arnavutluk Cumhuriyeti Katolik Kilisesi'nin mülkiyetlerini iade edecektir ve onun adına yeniden kayıt altına alınacaktır.⁷

1.3.2. Devlet ile Arnavutluk Müslüman Birliği Arasında İmzalanan Antlaşma

Bu antlaşma, devlet ve Arnavutluk Müslüman Topluluğu (Komuniteti Mysliman i Shqipërisë) arasındaki ilişkilerinin güçlendirilmesi ve geliştirilmesini gündeme alıp, anayasal ilkeler temelinde dinî inançların özgürlüğünü garanti altına almayı hedeflemiştir.

Anayasanın 10. Madde 5. paragraf; 78. Madde ve 83. Madde 1 paragraf uyarınca, Bakanlar Kurulu önerisine binaen “Arnavutluk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Arnavutluk Müslüman Topluluğu'nun karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi için arasındaki anlaşma” Meclis tarafından onaylandı.10 056 no.lu, 22.01.2009 tarihli Yasa'ya göre: Arnavut Müslüman Topluluğu İslam dini inanç, tutum ve davranışlarını, İslam Hukukuna, Hanefî mezhebine ve AMT statüsüne uygun bir şekilde sergileyen şahıslardan oluşan dinî bir topluluktur. AMT ile karşılıklı ilişkilerde, Devlet, Devlet Kültür Komitesi tarafından temsil edilir. AMT, Komite ile işbirliği yaparak Devletin organ ve kurumları ile etkin bir iletişim sağlar. Devlet organları ve kurumları ile olan ilişkilerde, AMT kendi belirlediği organlar tarafından temsil edilir ve resmîyette mührünü ve özel işaretlerini kullanır. AMT, ekonomik, eğitsel ve sıhî faaliyetler gerçekleştirme hakkına sahiptir. Bu hak yürürlükteki mevzuata uygun olarak sosyal birimlerin kurulmasını da içerir. AMT, İslam inançlarını yayma özgürlüğüne sahiptir. Bunun için her tür yazılı, görsel ya da

⁷ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 8902/2002 për “Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Selisë së Shenjtë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta”, Tiranë, (01.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-3.

basın kamu iletişim araçlarını kullanabilir. AMT yürürlükteki mevzuata uygun olarak kamu iletişim yapıları kurma hakkına sahiptir. Hiçbir zaman kitle iletişim araçları aracılığıyla sağlanan içerik, anayasal düzenini, dinî hoşgörüyü ihlal etmemeli, ya da dinî topluluklara karşı ayrımcılık ve mezhep çekişmeleri teşvik etmemelidir. Dinî faaliyet ve törenlerin yerine getirilmesi için hizmet veren tüm dinî objeler AMT tarafından kutsal kabul edilir. Savcılık emri, mahkeme kararı, ya da bir risk tehdidi hâric yetkililerin buralara müdahalesi yasaktır. Devlet, taşınır veya taşınmaz mal ve mülkiyet haklarını bütün kurucu unsurları ile beraber AMT'ye tanır. Yürürlükteki mevzuata uygun olarak Devlet, AMT'nin restitüsyon ve tazminat gereksinimleri yerine getirmek için öncelikli ilgilenir.

Bu anlaşmanın 17. Maddesi'nde Arnavut Müslüman Toplumu'nun Eğitim ve Öğretim Kurumları ile ilgili şu cümleler yer almaktadır:⁸

1. AMT, yürürlükteki mevzuatta yer alan kriterlere uygun olarak tüm düzeylerdeki eğitim kurumları kurup yönetme hakkına sahiptir.
2. AMT ve Devlet dinî inançları doğrultusunda çocukların eğitimini sağlamak isteyen ebeveynlerin haklarını yerine getirmek için taahhüt ederler.
3. Devlet, eğitim mevzuatında belirlenen kriterlere uygun olarak düzenlenen bu kurumların belgelerinin geçerliliğini tanır.
4. AMT ve Devlet kamuya açık olmayan, dinî okullar için müfredat geliştirir ve öğretim elemanlarının değerlendirme ve belgelendirmesini yaparlar. Eğitim ve Bilim Bakanlığı bunun denetimini yapar.
5. Devlet ve AMT, çocukların eğitim sürecinde, insan hakları ve demokratik ilkelere; özgür bir toplumda sorumlu bir yaşam için anlayış ruhu, barış, hoşgörü, cinsiyet eşitliği, diğer etnik, millî ve dinî gruplarla kardeşlik duyguları içinde yaşayıp ırkçılık ve bağnazlığa karşı dayanan bir eğitim anlayışı gerçekleştirmeyi taahhüt ederler.

⁸ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 056/2009 për “Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Komunitetit Mysliman të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta”, Tiranë, (03.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-9.

1.3.3. Devlet ile Arnavutluk Otosefal Ortodoks Klisesi (Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë) Arasında İmzalanın Antlaşma

Anayasanın 10. Madde 5. paragraf; 78. Madde ve 83. Madde 1 paragraf uyarınca, Bakanlar Kurulu önerisine binaen “Arnavutluk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Arnavutluk Otosefal Ortodoks Klisesi'nin (Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë) karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesine dair antlaşma” Meclis tarafından onaylandı. 10 057 no.lu, 22.01.2009 tarihli bu yasa, AMT ile olan 25 maddelik anlaşmanın hemen hemen aynısıdır; dolayısıyla burada tekrar etmeye gerek duyulmamıştır.

Lakin bu antlaşmanın 17. Maddesi'nde (AMT ile olduğu gibi), Arnavutluk Otosefal Ortodoks Klisesi'nin (AOOK) Eğitim ve Öğretim Kurumları hakkında Devlet ile olan anlaşma maddeleri şu şekilde yer alır:⁹

1. AOOK, yürürlükteki mevzuatta yer alan kriterlere uygun olarak tüm düzeylerdeki eğitim kurumları kurup yönetme hakkına sahiptir.
2. AOOK ve Devlet dinî inançları doğrultusunda çocukların eğitimini sağlamak isteyen ebeveynlerin haklarını yerine getirmek için taahhüt ederler. Ayrıca ayırım yapılmaksızın bireylerin eğitim hakkını garanti ederler.
3. Devlet, eğitim mevzuatında belirlenen kriterlere uygun olarak düzenlenen bu kurumların belgelerinin geçerliliğini tanır.
4. AOOK ve Devlet kamuya açık olmayan, dinî okullar için müfredat geliştirir ve öğretim elemanlarının değerlendirme ve belgelendirmesini yaparlar. Eğitim ve Bilim Bakanlığı bunun denetimini yapar.
5. Devlet ve AOOK, çocukların eğitim sürecinde, insan hakları ve demokratik ilkelere; özgür bir toplumda sorumlu bir yaşam için anlayış ruhu, barış, hoşgörü, cinsiyet eşitliği, diğer etnik, millî ve dinî gruplarla kardeşlik duyguları içinde yaşayıp ırkçılık ve bağnazlığa karşı dayanan bir eğitim anlayışı gerçekleştirmeyi taahhüt ederler.

⁹ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 057/2009 për “Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kishës Autoqefale Ortodokse të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta”, Tiranë, (04.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-9.

1.3.4. Devlet ile Dünya Bektaşî Merkezi (Kryegjyshata Botërore Bektashiane) Arasında İmzalanan Antlaşma

Anayasanın 10. Maddesi 5. paragrafı; 78. Maddesi ve 83. Maddesi 1. Paragrafı uyarınca, Bakanlar Kurulu'nun önerisine binaen "Arnavutluk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Dünya Bektaşî Merkezi'nin karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesine dair antlaşma" Meclis tarafından onaylandı. 10058 no.lu, 22.01.2009 tarihli bu yasa da, diğer dinî kurumlar ile olan 25 maddelik antlaşmanın kopyasıdır. Eğitim ve öğretim kurumları kurma ve yönetme hakkında da aynı hükümler geçer.¹⁰

1.3.5. Devlet ile Arnavutluk Evanjelist Kardeşliği (Vëllazëria Ungjillore e Shqipërisë) Arasında İmzalanan Antlaşma

Anayasanın 10. Madde 5. paragraf; 78. Madde ve 83. Madde 1 paragraf uyarınca, Bakanlar Kurulu önerisine binaen "Arnavutluk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Arnavutluk Evanjelist Kardeşliği'nin karşılıklı ilişkilerin düzenlenmesi için arasındaki antlaşma" Meclis tarafından onaylandı. 10394 no.lu, 10.03.2011 tarihli bu yasa da, diğer dinî kurumlar ile olan 25 maddelik antlaşmanın kopyasıdır. Eğitim ve Öğretim Kurumları kurma ve yönetme hakkında da aynı hükümler geçer.¹¹

1.4. Devlet Bütçesinden Dinî Kurumların Finans Edilmesi

Anayasanın 78. maddesi ve 83. maddesinin 1. paragrafı uyarınca, Bakanlar Kurulu'nun önerisine binaen "Arnavutluk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ile resmî antlaşması bulunan Dinî Toplulukların Devlet bütçesinden finanse edilmeleri" hakkındaki 10140 nolu, 15.05.2009 tarihli yasa Meclis tarafından onaylandı.¹² Bu yasanın konumuzla alakalı olan maddeleri 1, 4, 7, 8 ve 9. maddeleridir.

Madde 1:

¹⁰ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 057/2009 për "Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kryegjyshitës Botërore Bektashiane për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta", Tiranë, (05.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-9.

¹¹ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 394/2011 për "Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Vëllazërisë Ungjillore të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta", Tiranë, (07.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (25.02.2017), s. 1-7.

¹² *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10140/2009 për "Për financimin nga buxheti i shtetit të bashkësive fetare, që kanë nënshkruar marrëveshje me Këshillin e Ministrave.", Tiranë, (06.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (25.02.2017), s. 1-3.

1. *Bakanlar Kurulu ile anlaşma imzalayan Arnavutluk Müslüman Topluluğu, Arnavutluk Otosefal Ortodoks Kilisesi, Arnavutluk Katolik Kilisesi ve Bektaşi Dünya Merkezi, Devlet bütçesinden finans edilir.*

Madde 4:

1. *Dinî topluluklar tarafından idare edilen ve Eğitim Bakanlığınca onaylanan, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar aracılığıyla kurulan okul öncesi, ön lisans, lisans veya üniversite öğretmen ve öğretim üyelerinin maaşlarını devlet finanse eder.*
2. *Finans miktarı ve prosedürlerin belirlenmesi, Devlet Kültler Komitesi tarafından sunulan projelerin kültlerden sorumlu olan Bakanlık'tan onay alındıktan sonra Bakanlar Kurulu tarafından yapılır.*
3. *Devlet, bir dinî topluluğun eğitim alanında özel durum ve ihtiyaçlarını dikkate alarak, kullanım veya kiralama şeklinde, kendi binalarını verebilir.*

Madde 7:

Dinî topluluklar yıllık Devlet bütçe kanununda belirtilen süre içinde başvurularını yaparlar.

Madde 8:

Yürürlükteki mevzuat çerçevesinde dinî topluluklara verilen fonların kullanımı, ilgili devlet kurumları tarafından denetlenir.

Madde 9:

Herhangi bir dinî topluluğun devlet fonlarının doğru kullanmadıkları tespit edildiğinde, yürürlükteki mevzuata uygun olarak devlet organları gerekli tedbirleri alır.

En son yapılan resmî nüfus sayımına göre¹³ dinî aidiyet aşağıdaki gibidir:

¹³ INSTAT, Censuri i Popullsisë dhe Banesave 2011, Tiranë 2012, www.instat.gov.al.

2. ARNAVUTLUK EĞİTİM SİSTEMİ VE HUKUKİ TEMELLERİ

2.1. Arnavutluk'ta Eğitim Kanunu

Eğitim sistemi her bireyin, geleceğin zorluklarıyla başedebilmeleri için gerekli entelektüel gelişimini sağlamayı, aile, toplum ve millet için sorumluluk hissini oluşturmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda özellikle çok dinli yapıya sahip olan Arnavutluk Cumhuriyeti'ndeki demokrasi, barış, uyumsallık, işbirliği ve başkalarına saygı gibi en yüksek insanî değerleri kazandırmayı hedef edinmiştir. Bu hususla ilgili olarak, 21.06.1995 tarih ve 7952 nolu Üniversite Öncesi Eğitim Kanununda şu maddeler yer almaktadır:¹⁴

1. Madde:

Arnavutluk Cumhuriyeti'ndeki eğitim, ulusallık ilkesini taşımaktadır. Eğitim, ilgili kanunlar doğrultusunda ve Arnavutluk Cumhuriyeti tarafından onaylanan uluslararası anlaşma ve sözleşmelere uygun olarak gerçekleşir.

2. Madde:

Eğitimin misyonu, manevî kurtuluş, maddî ilerleme ve bireyin sosyal gelişimini sağlamaktır.

3. Madde:

Bu kanuna göre Arnavutluk Cumhuriyeti vatandaşları, sosyal statüleri, milliyet, dil, cinsiyet, din, siyasi görüşleri, sağlık durumu ve ekonomik düzeyleri ne olursa olsun, eğitimin her kademesinde eşit haklara sahiptirler.

4. Madde:

Eğitim, kamu ve özel eğitim kurumlarında gerçekleştirilir.

5. Madde:

Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen laik eğitimin devlet politikasının uygulanmasından sorumludur.

6. Madde:

¹⁴ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 7952/1995 për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, (01.02.2012), <https://studioligjore.files.wordpress.com>, (22.02.2017), s. 17-18.

Kamu eğitim kurumlarında dersler, Arnavut dilinde verilir.

7.1 Madde:

Kamu kurumlarında eğitim laik bir yapıya sahiptir.

7.2 Madde:

Kamu eğitim kurumlarında ideolojik ve dinî doktrinleştirme yasaktır.

69 no.lu 21.06.2012 tarihli eğitim kanunu 42. maddesi 4. paragrafında ise şu satırlar yer alır:

“Dinî içerikli özel eğitim kurumları, din toplulukların temsilcilerinin isteğine bağlı olarak Bakanlar Kurulu tarafından açılır veya kapatılır. Bu kurumların açılışlarının kriter ve prosedürleri Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir.”¹⁵

2.2. Arnavutluk'ta Eğitim Öğretim Sistemi

Arnavutluk Cumhuriyeti'ndeki üniversite öncesi eğitim sistemi ile ilgili 2005-2012 döneminde gerçekleştirilen reformdan sonra zorunlu eğitim süresi 8 yıldan 9 yıla çıkarıldı. Üniversite öncesi eğitim, *okul öncesi eğitim, temel eğitim ve orta eğitim* olarak üçe ayrılıp kamu ve özel eğitim kurumlarını kapsamaktadır.

Arnavutluk Cumhuriyeti'nde eğitim sistemi yerel eğitim geleneği ve Anayasa ilkelerine dayanır. Laik ve demokratik bir yapıya sahiptir. Buna göre, Arnavutluk Cumhuriyeti, siyasî ve ya dinî inançlar, ekonomik ve sosyal konum, cinsiyet, ırk, renk, etnik köken, dil, Arnavut vatandaşı ya da yabancı uyruklu ayrımı olmaksızın, herkesin eğitim hakkı güvence altına alınmıştır. Devlet okullarında eğitim hizmeti ücretsiz verilmektedir. Eğitim kanuna baktığımızda eğitim sisteminin birkaç kademedен örgütlendiğini göreceğiz.¹⁶

2.2.1. Okul Öncesi Eğitim (3-6 yaş arası)

Okul öncesi eğitim, her çocuğun, sosyal, zihinsel ve fiziksel olarak geliştirmeyi, hijyen ilkeleri ve değerler eğitimi öğretmeyi amaçlamaktadır. Üç ile altı yaş arası olan

¹⁵ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr.69/2012 për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë, Tiranë , (21.06.2012), <https://arsimi.gov.al> , (22.02.2017), s. 4415.

¹⁶ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr.69/2012 për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, (21.06.2012), <https://arsimi.gov.al> , (22.02.2017), s. 4407-4408.

çocuklar kreş kurumlarından istifade edebilirler. Beş yaşındaki çocuklar için ise anaokuluna katılımı sağlanır.

2.2.2. Temel Eğitim (a. 1-6 sınıf, b. 7-9sınıf)

Temel eğitim, her öğrencinin sosyal, zihinsel ve fiziksel olarak daha fazla gelişmesini, etik ilkelerini benimsemesini, sağlık bakımı ve ileriki eğitim aşamasına geçebilme yetkisini hedeflemektedir. Temel eğitim, ilk ve orta alt öğretim eğitimini kapsamaktadır.

a) İlköğretim birinci sınıftan başlayarak altıncı sınıfa kadar kapsayan bir süreçtir.

b) Orta alt eğitim üç seneliktir. Yedinci sınıfta başlar dokuzuncu sınıfta biter. Bu eğitim tüm Arnavut vatandaşları için zorunludur.

2.2.3. Orta Üst Öğretim (10-12 sınıf)

Orta Üst eğitimin süresi üç senedir. Hedefi, orta alt eğitimden kazanılan temel eğitim ilkelerini daha üst bir seviyeye ulaştırıp geliştirmektir. Eğitimin bu aşamasında her öğrencinin bireysellik, değerler ve tutumların pekişmesini, belirli alanlarda derinleşmeleri, üniversite hazırlığı ve iş piyasasına doğru adımlar atma kabiliyeti kazanma hedefleri vardır.

Orta üst öğretim okul türleri üçtür: lise, meslekî okullar ve odaklı okullar.

1) Lise üç sınıftan oluşur. Yirmi yaşına gelmiş fakat liseyi bitirmemiş olan öğrenciler yarı zamanlı olarak öğrenimlerini tamamlayabilirler.

2) Meslekî okullar iki ya da dört seneliktir ve Arnavutluk Yeterlilik Çerçevesi Kurumu tarafından belirlenen üç aşamalı yeterlilik düzeyi doğrultusunda yapılandırılmıştır.

3) Odaklı okullar ise, sanat, spor ve yabancı dil okullarıdır. Diğer özel alan öğrenme okulları da odaklı okulların kapsamındadır. Bu okullarda öğrencilerin kayıt ve kabulü ancak Eğitim Bakanlığınca belirlenen kriter ve prosedürlere göre yapılır.

2.2.4. Ûniversite

80 no.lu 22.07.2015 tarihli yÛksek eğitim kanunu 4, 17 ve 18. Maddelerinde Şu satırlar yer alır:¹⁷

Madde 4:

Başarıyla lise òđretimini tamamlamıŐ, yÛrÛrlÛkteki yasal çerçeve ve yÛksekòđrenim kurumları tarafından belirlenen kriterlere uygun olan tÛm bireylere yÛksek eğitim gòrme hakkı verilmiştir.

Madde 17:

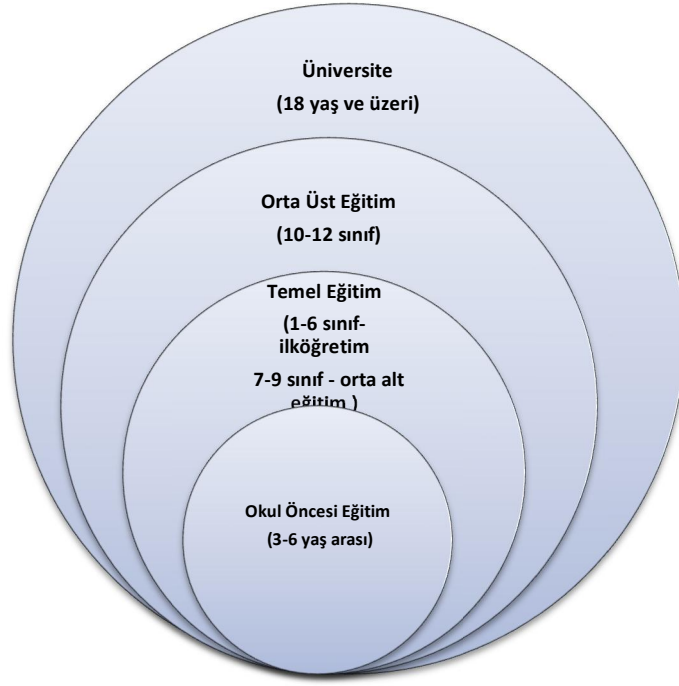
İlgili yasaya gòre, yÛksekòđretim kurumları, kamu kuru veya kamu dışı Şeklinde dÛzenlenmektedir. Kamu dışı yÛksekòđretim kurumları karlı veya karsız faaliyetler geliŐtirebilir.

Madde18:

Ûniversite eğitim, araştırma, yaratıcı aktivite ve profesyonel alanlarda faaliyet gòsteren bir yÛksekòđretim kurumdur. En az ùç fakÛltenen oluşur. Ûniversite yÛksekòđretim çalıŐmalarının bÛtÛn dòngÛlerinde eğitim programları sunar, ayrıca profesyonel çalışma programlarına da imkân verir. Ûniversite yÛksekòđrenim, bilgi, bilim, inovasyon ve meslek geliŐtirme imkânlarını gerçekteŐtirir.

Bir yÛksekòđretim kurumunun açılması, kapatılması ya da eŐ değerli başka bir eğitim kurumu ile birleŐmesi, yalnız Eğitim Bakanın teklifi ùzerine Bakanlar Kurulu tarafından karar alınır.

¹⁷ *Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, Ligji nr.80/2015 për Arsimin e Lartë dhe Kërkimin Shkencor në Institutonet e Arsimit të Lartë në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, (22.07.2015), <https://arsimi.gov.al>, (22.02.2017), s. 2-8.*

Grafik 1: Arnavutluk Eğitim Sistemi

3. ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Bağımsızlık İlanı Sonrası Din Eğitimi (1912-1927)

Arnavutluk Devleti'nin bağımsızlığının ilan edilmesi ile birlikte eğitimin gelişmesine çok önem verildi. 1913-1914 öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığı, 46 ilköğretim ve 2 ortaokulu olmak üzere toplam 48 okul açtı. Hükümet, ulusal birliği güçlendirmek amacıyla, dengeleme ve bütün dinî inançlar ile yaklaşma politikası takip etti. Nitekim Hacı Vehbi Dibra ve Dom Nikoll Kaçorri gibi zamanın önemli din adamların, İsmail Kemal kabinesinde önemli görev taşıdıkları bir gerçektir. Açılan yeni okullarda sayısal ve sözel derslerin yanında dinî derslere yer verildi. 21 Ocak 1920 tarihinde düzenlenen Lushnja Kongresi'nde okullardaki dinî konuların gelişimine yönelik programların hazırlanması din adamlarına bırakıldı; bunların kontrolü ise Millî Eğitim Bakanlığına bağlandı. Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde kurulan özel bir komisyonun aldığı karara göre din eğitimi, ilkokul ve liselerde farklı bir programa göre işleyecekti.

Söz konusu müfredatlar çağdaş öğretim yöntemleri dikkate alınarak hazırlandı. Komisyon, İşkodra şehrinde din eğitimi verecek olan elemanların hazırlanması hususunda altı aylık bir kurs açmaya karar verdi. Buna göre, 7-12 yaş dâhilinde olan ilköğretim okullarında, öğrenciler Kur'an-ı Kerim okumayı ve İlmihal bilgileri öğrenecekti. Aynı zamanda Tecvid, İslam Tarihi ve pratik bilgiler de öğreneceklerdi.

Tablo 1: 1921 Yılında İlkokul ve Lise kademesinde okutulan dinî derslerin haftalık ders saatleri

İlkokulda din eğitimi (1921)		Lisede din eğitimi (1921)	
Sınıf	Haftalık Dinî Ders Saati	Sınıf	Haftalık Dinî Ders Saati
I	-	I	2
II	3	II	2
III	3	III	3
IV	3	IV	2
V	3	V	2

Zamanla devlet okullarında din eğitimi saatleri azaltıldı. Bu nedenle özellikle Müslüman din adamları hoşnutsuzluğunu dile getirdiler. Bütün bu gelişmelere rağmen, yeni Arnavut Devleti herhangi bir resmi dinî benimsemeyip laik bir devlet olduğunu ilan etti.¹⁸

3.2. Kral I. Zog Döneminde Din Eğitimi (1928-1944)

Kral I. Zog, Arnavutluk tarihinde belirleyici rol oynayan önemli siyasî şahsiyetlerden biri idi. Her şeyden önce o bir aristokrattı. Babası ve dedesi Osmanlı idaresine hizmet eden iki önemli paşa idi; akrabaları arasında ise vezirlik mertebesine yükselenler olmuştu.¹⁹

1930 yılı nüfus sayımı verilerine göre Arnavutluk çapında 3 büyük din mensupları bulunmakla beraber diğer din mensupları da az sayıda yer almaktaydı. Böylece Müslümanlar Arnavut vatandaşların %69,4'ünü, Ortodokslar %20'sini, Katolikler ise

¹⁸ Hasan Bello, "Kur feja mësohej në shkollë", *Arkiva*, (14.04.2016), <http://gazetadita.al>, (18.02.2017), s. 1-4.

¹⁹ Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, *Balkanlar El Kitabı*, C. II., Ankara, Kara M & Vadi Yayınları, 2007, s. 324.

%10,5'ini teşkil ediyordu. Monarşik sisteme göre devlet dinden ayrı idi; fakat bu, devleti, dinî kurumların işleyişini kontrol etme hakkından mahrum bırakmıyordu. Böylece milletin zararına herhangi bir faaliyeti önlemek ve yabancıların müdahalelerine fırsat vermemek hedeflenmişti. Kral I. Zog döneminde genel olarak dinin etkisini azaltmak amacı ile din adamlarının yetkileri ve hakları azaltma yoluna gidildi. Özel olarak da Katolik Kilisesi ile olan politik çarpışmaları dikkat çekicidir. Her ne kadar Kral I. Zog'un din eğitimi politikasına karşı çıkmışsa da Kral istediğini yaptırabilmiş ve nihayetinde devleti dinden ayrı tutma hedefini gerçekleştirebilmiştir. Hatta daha da ileri gidebilmiş, tüm dinî kurumları zamanla kendi kontrolü altına alabilmiştir.²⁰

Arnavutluk'ta iki savaş dönemi arasında iktidarda olan Kral I. Zog başta din ve laiklik ile ilgili devrimleri yakından takip etmiş ve laik sistemi benimseyerek ortaokullara din eğitimi dâhil etmemiştir. Bu tarihe kadar ve bu tarihten sonra, ülkedeki Müslümanlar'ın din eğitimi camilerin yanında açılan kurslarla sağlanmıştır. 1921-1944 yılları arasında ortaokullarda ülkenin iki dinli (İslam ve Hıristiyanlık) olmasının getireceği pratik zorluklar da ileri sürülerek din eğitime yer verilmemiştir. Bu dönemde hocalar ve papazlar düzensiz olarak ortaokullara giderek öğrencilerin taleplerine göre din eğitimi vermişlerse de, sistemli ve programlı bir din eğitiminden bahsetmek mümkün değildir.²¹ Ortodokslar'ın 1929, Bektaşiler'in ise 26 Şubat 1930 yılındaki iç tüzüğünde de aşağı yukarı aynı kurallar yer alıyordu. Üstelik tüm dinî kuruluş ve topluluklar öğrencilerin özel dinî okullara gitme yasaklanmasına ilişkin yasa hükümlerine tabi tutuldu. Bu yasa özellikle çok az sayıda olan Hıristiyanlar'ın reddine uğradı. Vatikan'dan büyük maddî destek olan bu topluluk hükümetin aldığı bu kararı kabullenemedi. Arnavutluk çapındaki tüm özel dinî okullar kapatıldı, medreselerden ise sadece Tiran ve İşkodra'dakine izin verildi. Temelinde ulusal karakter eğitimini güçlendirmek olan bu reformun aslında eğitime büyük ölçüde zarar verdiği söylenebilir.²²

Kral I. Zog zamanında devlet okullarında din eğitimi ile ilgili bir girişim olduysa da bu hem keyfiyet hem de kemiyet açısından yeterli olmamıştır. İslam ya da Hıristiyanlık ile ilgili dinî müfredat bulunmakla beraber okulların temel özelliği laiklik ilkesinin esas

²⁰ Viron Koka, *Historia e Popullit Shqiptar*, C. I, Tiranë, Toena, 2007, s. 299-302.

²¹ Ali Özkan "Enver Hoca döneminde Din-Devlet ilişkisi", *History Studies* vol. 4, issue 4, November 2012s. 296.

²² Valentina Duka, "Institucionet fetare gjatë mbretërimit të Zogut", *Histori Juris Prudencë*, (28.01.2014), <http://www.zaninalte.al>, (18.02.2017), 1-5.

alınması idi. İtalyan işgali altında 27 Kasım 1944 yılında Korça'da toplanan Eğitim Kongresi'nde alınan karara göre hiçbir devlet okulunda dinî derslere yer verilmeyecekti. Çünkü din “yeni insanı” yetiştirmek konusunda bir engel teşkil ediyordu ve “toplumu uyuşturan bir afyon”dan başka bir şey değildi. Yapılan iş, okulun laik bir kurum oluşundan ziyade dine karşı bir kurum olduğunun ilanıydı. Okul açma yetkisine sahip tek merci devlet oldu. Buna binaen dinî toplulukların açmış oldukları özel dinî okullara el konuldu ve yasaklandı. Genç neslin eğitilmesi ve yönlendirilmesi konusunda birtek devlet yetkili ve sorumlu ilan edildi. Böylece hümanist ve ateist eğitime başlandı. Din ile devlet arasındaki mesafe iyice açıldı.

Arnavutluk'ta devlet okullarında din derslerine yönelik olumsuz ve dışlayıcı tutum II. Dünya Savaşı'ndan sonra komünist rejim döneminde daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Enver Hoca'nın dine olan düşmanca tavrının temeli, bir bakıma, Kral I. Zog'a kadar uzanır.²³

3.3. Enver Hoca Döneminde Din Eğitimi (1945-1985)

Arnavutluk'ta komunizm denildiği zaman ilk akla gelen figür şüphesiz ki Enver Hoca (Enver Halil Hoxha)'dır. Her ne kadar soyadı din ile alakalı bir çağrışım yapsa da hocalık veya din ile hiçbir alakası olmamıştır. Bilakis, dönemin diğer Avrupa ülkelerinde başlatılan dine karşı savaşların en acımasız ve yıkıcı olanını Arnavut halkına senelerce yaşatmıştır. Böylelikle “Arnavutçuluk” (Albanizm) terimini günlük politik gündemine sokarak “yeni insanını” icat etmeyi amaçlamış ve büyük ölçüde de amacına ulaşmıştır. Tarihte dine karşı görülmeyen kin dolu bir propaganda üstlenip, insanların yavaş yavaş dinî duygularını ve değerlerini sömürmüştür. Enver Hoca, farkında olmayarak bu konuda Müslümanlar lehine bir iş yapmıştır. Bu sayede 1945 yılındaki nüfus sayımına göre halkın % 72,8'i Müslüman, % 17,1'i Ortodoks, % 10,1'i ise Katolik olduğu ortaya çıktı. Böylece, Avrupa'da Müslümanların çoğunlukta olduğu tek ülke Arnavutluk Cumhuriyeti idi. Toplam rakam % 100 idi, bu da başka bir inanca sahip olan veya hiçbir inanca sahip olmayan herhangi bir kesimin olmadığını gösteriyordu.²⁴ Diktatör, dinden kurtulmanın yolunun ancak tedricî bir metottan geçmesi gerektiğini gayet iyi anlamıştı. Bunun için

²³ Mustafa Necati Özfatıra, *Tarihten Günümüze Arnavutluk ve Gerçekler*, C. II., İstanbul, Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı, 1997, s. 1853-1858.

²⁴ Edwin Jacques, *Shqiptarët historia e popullit shqiptar nga lashtësia deri në ditët e sotme*, (çev. Edi Seferi), Tiranë, Kartë e Pendë, 1996, s. 490.

dini ortadan kaldırmayı amaçlamış ve şeytanî bir stratejiye başvurmuştu. Avrupa'nın tek Müslüman ülkesi sayılan²⁵ Arnavutluk'u İtalyan faşizminden kurtaran "efsanevi komutan" dini birden kaldırmanın teşebbüsünün vaktinden önce yapılacak bir iş olduğunu biliyordu. Nitekim devletin ilk önemli toplantılarında din adamlarını da davet edip, dinin vatan için birleştirici bir unsur olduğunu dile getirmiştir. Hatta yeni kurulan Sosyalist Arnavutluk Cumhuriyeti'nin 14 Mart 1946 yılındaki Anayasa'nın 15. ve 18. maddelerinde şu ifadeler yer almaktaydı:

Ülkenin tüm vatandaşları milliyet, ırk ya da dine rağmen eşittirler. Milliyet, ırk ya da din adına vatandaşların haklarını kısıtlayan ya da ayrıcalık yaratan herhangi bir işlem Anayasanın öngördüğü şekilde cezalandırılacaktır. Irklar ya da inançlar arasına kin, fitne veya bozgunculuk sokmaya çalışan herhangi bir provokasyon Anayasa'ya aykırıdır ve yasa gereğince cezalandırılır.

Tüm vatandaşların vicdan ve inanç özgürlüğü garanti altına alınmıştır. Kilise devletten ayrıdır. Tüm dinî topluluklar inançlarını özgürce yaşama ve ifade etme konusunda hürdürler. Kilisenin ve inancın politik kullanımı yasaktır.²⁶

Tarih itibarı ile Müslüman Arnavutlar Türkiye'yle, Ortodokslar Yunanistan ile, Katolikler ise Vatikan ile işbirliği yapmış ve ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bunun da din temelli bir ilişki olduğu doğal bir gerçektir. Enver Hoca yıkıcı bir propaganda ile yavaş yavaş insanların bilinçaltına bu ilişkilerin zararlı olduğunu yerleştirmeye çalıştı.²⁷ Ağustos 1945 yılında başlattığı "Toprak Reformu" onun için "iyi" bir şans idi ve bunu. gayet "iyi" kullandı. Dinî topluluklar büyük arazilere, mülkiyet ve vakıflara sahip idiler, bu kaynaklardan da din adamlarının geçimini ve kendi faaliyetlerinin sürmesini sağlıyorlardı. Ama karar alınmış olan bu reforma göre artık hiçbir kurum mal, mülk ve servete sahip olamayacak, tüm bu mallar devletin mülkiyetine geçmiş olacaktı. Böylece maddî açıdan din adına ilk darbe vurulmuş oldu. Denilebilir ki Enver Hoca'nın 1945 yılında başlayıp 1985 yılına kadar kesintisiz devam eden 40 yıllık diktasında dine karşı savaşın ilk aşaması 1945-1967 arası yıllarda olmuştur.

1946 yılında Eğitim Bakanlığı din eğitimine karşı olduğunu ilan edip amacın yetişmekte olan çocuk ve gençlerin dinin pençesinden kurtarmak olduğunu bildirdi. Din

²⁵ James S. O'Donnell, *A Coming of Age: Albania Under Enver Hoxha*, New York, Columbia University Press, 1999, s. 138.

²⁶ Bkz. Edwin Jacques, a.g.e., s. 491

²⁷ Enver Hoxha, *Vepra*, Tiranë, 8 Nëntori, C. 35, 1982, s. 110; Tajar Zavalani, *Histori e Shqipnis*, s. 352.

adamları buna karşı örgün eğitimden çok yaygın eğitim yoluna gittiler. Camilerde veya Kiliselerde çeşitli dinî kurslar vererek din eğitimi konusundaki açıklığını kapatmaya çalışmışlarsa da devlet Şubat ayı 1947 yılındaki bir kararname ile buraya da artık müdahaleye başlandı. Din eğitimi tarihe mal oldu. Çocuk, genç ve ihtiyarlar mahrum bırakıldı. Din eğitimi yerine Marksizm, Leninizm, Ateizm ve Materyalizme yer verilerek çok vurgu yapıldı.²⁸ Bununla yetinmeyerek camilerdeki vaazlara veya kilisedeki dinî konuşmalara sansür uygulandı. Dinî yayın-basın organlara müdahale edildi. Velhasıl, Enver Hoca çok güçlü bir dinî altyapısı olan Arnavut halkından dini kaldırmak için önce din adamlarının yok edilmesi gerektiğini gayet iyi hesaplamıştı. İstatistiklere göre komünizmin sadece ilk on yılında 60 hafız ve hoca, 83 Bektaşî derviş idam edildi, sayısız kişiler sürgün edildi.²⁹ 530 camiden sadece 24'ü açık kaldı. Diğerleri kapatıldı, ya da başka amaçlar için kullanıldı. 1945 yılında kilisede hizmet veren 93 rahipten yedi sene sonra sadece 10'u kalmıştı. Çünkü bunların 24'ü idam, 35'i hapis, 10'u kayıp olmuş, 11'i askere alınmış, 3'ü de kaçmıştı.³⁰ İnanılmaz vahşi ve insanlık dışı uygulamalar başlatılmıştı. Ünlü Arnavut tarihçi Tajar Zavalani bu korkunç tabloyu şu ifadelerle açık bir şekilde ortaya koymuştur: “*Komünizm zamanında yaşamdan söz etmeden önce, hayatta kalan kaç kişiden bahsedebiliriz acaba?...*”³¹ diyerek tarihin o korkunç devresinin resmini çizmiştir. Muhtemelen diktatör Enver Hoca kendisini tanrı olarak görmüş olmalı ki insanların kendisine tapınması gerektiğini düşünerek, Tiran'da kendisine ithafen bir müze inşa etti.³²

26 Ocak 1949'da Arnavutluk Hükümeti 743 sayılı kararname ile dinî komitelerin komünist rejime uygun davranmalarını istemiştir.³³ Rejime karşı çıkan liderler hükümet tarafından hemen değiştirilerek onun yerine kukla din adamları seçilmiştir. Enver Hoca kendi emellerini gerçekleştirmek için basın-yayın kurumlarına da el koydu. Enver Hoca'nın dini yasaklamasına kadar ciddi bir dinî faaliyetin varlığı söz konusudur. Burada zikredilecek sayısız din adamları vardır, fakat aralarında son Osmanlı aydını Beratlı

²⁸ Edwin Jacques, a.g.e., s. 492.

²⁹ Agron Tufa, “Fillimet e persekutimit komunist mbi Komunitetin Mysliman Shqiptar”, *Kontributi i prijësve mysliman në formimin e vetëdijes dhe identitetit kombëtar*, Konferencë Shkencore, Tiranë, y.y., 2013, s. 240.

³⁰ Edwin Jacques, a.g.e., s. 498-499.

³¹ Tajar Zavalani, *Histori i Shqipnis*, Tiranw, Phoenix & Shtwpia e Librit, 1998, s. 352.

³² Clarissa de Waal, *Albania Today A portrait of Post-Communist Turbulence*, London, I.B.Tauris & Co Ltd, 2005, s. 252.

³³ Edwin Jacques, a.g.e., s. 502.

Vecihi Buhara da bulunmaktadır. Komünizmin perişan ettiği bir İslam ülkesi olan Arnavutluk bundan sonra temel insanî haklarından sayılan inanç ve vicdan hürriyetinden resmî bir şekilde ve Anayasa maddelerine dayanılarak mahrum bırakılacaktır. Arnavutluk'ta ateist propagandasının 1967-1976 arasındaki ikinci aşaması Çin Kültür Devrimi tarzında karakterize edilir. Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelmesinden sonra çok daha katı bir dinsizlik politikası başlayıp dine karşı tam bir savaş açılmıştır.³⁴ Amaç, dinin imhası ve dinî yapıların tamamen ortadan kaldırılmasını bir vatan meselesine dönüştürmektir. Diktatörün din karşıtı kampanyası, kamusal alandaki dinî faaliyetleri büyük ölçüde engellemiş olsa da insanların içindeki din duygusunu söndürmesi aynı ölçüde kolay olmamıştır.³⁵

Nitekim Avrupa'da daha önce örneği görülmemiş bir dinsiz ülkeden bahsedilecektir, o da 6 Şubat 1967 yılında ilan edilen Arnavutluk olacaktır.³⁶ Enver Hoca zamanının meşhur "Vepra" eserinin 35. cildinde din hakkında onun gerileyici özelliğinden bahsedip gençlerin yetişmeleri için çok büyük bir engel teşkil ettiğini ilan edecektir.³⁷ Hâlbuki 1945-1967 yılları arasında din adamları ve kurumlara karşı başlatılan vahşi bir süreç içinde, tüfek atışlarına mermi yağdırılanların, ölecek kadar dövülüp işkence ettirilenlerin, hapse atılanların veya sürgün edilenlerin sayısı bilinemeyecek kadar çoktur. Enver Hoca'nın 1967'deki bu "meşhur" konuşmasından sonra, Mayıs ayında ülkedeki tüm cami ve kiliseler kapatılıp yıkıldı. Kasım ayında ise devlet ülke çapında 2,169 dinî yapıların kapatıldığını ve Arnavutluk Cumhuriyeti'nin dünyanın tek ateist ülkesi olduğunu gururla ilan etmiş oldu. Şüphesiz ki bu söylem ve uygulama, her şeyden önce temel insanî hakları açısından büyük bir ayıp idi. Ne yazık ki Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumlar bu ayıba seyirci kaldı.³⁸ Aylık "Nentori" dergisi gençlerin dünyada tek ateist ülkesini inşa ettiklerini gururla yayınladı. Din adamları aşağılandı, giysileri alıkonup halk arasında mahcup edildiler.³⁹ O karanlık dönemde yaşanan sayısız zulümler

³⁴ Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1991, s. 388.

³⁵ Aydın Babuna, "The Bosnian Muslims and Albanians: İslam and Nationalism", *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 2, June 2004, s. 309.

³⁶ Elez Biberaj, *Albania in transition the rocky road*, USA, Westview Press, 1998, s. 207.

³⁷ Enver Hoxha, a.g.e., s. 103-113.

³⁸ Frank Shkreli, "6 Shkurt 1967, kur Shqipëria u shpall kundër Zotit", (02.07.2013), <http://www.voal-online.ch>, s. 1.

³⁹ Walter R. İwoskiw, *Albania a Country Study*, Washington D.C., 1992, y.y., s. 86.

ve akıl almaz bütün olaylardan bahsetmek imkânsızdır, fakat birkaç örnekten bahsetmek şüphesiz ki anlamlı olacaktır:

Din adamları sadece dinî yapılardan uzak tutulmamış, evlerine kadar girilip özel kütüphanelerine bile el konulmuştur. Hafız Sabri Bushati (1889-1971) bunlardan sadece bir örnektir. 1967’de özel kütüphanesindeki tüm kitapları elinden alındı. Bunun ardından ilim aşığı olan hoca, cübbesini “kirletmelerine” engel olmak için son nefesine kadar kendini eve kapattırdı.⁴⁰ Onun yaşadığı bu hali aşağıdaki ifadeler çok açık bir şekilde gözler önüne sermektedir:

...küçük hücrede, başını bacaklara yaslamış, dudakları arasına ne fısıldadığını anlaşılmayan bir rahip bekliyordu, diye hatırlar İtir Bali (Sami Rrepishti'nin lakabı). O da kendince, diğerleri gibi onun ne zaman geleceğini bekliyordu... Güçlü bir askeri tekmesi ve pis bir küfür, rahibin sessizliğini bozuyordu... Onu alıp bir yere götürürler, bir saat sonra da cansız bir bedenmiş gibi hücremize çöktürürler... Kendine gelince, rahip Çeprian Nika olduğunu öğrendim ve sonra anlatmaya başladı: Din konusunda beni provoke ettiler, ben ise onlara Aziz Tom Akuini hakkında bahsedip onlara güzel bir ders verdim. Onlardan biri çok kızıp bana tanrının Enver Hoca olduğunu söyledi, gerisinde bana ne yaptıklarını hatırlamıyorum, dedi.

Rakip Meta ise şunları anlatır: 5 m. ile 2,2 m. büyüklüğü olan bir hücrede 30 insan hala canını taşıyordu. Her kapı çaldığında hepimiz birden ayağa kalkar kimimiz daha önce kurşuna dikilecek diye sabırsızlıkla bekliyorduk. Hayatta kalmak ve nefes alıp vermektense o kadar sıkılmıştık...⁴¹

Enver Hoca bununla da yetinmeyip, dinin kökünü kazımak adına, Anayasa'ya da dokunmuş oldu. Nitekim 1976 yılında Anayasa'nın 37. maddesinde şu ifadeler yer almakta idi: “Devlet hiçbir dini kabul etmemektedir. İnsanlara bilimsel anlayışını telkin etmek için ateizmin propagandasını destekler ve geliştirir...”⁴² Böylece, dine karşı savaşın üçüncü ve son aşamasını da başlatmış oldu. 1976-1991 yılına kadarki süreçte de

⁴⁰ Faik Luli v.d., *Në kujtim të brezave*, Shkodër, Rozafat, 1997, s. 359-360.

⁴¹ Stephane Courtois, v.d., *Le Livre Noir Du Communisme*, (çev. Muhamet Zgjani), Tiranë, Besa, 2000, s. 605.

⁴² Fehmi Rexhepi, *Historia e Popullit Shqiptar*, Tiranë, Shtëpia Botuese e Librit Shkollor, 1996, s. 235.

aynı katı ve insanlık dışı uygulamalar devam edecektir. Bu uygulamalardan biri de tüm medreselerin faaliyetlerinin durdurulmasıydı.⁴³ Dinî hayat üzerindeki aşırı baskı yüzünden halkın dinî anlayışı ve yaşantısı artık iyice zayıflamıştı. Bu sayede dikta yönetim kendi “yeni insanı”nı icat etmeyi başarmıştı. Enver Hoca'nın şeytani yaklaşımı “bir taşla iki kuş” tarzında bir yaklaşımdı. Onun vefat ettiği 1985 yılında halkın ortalama yaşı sadece 28 idi. Özellikle 1976'dan sonra yetişmiş genç nesil artık iyice bir ateist kişilik kazanmışlardı. Üstelik böyle bir eğitimden geçirilmiş gençlere anne babası dahi dinden tek bir kelime edemez hale gelmişti. Peter Rama adında bir yaşlı 1992'de o dönemi şöyle anlatır: “Çoklarımıza dini anlatmaktan korkardık. Dini yaşadığımızı dair dışarıdakilere anlatacaklar diye konuşamazdık.”⁴⁴

Enver Hoca'nın Avrupalı diğer komünist liderden farklı olarak çok okumuş ve eğitim almış bir insan olmasına rağmen neden dine bu kadar kin beslediği merak konusu olmuştur. Her şeyden evvel katı bir Marksist-Leninist olan diktatör benimsediği komünist ideolojik çizgiden ayrılmamıştır. Diğer yandan yetiştiği dönemde ailesinden herhangi dinî altyapıya sahip değildir. Önce Sovyet lideri Stalin'i manevî önder yapıp sonra Çin Halk Cumhuriyeti'ne yaklaşması sonucu Çin'den ithal ettiği Kültür Devrimi söz konusu olmuştur.⁴⁵

Hayatı boyunca ve 40 senelik iktidarında dine savaş açan Enver Hoca 11 Nisan 1985 yılında öbür dünyada yüce Yaratıcı ile hesaplaşmak üzere bu dünyada defterini kapatmış oldu. “Yalnızlık”, “dış dünyadan kopma”, ülkesini “kapalı bir kutu”ya çevirme ilkelerini kendine hedef edine diktatör artık hayatta yoktu, yerini Komünist Parti'nin yeni temsilcisi Ramiz Alia aldı ve devletin liberal süreci başlamış oldu. Arnavutluk'ta, 8 Aralık 1990 yılında üniversite öğrencileri ve vatandaşların katılımıyla başlayan komünist rejim karşıtı protestolar devam ederek sonunda diktatörün heykeli 20 Şubat 1991 yılında başkent Tiran meydanını doldurmuş binlerce kişi tarafından devrildi. O tarihten sonra Müslüman ülkeleri, dünyaya açılmış olan Arnavutluk'a öğretmen göndermeye ve dini yeniden inşa etmeye başladılar.⁴⁶ Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslüman Arnavutlar da

⁴³ Ina Merdjanova, “Rediscovering The Umma Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism “ New York, Oxford University Press, 2013, s. 97.

⁴⁴ O'Donell, a.g.e., s. 141.

⁴⁵ Ali Özkan, “Enver Hoca döneminde Din-Devlet ilişkisi”, *History Studies* 4, s. 293-316.

⁴⁶ İwoskiw, a.g.e., s. 87.

din eğitiminin yayılması ve ibadethanelerin açılması için maddi ve manevi yardımlarını esirgemediler.⁴⁷

4. ARNAVUTLUK'TAKİ DİN EĞİTİMİ FAALİYETLERİN SİYASİ ARKA PLANI

Genel olarak din ve devlet ilişkilerinin siyasi bir arkaplanının olduğu bir gerçektir. Arnavutluk'ta da din eğitimi incelenmek istendiğinde doğal olarak dönemin siyasi yapısına dair tespitler önem kazanır. Bu başlık altında, 1990 sonrası yaşanan önemli siyasi olaylar ve bunların din eğitimine etkileri, devlet kültür komitesi ve işlevleri, devlet okullarından din öğretimi tartışmaları, Arnavutluk'ta dinler arası diyalog faaliyetleri ve din alanına etkileri, dış güçlerin din eğitimine yönelik yardım ve politikaları ve son olarak Arnavutluk'ta dinî yaşantı hakkında alt başlıklar halinde bilgiler verilecektir.

4.1. 1990 Sonrası Yaşanan Önemli Siyasî Gelişmeler ve Din Eğitimine Etkileri

1990'da Komünizmin sona ermesinden sonra ülkede bir geçiş dönemi başladı.⁴⁸

Bosna Hersek ve Kosova'nın bağımsız devlet ilan edilmelerinden önce, Arnavutluk, Müslüman çoğunluğa sahip tek Avrupa ülkesi idi.⁴⁹ Aynı zamanda Arnavutluk Avrupa'daki sosyalist ülkeler arasında komünizmi en son terk eden ülke idi.⁵⁰ Çok dinli bir toplum olan Arnavutluk hâlen de karmaşık bir din tablosu ortaya koymaktadır.⁵¹ 1990'da komünist rejimin çöküşünden sonra din tedricî olarak tekrar Arnavutlar tarafından kabul görmeye başladı. Arnavutluk'ta din propagandasını yasaklayan yasa kaldırıldı. Nihayet insanlar dinî inançlarını özgürce yaşama imkânına kavuştular.⁵² Aynı yılın Ekim ayında Arnavutluk başkenti Tiran'da düzenlenen II. Balkan

⁴⁷ Miranda Vickers and James Pettifer, *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, London, C.Husst & Co. Publishers, 1997, s. 100.

⁴⁸ Artan Fuga, "How Church and Mosque İnfluence the Media of Albania", dio.sagepub.com, 26.05.2016, s. 52.

⁴⁹ Nathalie Clayer, *Adapting Islam to Europe: The Albanian Example*, Paris, 2011, s. 1 (<https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00578757>). Nathalie Clayer, "Behind the Veil-The reform of Islam in inter-war Albania or the search for a modern and european Islam", Nathalie Clayer and Eric Germain. *Islam in Inter-War Europe*, Hurst, 2008. <halshs-00575956> s. 107.

⁵⁰ Clarissa de Waal, *Albania Today A portrait of Post-Communist Turbulence*, London, İ.B.Tauris & Co Ltd, 2005, s. 5.

⁵¹ Tonin Gjuraj, "A Stable Ecumenical Model. How religion might become a political issue in Albania?" *East European Quarterly*, XXXIV, 2000, No.1, s. 41.

⁵² Enriketa Pandlejmoni, "Religion and Gender in Albania", *Religion in Easter Europe*, XXXI, 2011, s. 22.

Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Arnavutluk, din özgürlüğü de dâhil olmak üzere insan haklarına ilişkin bir deklarasyon imzaladı. 1991 yılında tek partili devlet yönetim sisteminin yıkılmasının ardından din yasağı kaldırıldı, kademeli olarak kilise ve camilerin restorasyonuna izin verildi. Böylece dinî pratikler yeniden canlılık kazandı.⁵³ Yavaş yavaş üç dinin (Katoliklik, İslam ve Ortodoksluk) dernek, vakıf ve kuruluşları yasal olarak yeniden açılmaya ve kamu ayinleri yapılmaya başlandı.⁵⁴

1991 yılında Arnavutluk Cumhurbaşkanı Sali Berisha Amerika Birleşik Devletlerini ziyaret ederek ABD'nin desteğini almaya başladı. Din hürriyetinin yeniden kazanılması ile Arnavutluk, Amerikan evanjelistler de dâhil tüm dinî gruplar için yeni bir faaliyet alanı haline geldi.⁵⁵

1992 yılı Nisan ayında Afganistan'da Sovyet rejimi desteğinin ortadan kalkmasıyla birlikte, Kuveyt'ten Tiran'a gelen bir heyet iddialı bir yatırım planı sunarak ekonomik destek vermeyi garanti ediyordu. Dönemin Cumhurbaşkanı Berisha, dışarıdan gelen bunun gibi heyetlere ülkenin kapısını iyice açtı. Daha sonra 1992 yılının Ekim ayında İslam Kalkınma Bankası'nın (İKB) başkanı Ahmed Muhamed ve yanındaki heyet Arnavutluk'u ziyaret ederek tarım, ulaşım, Arapça kursları ve özellikle Arnavut gençlerine Arap ülkelerinde eğitim alanlarında bir takım kolaylıklar ve imkânlar sundu. 1992 yılında Berişa'nın girişimleri ile ilk defa Arnavutluk İslam Konferansı Örgütü'ne dâhil oldu.⁵⁶

Muhalefet partileri Arnavutluk'un İslam Konferansı Örgütü'ne girişine karşı çıkarak bu karara hiçbir zaman onay vermeyeceklerini açıkladılar. Ayrıca Dışişleri Bakanı Alfred Serreçi ile birlikte Cumhurbaşkanı Berisha Cidde'de bir zirveye katıldı. Bu sefer muhalefet, hükümetin Arnavutluk'u Avrupa-Atlantik yönelimden ve Anayasa ilkelerinden ayrı tutmaya çalıştığını söyleyerek şikâyetçi oldu. Ancak Suudi Arabistan'ın ciddi desteğiyle Arnavutluk'ta eğitim sisteminin altyapısında hızlı değişiklikler

⁵³ Miranda Vickers, "The Development of Religion in Post-Communist Albania", *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans*, NATO Science for Peace and Security Series, c. 27, ed. James Pettifer, Mentor Nazarko, Tiran, 2006, s. 27.

⁵⁴ Ioannis Kagioglidis, *Religious Education and the Prevention of the Islamic Radicalization: Albania, Britain, France and the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, Monterey-California, 2009, s. 19.

⁵⁵ Christopher Deliso, *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, Praeger Security International, London, yy, s. 29.

⁵⁶ İoannis Kagioglidis, a.g.e., s. 20.

gerçekleştirildi.⁵⁷ Ayrıca Berisha, Malezya gibi müslüman ülkeler ile ikili anlaşmalara imza atarak çeşitli yatırımların yolunu açtı. Malezya hükümeti Tiran'da bir banka açtı ve Arnavut gençlerine İslamî yükseköğretim alma imkânları sundu.⁵⁸

1994 yılında ise Berisha'nın Arap ülkeleri ile geliştirdiği siyasî ilişkiler sonucunda Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün, Libya, Malezya ve Mısır gibi ülkelere İlahiyat eğitimi almak üzere 200'ü aşkın öğrenci gönderildi. Bunun dışında camilerin inşasına büyük yatırımlar yapıldı ve özellikle dışarıda öğrenim gören öğrencilere burs alma imkânları sunuldu.⁵⁹ Christopher Deliso'ya göre bu tablo ile karşı karşıya kalan Arnavutluk Batılı siyasîlerin endişelenmelerine neden oldu. Dolayısıyla Berisha'nın bu niyetine çok şüpheli bakmaya başlayarak “Arnavutluk'un Avrupa'da bir İslam ülkesine dönüşeceği”⁶⁰ korkusunu dile getirmeye başladılar.

Arnavut Müslüman Topluluğu'nun ilan ettiği resmî bir istatistiğe göre ise 2004 yılında İslam ülkelerinde okuyan 1357'nin üzerinde Arnavut öğrenci vardı. Bunlar arasında Türkiye (350), Mısır (206), Libya (42), Ürdün (20), Malezya (50), Birleşik Arap Emirlikleri (14), Suriye (50), Lübnan (70), Katar (120), Umman (17), Yemen (78), Kuveyt (26) ve Suudi Arabistan (350) gibi ülkeler vardı.⁶¹ Bu rakamlar aslında sadece vakıf, dernek veya örgütler yolu ile öğrenim görmeye gidenlerin sayısı olup, kesin rakamlar değildirler. Devlet Kültür Komitesi'nin (Komiteti Shtetëror për Kultet) yapmış olduğu bir araştırma raporuna göre son 15 yılda İslam ülkelerine yükseköğrenim almaya gidenlerin sayısı birkaç bini geçmektedir. Bu manzara Yunanistan, ABD, Vatikan ve diğer ülkelere din eğitimi almak üzere giden binlerce öğrenci için de geçerlidir.⁶²

1990 yıllarında pek çok dinî misyoner Arnavutluk'a akın etti.⁶³ Arnavutluk ve genel olarak Güney Balkanlar, Müslüman, Katolik ve Evanjelik grup ve mezheplerin

⁵⁷ Christopher Deliso, a.g.e., s. 30. ; Aydın Babuna, “Albanian National Identity and Islam in the Post Communist Area”, s. 4.

⁵⁸ Christopher Deliso, a.g.e., s. 31.

⁵⁹ Christopher Deliso, a.g.e., s. 32.

⁶⁰ Christopher Deliso, a.g.e., s. 32.

⁶¹ Miranda Vickers, “İslam in Albania”, *Advanced Research and Assessment Group*, March 2008, s. 10.

⁶² Mentor Nazarko, “Religious Divergences in Albania and Balkan Security”, *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans, NATO Science for Peace and Security Series*, c. 27, ed. James Pettifer, Mentor Nazarko, Tiranë, 2006, s. 16.

⁶³ Nathalie Clayer, “God in the land of the Mercedes The Religious Communities in Albania Since 1990”, Peter Jordan, Karl Kaser, Walter Lukan et alii. *Albanien*, Peter Lang, pp.277-314, 2003, osterreichische Osthefte. <halshs-00189819>, s. 8

yoğun etkisini hissetmeye başladı.⁶⁴ Komünizmin çökmesi ile dinî faaliyetlerin en belirgin ve sert tezahürü evanjelik hareketinden geldi.⁶⁵ Avrupa ve Amerika'daki farklı kiliselerden çok sayıda dinî fanatikler Arnavutlar'a kendi inançlarını aşılama için misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmek üzere Arnavutluk'a adeta akın etti. Çeşitli İslam ülkelerinden Arnavutluk'a gönderilen Kur'an-ı Kerim sayısına ulaşmak için yüzbinlerce İncil baskısı yapılmaya başlandı. Kilise aracılığıyla ilk yardım paketleri dağıtıldı. Yunanistan'da bir iş vizesi çıkarmak için Arnavutlar'a dinlerini ve adlarını değiştirme teklifi sunuldu.⁶⁶ Çok geçmeden Arnavutlar Yunanistan veya İtalya'ya vize çıkarmak için Ortodoks ya da Katolik olma şartını koşan bu tür misyonerlerden rahatsız olmaya başladılar. Müslüman ve Katolik örgütler okullar inşa ederek gençleri İslam ve Hıristiyan ilahiyat okullarında öğrenim görmeleri için başka ülkelere göndermeye başladılar.⁶⁷

Ortodoks Kilisesi Arnavutluk'un güneyindeki Yunan azınlık ile yakın bir ilişki içerisinde. 1990'ların başında, aşırı milliyetçi olan Sevastianos Drinoupolis Yunanistan'ın politik çıkarları için Ortodoks Kilisesi'ni kullandı. Birçok Arnavut Yunanistan'ın bu ilgisini Arnavut Kilise'nin bağımsızlığına bir tehdit ve Güney Arnavutluk'u Helenleştirme çabası olarak görmüştür. Bunun gibi çeşitli art niyetlerin ortaya çıkması Arnavutluk'ta Ortodoks Kilisesi'ne diğer dinlerin temsilcilerine nazaran daha şüpheli bir gözle bakılmasına neden olmuştur. Birçok Arnavut Müslüman, kendi dininin bu kadar yoğun bir incelemeye tâbi tutulmasından, diğer taraftan Arnavutluk'ta faaliyet gösteren çok sayıda fundamentalist Hıristiyan grupların bulunmasına karşın bunların hiç kimsenin gündeminde olmamasından rahatsız olmuşlardır.⁶⁸

4.2. Devlet Kültür Komitesi ve İşlevleri

Arnavutluk Cumhuriyeti'nin laik bir ülke olması ve içinde barındırdığı 5 resmî dinî topluluğun aralarındaki ilişkilerden ziyade din-devlet ilişkilerini belli bir çizginin dâhilinde tutması gerekliliği gibi gerekçeler devlet nezdinde özel bir kurum oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Devlet Kültür Komitesi böyle bir zorunluluktan dolayı

⁶⁴ James Pettifer, "Introduction", *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans, NATO Science for Peace and Security Series*, c. 27, (ed.) James Pettifer, Mentor Nazarko, Tiranë, 2006, s. vii.

⁶⁵ Miranda Vickers, "The Development of Religion in Post-Communist Albania", s. 27; Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, London-New York, I.B. Tauris Publishers, 1999, s. 236.

⁶⁶ Vickers, a.g.m., s. 28.

⁶⁷ Vickers, a.g.m., s. 27.

⁶⁸ Vickers, a.g.m., s. 30.

oluşturulmuş bir kurum olup, devlet ve dinî topluluklar arasındaki ilişkileri düzenleyen resmî ve merkezî bir kurum olma özelliği taşımaktadır. Devlet Kültler Komitesi'nin bir kurum olarak anayasal yükümlülükleri yerine getirmeye çalışması, devlet ile din arasında yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve ülkede dinlerarası uyum ve diyalogun korunması ve geliştirilmesi gibi öncelikli faaliyetleri olagelmıştır. İlk olarak 1992 yılında kurulan bu kurum "Devlet Din Sekreterliği" (Sekretariati Shtetëror për Fenë) adını taşımaktaydı ve Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlıydı. 1994-2005⁶⁹ yılları arasında Bakanlar Kurulu merkezine bağlı olarak faaliyet gösteren bu kurum hâlen Kültür Bakanlığı'na bağlıdır.⁷⁰

Devlet Kültler Komitesi'nin iç yapılanmasına bakıldığında başkandan başka 5 üyenin olduğu görülür. Her bir üye atamaya göre Arnavutluk Müslüman Topluluğu, Ortodoks Otosefal Kilisesi, Katolik Kilisesi, Dünya Bektaşî Merkezi ve Arnavutluk Evanjelist Kardeşliği ile resmî ilişkilere bakmakla yükümlüdür. Bunun dışında Komite'nin başka işlevleri de bulunmaktadır. Ülkede din eğitimi veren kurumların takibi, dinî vakıf ve derneklerin teftişi, dinî kurumların mal ve mülkiyetleri, dinî kurumların dış ilişkileri ve kültürel mirası korumak bu işlevler arasında yer almaktadır.⁷¹

Ancak, bu kurum rol ve yetkilerini gerçekleştirmek için yeteri kadar imkânlarla sahip değildir. Finansman bu alanda en hassas ve önemli konulardan biridir. Arnavutluk gibi ülkelerde, devlet, dinî faaliyetleri finanse etmemektedir. Bu, devletin mâlî yetersizliğinden kaynaklandığı gibi, bilhassa 90'lı yıllarda elde ettikleri özerklik ve bağımsızlıklarını kaybetme kaygısıyla, dinî cemaat ve toplulukların böyle bir desteği almak için ısrarcı olmamalarından da kaynaklanmaktadır.⁷²

Komünizm sonrası dönemde din konusunda oluşan serbest bir ortamdan yararlanarak, bir dizi dernek ve dinî kuruluşlar ülkeye giriş yaptı, faaliyetlerini genişletti. Asıl rahatsız edici olan mesele bu derneklerin faaliyetlerinin hükümet ve yasal denetimin neredeyse tamamen dışında olmasıdır. Devlet adına denetim yapabilecek tek kurum

⁶⁹ Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, Qendra e publikimeve zyrtare yy., nr 83, Tiranë, 2005, s. 2731.

⁷⁰ İtir Kulla, "State-Religion Relations in Transition Albania", *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans, NATO Science for Peace and Security Series*, c. 27, ed. James Pettifer, Mentor Nazarko, Tirane, 2006, s. 39.

⁷¹ Devlet Kültler Komitesi resmî web sayfası, <http://kshk.gov.al/historiku-i-komitetit-2>

⁷² İtir Kulla, a.g.m., s. 39.

Devlet Kültür Komitesi'dir. Ne var ki bu kurumun hem bütçesi hem de insan kaynakları bunu gerçekleştirmesine imkân verecek kadar yeterli düzeyde değildir.⁷³

4.3. Devlet Okullarında Din Öğretimi Tartışmaları

1990 yılında komünist sistemin çöküşünden 9 Nisan 2016 tarihine kadar, yüksek mertebedeki hiçbir bir devlet adamı din eğitimi hakkında ve bu eğitimin devlet eli ile şekil alması konusunda Arnavutluk başbakanı Edi Rama kadar net ve açık konuşmamıştır. 9 Nisan 2016 tarihinde Arnavutluk Müslüman Topluluğu tarafından organize edilen “İnsanlığın gururu, Hz. Muhammed” Kutlu Doğum Programı'nda başbakan şu ifadeleri kullandı: *“Arnavutluk hükümeti dinî inançların tanınması için devlet okullarının kapılarını açmalı. Gelecekteki her çocuğu, Hz. Muhammed veya diğer peygamberler ile hiçbir bağlantısı olmayan menfi propagandanın kurbanı olmaktan kurtarmak için devlet okullarında din eğitimine yer verilmeli.”*

Başbakanın bu önerisi derhal Milli Eğitim Bakanlığı ve dinî topluluklar tarafından destek bulurken, bu gelişmeyi devletin laiklik ilkesinin ihlali olarak değerlendiren akademisyen, gazeteci veya köşe yazarlarının itirazlarına neden oldu. Bu konuyla ilgili tartışmalara bakıldığında devlet okullarından din öğretimi lehine görüş bildirenler olduğu gibi, alehyte propaganda yapanların bulunduğu görülmektedir. Şimdi bunları biraz daha yakından inceleyelim.

4.3.1. Devlet Okullarında Din Öğretiminin Verilmesi Lehinde Görüş Bildirenler

Yıllarca komünizm sistemi altında yürütülen politikalar, din ve din eğitimi yerine Marksist Leninist sistemini koymaya çalışmıştır. Dinî değerler ve inanç sistemi yerine Komünist Partisinin prensipleri yerleştirilmeye çalışıldı. Ne yazık ki, bu mantık sadece eğitim müfredatına değil, hayatın her aşamasında etkisini gösterdi.

Arnavutluk'ta yönetim anlayışındaki değişime bakılırsa, devletin laik yapısına saygılı davranarak kamu eğitim sistemine din eğitiminin dâhil edilmesinin artık bir tavsiye olmaktan çıkıp bir ihtiyaç haline geldiği görülebilir. Bunun için çocukların tüm dinî inançları hakkında yeterli bilgi almak gereklidir. Gittikçe küreselleşen modern

⁷³ Mentor Nazarko, “Religious Divergences in Albania and Balkan Security”, *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans, NATO Science for Peace and Security Series*, c. 27, (ed.) James Pettifer, Mentor Nazarko, Tiran, 2006, s. 15.

dünyamızda toplumun değerleri hakkında bir yaklaşım gerçekleştirmek, dinî inançlar ve kültürler hakkında duyarlılık oluşturmak hem toplumun hem de devletin önemli bir görevi sayılmalıdır.

Millî Eğitim Bakanı Lindita Nikolla, kamuoyunu bu yeni girişimin devletin laiklik ilkelerine ters düşmeyeceğini açıkladı. Bakan'a göre 5'i ortaokul ve 5'i lise olmak üzere 10 okulda 2016-2017 akademik yılında "pilot proje" olarak gerçekleşecek ve din eğitimi dersine kesinlikle din adamları girmeyecektir. Bu dersi işleyecek olan elemanlar, Tarih ve Sosyoloji uzmanları bölümünden oluşacak ve onlar tarafından yapılacaktır. *Din Eğitimi* adını taşıyacak olan bu dersin içeriği, şimdilik, dinler hakkında bilgi, dinî ayinler ve kültürü gibi konulardan oluşacaktır. Söz konusu dersin 20 saatlik bir modül halinde işlenmesi planlanmaktadır.⁷⁴

Din hakkında bazı bilgileri elde etmek radikalleşmeyi önlemek için doğru bir yoldur. Zira birçok terör tuzakları, takım elbisesi giymiş, kendilerine din adamı unvanı verilmiş şahıslar tarafından kurulmaktadır. Çok dinli bir yapıya sahip olan Arnavutluk gibi bir yerde insanları aldatıcı ve şaşırtıcı kaynaklardan korumak için din eğitiminin okullara dâhil edilmesi gerekir.⁷⁵

Din eğitime sahip olan gençler dinin insanlık tarihinde ne kadar değerli bir rol oynadığını göreceklerdir. Zira dinin kutsal öğretileri totaliter ideolojilerin yaptığının aksine vahşi insanı sosyalleştirmiştir. Ayrıca bir öğrencinin edebiyat ve sanat tarihi dersi okuması ile illa edebiyatçı veya sanatçı olmasını gerektirmeyeceği gibi, dinler tarihi dersi okumakla da hoca ya da rahip olması gerekmeyecektir. Öğrencilerin din tarihi ve genel olarak monoteist dinlerin insanlığa getirdikleri ilerleme, uygarlık ve genişleme konusunda bilgi edinmeleri genç nesillerin iktidar peşinde olan demagoglar tarafından aldatılmalarını engelleyecektir.⁷⁶

Din, laiklik ve sekülerlik kadar modern ve çağdaş bir olgudur; çünkü din olmasaydı laiklikten de bahsedilemezdi. Böylelikle de, çağdaş fenomen olarak inançlar

⁷⁴ Gazmira Sokoli, "Kisha Katolike: Mësuesit e besimit fetar duhet të jenë të përgatitur mirë", Gazeta Shekulli, 11.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>, (10.01.2017).

⁷⁵ Anderea Stefani, "Edhe Marksini e kanë keqlexuar për fenë", Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>, (10.01.2017).

⁷⁶ Daut Gumeni, "Asgjë e keqe, përkundrazi", Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>, (10.01.2017).

okul müfredatına dâhil edilmesi yoluyla doğru şekilde anlaşılacaktır. Nitekim eğitim konusunda gelişmiş modern ülkeler bu tartışmayı büyük ölçüde halletmiş durumdadırlar. Asıl soru din eğitiminin Arnavutluk gibi bir yerde nasıl olacağı ve hangi aşamalardan geçeceği'dir.⁷⁷

Katolik Kilisesi ülkede din eğitimi hakkında bir boşluk oluştuğunu, ancak bu boşluğu telafi etmek için öğretmenlerin hazırlanmış olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Kilise temsilcisi, *“İnanç savaş için kullanıldığında, karikatüre dönüşür. Öğretmenler eğitilmeli.”* ifadelerini kullanarak günümüzdeki din adına yapılan terör eylemlerine işaret ederek din eğitiminin ehil kimseler tarafından verilmesinin önemine dikkat çekmiştir.⁷⁸ Dolayısı ile bu dersi üstlenecek olan elemanların akademik olarak yüksek bir seviyeye sahip olmaları önem arz etmektedir.

4.3.2. Devlet Okullarında Din Öğretiminin Verilmesi Aleyhinde Görüş Bildirenler

Arnavutluk Bilimler Akademisi (Akademia e Shkencave e Shqipërisë) üyesi Artan Fuga'ya göre *“Devletin resmî eğitim kurumlarına din eğitiminin dâhil edilmesi pedagojik bir saçmalaktır. Bu girişim üzücüdür. Okul, öğretmenler ve ebeveynler arasında anlaşmazlıklara yol açacaktır. Anayasa'da çocukların din eğitimini gerekli kılan herhangi bir madde olmadığına göre ebeveynler buna karşı çıkabilir. Dışarıdan yabancı uzmanlar getirilerek bu soruna çözüm getirilebileceği fikri de saçma. Bir Alman ya da Fransız gelip de Arnavutluk artamını Arnavutlar'dan daha iyi bilebilir mi, hüküm verebilir mi? Kesinlikle hayır! Toplumla deney yapılamaz. İnsanlar fren yapan araçlar değildir ki her canı istediğinde teknik kontrolü yapılabilsin.”*⁷⁹

Arnavutluk'ta genel olarak eğitim meselesi farklı boyutlarda sorunlar taşıyan bir meseledir. Resmî eğitim kurumları ile özel eğitim kurumları arasında çatışma olduğu gibi, eğitim kalitesi noktasında reform yapılması gereken pek çok husus vardır. Zira, okulu terk etme eğilimi korkunç boyutlarda gittikçe artmaktadır. Dolayısı ile elit eğitim değil,

⁷⁷ Redi Shehu, “Përplasjet vijnë nga mosnjohja”, Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>, (10.01.2017).

⁷⁸ Gazmira Sokoli, “Kisha Katolike: Mësuesit e besimit fetar duhet të jenë të përgatitur mirë”, 11.04.2016, Gazeta Shekulli, <http://shekulli.com.al/besimi-fetar-ne-shkollat-reagon-kisha-katolike-mesuesit-duhet-te-jene-te-pergatitur/>, (12.01.2017).

⁷⁹ “Në tempull”, Anisa Ymeri, Artan Fuga ile reportaj, 15.04.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=do3N86vya8>.

kapsayıcı eğitim peşinde gidilmektedir. Her ne kadar din eğitiminin dinî radikalleşmeyi önleyeceği iddia edilse de din eğitiminin devlet okullarına dâhil edilmesi fikri zaman itibariyle isabetli olmadığından dinî radikalleşme dalgasını hafifletici bir rol oynamayacaktır. Çünkü radikalleşme günlük hayatımızdan ayrılmış bir parça olarak görülemez, anlık bir ürün olmadığı gibi, bir sınıf içerisinde işlenen birkaç saatlik ders müfredatı yolu ile de yok edilemez.⁸⁰

Arnavutluk'ta eğitim sistemi geçmişle ilgili derin sorunlar taşıyan bir sistemdir. Gelişmiş ülkelerdeki gibi eğitim ilkeleri içselleştirilmemiştir. Bilgi ve eğitim her zaman birbirleri ile örtüşmemektedir. Ayrıca din eğitimi, radikalleşmeyi ve köktenciliği kaldıracak diye bir garanti de yoktur. Asıl din eğitimi ailede başlar, dinî kurumlar ise daha sonra devreye girer.⁸¹

Din öğretiminin resmi müfredata dâhil edilmesine karşı çıkanlara göre, okullarda din eğitiminin verilmesi ne hukukî, ne gerekçeli, ne ulusal ne de mantıklıdır. Başbakanın ortaya atmış olduğu öneri temelde anayasaya aykırıdır. Modern medeniyet, Fransız Devrimi'nden günümüze teolojik bir medeniyet değil yasal bir medeniyettir. Siyasetin dindarlaşması veya dinin siyasallaşması telafisi mümkün olmayan bir karışıklık meydana getirecektir.⁸²

Yukarıda örnek olarak gösterdiğimiz lehte ve aleyhte olan fikirler Arnavut medyasında çok yoğun bir şekilde hâlâ da tartışılmaktadır. Mevcut dinî yapısı itibariyle Arnavutluk gibi bir yerde din eğitiminin devlet okulları programına dâhil edilip edilmemesi tartışması esasen yerinde bir tartışma değildir. Zira halk dine ve din eğitimine bağlılığını komünist sistemin çöküşünde göstermiştir. 1990 yılından sonra insanlar eski dinlerine akın akın döndüler ve pratik hayatlarına uygulamaya geçtiler. Asıl tartışılması gereken konu, bu dersin gerekliliği değil, bu dersin nasıl, kimler tarafından verileceği ve muhtevasının ne olacağı hususudur. Bununla ilgili olarak da eğitimde tecrübe ve birikimi olan ülkelerden örnek alınmalı, uzmanlardan oluşan bir komisyon kurulmalı ve bu konuda adım adım mesafe katedilmelidir.

⁸⁰ Bedri İslami, "İde që mund të bjerë si fik i papjekur", Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>, (12.01.2017).

⁸¹ Gjergj Meta, "Informimi dhe formimi s'përkojnë gjithmonë", Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>, (14.01.2017).

⁸² Maikom Zeqo, "Shpresoj që deklarata e Ramës të harrohet sa më shpejt", Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>, (14.01.2017).

4.4. Arnavutluk'ta Farklı Din Mensuplarının Bir Arada Yaşama Tecrübesi ve Din Alanına Etkileri

Arnavutlar arasında farklı din mensuplarının barış ve düzen içinde bir arada yaşamaları Osmanlı'ya kadar eskiye giden tarihi bir gerçekliktir. Bu tecrübe Arnavut halkının özel gelenek ve değerleriyle gelişip olgunlaşmıştır.⁸³ Aynı ırktan, milletten, dinden olmayanlara karşı hoşgörü, halk arasında ne eğitim ne de okul yolu ile elde edilmiş bir erdemdir. Aslına bakılırsa bu, yüzyıllara dayalı bir gelenektir.⁸⁴ Hatta Arnavutlar bu gelenek ile övünürler.⁸⁵ Burada en belirgin örnek Dibra bölgesinden verilebilir. Bu bölgede yaşayan müslümanların oranı %97 olmasına rağmen Lura'da Müslüman ve Katolikler hiçbir münakaşaya mahal vermeden bir aile içinde yaşamaktadırlar.⁸⁶ Zira din özgürlüğü demokratik çevrelerin en önemli özelliklerinden biridir.⁸⁷ Arnavutluk'un kuzeyinde karışık ailelere rastlamak mümkün idi. Böyle ailelerden meydana gelen çocuklar, şayet erkekse Müslüman oluyorlar, kızlar iseler annelerin inancına göre yetiştiriliyorlardı.⁸⁸

Bir başka örnek Arnavutluk'un kuzey başkenti olan İşkodra şehrinde görmektediriz. 23 Ağustos 1913 tarihinde İşkodra Papazı (bishop)'nın önerisi üzere Papa Pius X. "Karadağ saldırısına karşı Katolik kült ve nüfusun korunmasında" katkısı için Nasuf Bey Dizdari'ye "Aziz Sylvester" dekorasyonunu vermiştir.⁸⁹ Yine aynı şehirden dikkat çekici bir başka örnek ise, Mevlid kandili sebebiyle katedral çanından câmi minaresine bağlanan ışık ve bayraklar şeridinin asılmasıdır.⁹⁰ Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür.

⁸³ Ahmed Kalaja, "Toleranca dhe bashkëjetesa fetare në Shqipëri gjatë viteve 1912-45", *Revista Zani i Naltë*, Tiranë, S. 13, Yıl 3, 2015, s. 93.

⁸⁴ Luçian Avgustini, "Shqipëria një shebull i bashkëjetesës ndërjetare në Europë", *Revista Zani i Naltë*, S. 13, Yıl 3, 2015, s. 18.

⁸⁵ Endersen Cecilie, *Albania: Potential Pitfalls of Introducing Religious Education in Public Schools*, s. 8.

⁸⁶ Mois Kamberi, "Dibranët për tolerancën dhe diallogun ndërjetar", *Revista Zani i Naltë*, S. 8, Yıl 3, 2014, s. 70.

⁸⁷ Gjergj Sinani, "Liria e fesë në kontekstin e modelit evropian të marrëdhënieve ndërjetare dhe fesë", *Kontributi i prijësve muslimanë në formësimin e vetëdijes dhe identitetit kombëtar, Konferencë Shkencore*, Tiranë, 2013 s. 163.

⁸⁸ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavut Müslümanları 1878-1912*, İstanbul, (çev. Ali Taner), 1998, Bedir, s. 147.

⁸⁹ Faik Luli, İslam Dizdari, "Toleranca ndërjetare në qytetin e Shkodrës", *Qytetërimi İslam në Ballkan*, Stambollë, 2007, Sistem Matbaacılık, s. 185.

⁹⁰ Faik Luli, İslam Dizdari, a.g.m., s. 187.

Arnavutluk'un ünlü şairi Pashko Vasë Shkdrani, "Arnavutluk ve Arnavutlara Dair Gerçekler" (E vërteta mbi Shqipërinë dhe shqiptarët) isimli eserinde şu ifadeleri kullanmıştır: "Arnavutluk Müslümanları Hıristiyanlar gibi Arnavut'tur, aynı dili konuşan, aynı gelenekleri olan ve aynı alışkanlıkları olan kimselerdir. Onlar arasında köklü düşmanlıklar hiç olmamıştır. Din farklılığı bir ayrılığa sebebiyet vermemiştir. Müslümanlar ve Hıristiyanlar, birkaç istisna dışında, aynı haklara sahip ve eşit şartlarda yaşamışlardır."⁹¹ Dinî hoşgörü konusuna çok farklı bir açıdan yaklaşan Sunaj Raimi şu ifadeleri kullanmıştır: "Gjergj Elez Alia edebî şahsiyetini tanımayan Arnavut yoktur. Peki, hiç dikkatinizi çekmiş midir, Gjergj (George) Hıristiyan bir addır, Elez Alia ise Müslüman bir soyaddır..."⁹² Yazar, semantik bir bağlantı kurarak Arnavut folkloründe bile çok eskiye dayanan bir dinî hoşgörüye işaret etmektedir.

Arnavutlar asırlarca ulusal değerleri ve çıkarları üstün tutmuşlardır.⁹³ Arnavutluk'ta Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Bektaşiler olmak üzere 4 dinî topluluğun olması zaman zaman dış güçlerin Arnavutluk üzerine ihtiraslarına yol açmıştır. Bilindiği üzere Güney Arnavutluk'taki Ortodokslar, Atina tarafından helenik nüfus olarak değerlendirilmiştir. Arnavutlar'ın İslam'a kavuşması asimilasyon tehlikesini ortadan kaldırıp ulusal bir birliğe dönüşmesine yardımcı olmuştur.⁹⁴ Zira din ulustan farklıdır.⁹⁵ Tarih itibarıyla Arnavutluk'ta dinî savaşlar yaşanmamıştır.⁹⁶ Bu ülke, dinî hoşgörünün yaşandığı bir ülke olmuştur.⁹⁷ Unutmamak gerekir ki, nüfusun çoğunluğu hep Müslüman olmuştur; dolayısıyla dini bir hoşgörüden bahsetmek gerekirse bu İslam'ın hoşgörü anlayışından başka bir şey değildir.⁹⁸

⁹¹ Ferit Duka, "Toleranca dhe mirëkuptimi ndërjetar si dimension i historisë kombëtare të shqiptarëve", *Revista Zani i Naltë*, Tiranë, S. 7, Yıl 3, 2014, s. 35-36.

⁹² Sunaj Raimi, "Kultura e tolerances ndërjetare tek shqiptarët: Rasti Gjergj Elez Alia", *Kalkandelen, Balkanlarda Riskler ve Fırsatlar Bildiri Kitabı*, (ed.) Selahettin Karabınar v.d., 4. Uluslararası Balkanlar'da Sosyoloji Bilimler Kongresi, s. 87.

⁹³ Petrika Thëngjilli, "Toleranca fetare në lëvizjen çlirimtare të popullit shqiptar", *Feja, kulura dhe tradita Islme ndër shqiptarët*, Simpozium Ndërkombëtar, Prishtinë, 1995, s. 213.

⁹⁴ Roberto Moroco dela Rokka, *Kombësia dhe feja në Shqipëri*, (çev. Luan Omari), Tiranë, Elena Gjika yay., 1994, s. 9

⁹⁵ Ana Lalaj, "Roli i İslamit në forcimin e unitetit kombëtar shqiptar në dhjetëvjeçarin 1981-1991", *Reth përhapjes së İslamit ndër shqiptarët*, Shkodër, Klubi kulturor Drita, 1997, s. 158

⁹⁶ Ali M. Basha, *İslami në Shqipëri gjatë shekujve*, Tiranë, y.y., 2000, s. 94.

⁹⁷ Sherif Delvina, "Tentativë e pasuksesshme, dhunë fetare", *Reth përhapjes së İslamit ndër shqiptarët*, Shkodër, Klubi kulturor Drita, 1997, s. 60.

⁹⁸ Muhamet Pirra, "Roli i İslamit në integrimin e Shqipërisë etnike dhe të kombit shqiptar", *Reth përhapjes së İslamit ndër shqiptarët*, Shkodër, Klubi kulturor Drita, 1997, s. 88.

Tüm dinlere saygı ve hoşgörü prensibi ilk defa Prizren Birliğindeki (Lidhja e Prizrenit) kararnamede görülür. 1878 yılındaki bu kararnameye göre, “Müslümanlar'ın hayatı, mülkiyeti ve şerefi korunduğu gibi, Hıristiyanlar'ınkileri de aynen korunacaktır” ifadesi yer almaktadır.⁹⁹

Arnavutluk’u XX. yüzyılda ziyaret eden ünlü araştırmacı Edit Durham’ın da halkın din hakkında ne kadar musamahakâr olduğu dikkatini çekmiştir.¹⁰⁰ Durham, Arnavutlar’ın vatanseverliğinin Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında farklı olmadığını da gözlemlemiştir.¹⁰¹

Bağımsızlığın ilanından sonra da 17 Aralık 1920 yılında Cenevre’de Milletler Cemiyeti Toplantısı’nda Hint temsilcisi hayretle şunları kaydetmiştir: “Dünyada hâlâ dinî savaşlar yaşanırken Arnavutluk’ta Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar uyum ve barış içinde yaşamaktadırlar. Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir ülke olan Arnavutluk heyetinin Hıristiyan bir rahip tarafından temsili ise hayret vericidir.”¹⁰²

Arnavutluk kralı olan I. Zog da 1 Eylül 1928 tarihinde resmi törende Kur’an ve İncil’e ellerini koyarak Arnavutlar’ın ulusal birliğini savunacağına yemin etmiştir.¹⁰³ Arnavutluk tarihinde bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

1991 yılından sonraki gelişmelerde komünizmin çökmesiyle beraber Arnavutluk’ta son 25 yıl içinde birçok din elemanları dünyanın çeşitli yerlerinde yetişip dönmüşlerdir. Onları karakterize eden din eğitime yaklaşım tarzı özellikle genç nesli etkilemektedir. Kullandıkları üslup, Arnavutlar arasında asırlarca bilinen dinlerarası hoşgörü ve anlayışa olumlu katkı sağlamaktadır.¹⁰⁴

Bilim adamları, yayıncılar, yazarlar, sanatçılar, imamlar, papazlar, öğretmenler velhâsıl ulusal entelektüel kesim, Arnavutlar’ı karakterize eden bu dinî hoşgörü ve anlayışı ulusal birlik için korumak zorundadırlar.¹⁰⁵ Özellikle din adamlarının dinî

⁹⁹ Ali M. Basha, *Nëpër gjurmët e Islamit*, Tiranë, “y.y.”, 2005, s. 305.

¹⁰⁰ Ferit Duka, a.g.m., s. 36.

¹⁰¹ Edith Durham, Ed.: Robert Elsie, *Twenty Years of Balkan Tangle*, London, Center for Albanian Studies, 2015, s. 93.

¹⁰² Ferit Duka, a.g.m., s. 37.

¹⁰³ Ferit Duka, a.g.m., s. 37.

¹⁰⁴ Ferit Lika, a.g.m., s. 67.

¹⁰⁵ Muhamet Pirraku, “Roli i Islamit në integrimin e Shqipërisë etnike”, *Feja, kulura dhe tradita Islme ndër shqiptarët, Simpozium Ndërkombëtar*, Prishtinë, 1995, s. 57.

bayramlarda gösterdikleri karşılıklı saygı ve selam duruşları bu anlayışın güzel bir örneğini teşkil etmektedir.¹⁰⁶

4.5. Dış Güçlerin Din Eğitimi Konusundaki Yardım ve Politikası

1991 yılından sonra sınırlarını Batılı ülkelere açan Arnavutluk birçok dinî gruplara kapısını açarak bir “çuval” durumuna düştü. İtalya ve Yunanistan tarafından desteklenen Katolik ve Ortodoks kiliseleri, son yirmi yıl içinde, çok güçlü kurumlar oluşturdular ve Arnavutluk’a sızmaya başladılar. Devlet ile dîn arasındaki iktidar oyununun en başarılı oyuncusu, Batı tarafından kararlı bir şekilde desteklenen ve kendisini Avrupa’nın ve Batı’nın temsilcisi olarak gösteren Katolik Kilisesi oldu.¹⁰⁷ Vatikan ve İtalya, Arnavutlar’ın geleceğinin Katoliklik’e dönmesi ile Avrupa’da kalacağını iddia eden Katolik fundamentalistler tarafından yönetilen Arnavutluk Demohıristiyan Partisi’nin (Partia Demokristiane) arkasında durmaktadır. Vatikan, İtalya ve Avusturya’nın güçlü finansal desteğiyle Arnavutluk Demohıristiyan Partisi şubelerini Arnavutluk’un her köşesinde açmış ve Demokrat Parti’nin içişlerinde bile nüfûz sahibi olmuştur.¹⁰⁸ Nitekim Komünizim sonrası Arnavutluk’u ziyaret eden ilk Papa II. Jean Paul idi. 25 Nisan 1993 yılında¹⁰⁹ uçakla Tiran Havaalanı’na inen Papa, Arnavutluk’a ayak basar basmaz, eğilip toprağı öpmekle aslında bir geleceğe işaret etmiş oluyordu. Nitekim bugün Arnavutluk’ta çok sayıda Hristiyan misyoner teşkilâtının varlığı ısrarla dile getirilen iddialar arasındadır. Arnavutluk’ta faaliyet halinde olduğu öne sürülen isimlerin yer aldığı liste¹¹⁰ incelendiğinde yaklaşık 3 milyonluk nüfûsa sahip, küçük ama stratejik, Avrupa’nın “Müslüman” ülkesi adlandırılan Arnavutluk gibi bir yerde Hristiyan misyoner teşkilâtlarının sadece eğitimde değil, birçok alanda ne kadar aktif oldukları yakından görülebilir.

Katolikler Arnavutluk’ta nüfûsun ancak %10’unu oluşturmalarına rağmen modern kiliseler, dinî okullar, çocuk bahçeleri, çocuk köyleri, hastaneler ve benzeri

¹⁰⁶ Ali M. Basha, *İslami nê Shqipëri gjatë shekujve*, Tiranë, y.y., 2000, s. 596.

¹⁰⁷ İbrahim Sediyanı, a.g.m. <http://www.haksozhaber.net/arnavutluk-100-yasina-hristiyan-olarak-giriyor-21711yy.htm>, (05.07.2011).

¹⁰⁸ Olsi Jazexhi, “Varlık ve Yokluk Arasında Arnavutlar ve İslam”, (çev. Gürkan Biçen), *Muştu, Müslüman Arnavutluk’un Haftalık Bülteni*, 17.10.2008, S. 25. S. 3, http://www.muslumanarnavutluk.com/panel/file/www.muslumanarnavutluk.com/mustu/mustu_25.pdf

¹⁰⁹ Owen Pearson, *Albania as Dictatorship and Democracy From İsolation to the Kosovo War 1946-1998*, London, The Centre of Albanian Studies & I.B.TAURIS Publishers, 2006, s. 656.

¹¹⁰ Olsi Jazexhi, “Albanians and İslam Between Existence and Extinction”, 08.10.2012, <https://olsijazexhi.wordpress.com/2012/12/08/albanians-and-islam-2/>, (14.01.2017).

kurum ve kuruluşları tüm Arnavutluk'ta yaygın olarak bulunmakta ve kendi din mensuplarına hizmet vermektedirler.¹¹¹

Diğer taraftan Arap ülkelerinden gelen yardımlar ise 1991'den ancak 1997 yılına kadar sürmüştür. Arap ülkeleri özellikle eğitim konusunda ne kadar yatırım yapmaya çalışmışlarsa da ne yazık ki bu girişimler stratejik bir yapıya sahip olmamıştır. Örgün eğitimden ziyade yaygın eğitim üzerinde odaklanmışlardır. En çok Kur'an kursları açılmış, din eğitimi bunlar üzerinde bina edilmeye çalışılmıştır. 1997 yılında hükümetin değişmesi ve Fatos Nano'nun başbakanı olması ile onlarca Arap ülkelerinden gelen dinî dernekler kapatılmış, Arnavutluk'tan kovulmuş, faaliyet yapmalarına izin verilmemiştir. Arnavutluk'ta Katolik dünyasının örgütlenmiş eğitim kurumları onlarca iken, ülke çapında Medreseler, iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıdadır.

11 Eylül 2011 olayları, tüm dünyayı etkilediği gibi, Arnavutluk'u da etkilemiştir. "Terörist" olarak etiketlenmesi ile yine birçok Müslüman dinî kuruluş, dernek ve örgütler kovulmuş, faaliyetleri yasaklanmıştır. "Terorizme karşı savaş" adı altında bu dernek ve örgütlerin faaliyetleri iyice kısıtlanmıştır.¹¹² Öte yandan misyoner örgütleri ise 11 Eylül olaylarının meydana getirdiği ortamdan da istifade ederek çalışmalarını daha da yoğunlaştırmışlardır.¹¹³ Unutulmaması gereken bir gerçek var ki komünizm dönemi, Arnavutluk'a sadece manevî zarar vermemiş, aynı zamanda ekonomik yapının çöküşünün de müsebbibi olmuştur. Öyleki Arnavut halkının önemli bir kısmı, geçimini sağlayacak bir gelire sahip olmamış, undan sabuna kadar pek çok temel gıda ve tüketim malzemelerine muhtaç hale gelmişti. Kimi zaman bir ülke savaş ile işgal edilir, kimi zaman ise ekmekle... O dönemde Arnavutluk'un işgali savaş ile değil, "ekmek" ile olmuştu.

İşte yoksul Müslüman ailelere maddî yardımda bulunmak, doktor ve hemşireler vasıtasıyla Hıristiyanlığı yaymaya çalışmak misyonerlerin en sık başvurduğu yöntemlerden olmuştur.¹¹⁴

¹¹¹ İbrahim Sediyanı, a.g.m, <http://www.haksozhaber.net/arnavutluk-100-yasina-hristiyan-olarak-giriyor-21711yy.htm> 05.07.2011.

¹¹² James Pettifer, Miranda Vickers, *The Albanian question reshaping the Balkans*, London-New York, I.B. Tauris, 2007, s. 257.

¹¹³ Ayhan Demir, "Balkanlarda Misyonerlik Tehlikesi", Millî Gazete, <http://www.batitrakya.org/yazar/ayhan-demir/balkanlarda-misyonerlik-tehlikesi.html>, (14.01.2017).

¹¹⁴ Ayhan Demir, a.g.m., Millî Gazete, <http://www.batitrakya.org/yazar/ayhan-demir/balkanlarda-misyonerlik-tehlikesi.html>, (15.02.2017).

Bugünleri müşahade ettiğimizde Türkiye Cumhuriyeti'nin yatırım ve projeleri sayesinde, Müslüman Arnavut halkı geleceğe daha ümitle bakabilmektedir. Kurum olarak bunlar arasında, bünyesinde, ikili işbirliği anlaşmaları veya mutabakat muhtıraları çerçevesinde hâlihazırda 54 ülkede 56 Program Koordinasyon Ofisi bulunan TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) önemli rol oynamaktadır.¹¹⁵ Bu ülkeler arasında Arnavutluk da vardır. Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Cumhuriyeti Arasında İşbirliği Antlaşması 12.10.2001 tarihinde yapıldı.¹¹⁶ Bu kurum hizmetlerini ne kadar doğrudan doğruya din eğitimi üzerinde yürütmese de camilerin restorasyonunu üstlenip yatırım yapmakla din eğitimine da ciddi bir katkı sağlamış olmaktadır. Doğu İslam ülkeleri de dernekler yolu ile Arnavutça İslam dinî literatürün maddî temelini tesis etmişlerdir.¹¹⁷

Bunun dışında Hüdayi Vakfının uzantısı olan İstanbul Derneği başta olmak üzere Türkiye'den destek almış bulunan bazı dernekler de Arnavutluk'ta dinî eğitimi faaliyetlerini yürütmektedirler. Adı geçen bu derneğin yatırım ve katkıları sayesinde 2000 yılından beri Arnavutluk'un en büyük medresesi olan İşkodra Medresesi din eğitim hizmeti sunmaktadır.¹¹⁸ Hâlen bini aşkın öğrencisiyle bu medrese, bu alanda Balkanlar'ın en büyük okulu olma özelliğini taşımaktadır.¹¹⁹

Arnavutluk'ta demokratik sistem benimsenmiş olmasına rağmen hala ekonomik açıdan ciddi bir mesafe kaydedememiştir.¹²⁰ Ekonomik göstergelere bakıldığında Balkanlar'ın en fakir ülkelerinden biri olduğu söylenebilir.¹²¹ Dolayısıyla Arnavut halkının ekonomik ve maddî yoksunluğundan yararlanarak kendi inanç ve ideolojilerini

¹¹⁵ TİKA 2016 İdare Faaliyet Raporu, s. 11, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/03/2016%20IdareFaaliyetRaporu/%C4%B0dare%20Rapor_2016_WebFormati.pdf, (14.01.2017).

¹¹⁶ TİKA 2016 İdare Faaliyet Raporu, s. 13, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/03/2016%20IdareFaaliyetRaporu/%C4%B0dare%20Rapor_2016_WebFormati.pdf, (14.01.2017).

¹¹⁷ Dilaver Sadikaj, "Pozita e fesë në Shqipëri në kushtet e sistemit komunist", *Feja Kultura dhe Tradita Islame Ndër Shqiptarët* (Simposium Ndërkombëtar), Prishtinë, 1995, s. 507.

¹¹⁸ Buletin, Botim i përvitshëm i Myftinisë Shkodër, nr.1, 2010, Shkodër, 2011, s. 31.

¹¹⁹ Elona Sytari, "İşkodra Medresesi Müdürü Kujtim Dervishi" ile 20.09.2016 tarihinde yapılan bir mülakat.

¹²⁰ Robin Hanbury-Tenison, *Lands of Eagles riding through Eurpoes forgotten country*, London-New Yourk, 2009, I.B.TAURIS, s. XVII.

¹²¹ Denis P. Hupchick, *The Balkans from Constantinople to Communism*, New York USA, Palgrave publish, 2002, s. 441.

transfer etmek isteyen çok çeşitli kesimlerden istismarcılara karşı sağlıklı bir din eğitimi için zemin hazırlanması ayrı bir önem arz etmektedir.

4.6. Arnavutluk'ta Dinî Yaşantı

İnsanların Allah'ı unutmalarının sonucu ortaya çıkmış bir bela olan komünist rejimin yıkılmasından sonra Arnavut halkı yeniden bir kültürel yapılanma sürecine girmiş oldu. Komünizmin ürünü olan “yeni insan” din ile başbaşa bırakılınca nasıl davranacağını bilememekten ziyade, bu konu ilgilendirmeye bile. 1967 yılından 1991 yılına kadar doğup yetişen bir gençlikten söz edersek, bu neslin, ebeveyn ya da dede veya ninelerden ancak “Besmele'yi”, “Fatıha'yı” ya da “İhlas'ı” ezbere öğrenebilmiş bir nesil olduğunu hatırlamamız gerekir. Dolayısıyla 1991 yılındaki demokrasi sitemine dâhil olan bu yılların gençleri dinî değerlerin peşinde değil, daha ziyade Avrupaî değerlerin takipçisi idi. Bu boşluğun farkına varan dünyanın her yanından din misyonerleri, çeşitli mezhepler, cemaatler kendi platformlarını uygulamak yolu ile gençleri çekmek için birden çok yöntem denediler. Bu süre boyunca yaşamlarının bir bölümünü komünist cezaevlerinde geçiren din adamları da harekete geçti.

Arnavutluk'ta Osmanlı'dan önce var olan bir tek Hıristiyanlığın yeniden yerleşmesi için birçok yeni grupların eğilimi yanı sıra, İslam dininin canlanması ve İslamî yaşantının yeniden ihyası kaçınılmaz idi. Bu süreçte dinî faaliyetler örgün ya da yaygın eğitim formunda faaliyetlerini yürütmeye başladılar.

Ancak Arnavut toplumu büyük ölçüde din yaşantısı konusunda kayıtsız kaldı. En ciddi anket çalışmaları düzenleyen Gallup Global Reports'un 2010 yılında yaptığı bir ankete göre Arnavutluk dünyanın 14 en laik ülkesi arasında yer almaktadır. Arnavutlar'ın %39'u için dinî yaşantı bir anlam ifade ederken gerisi için bir mana ifade etmemektedir.¹²²

Özellikle Arnavutluk çapında çoğunluk durumundaki Müslüman kesimi için dinin temelleri olan namaz, oruç veya zekât vb. konular günlük yaşamın önem atfedilen bir boyutunu oluşturmamaktadır. İnsanlar maalesef Müslüman bir aileden gelmenin, ya da Müslüman ismi taşımanın ötesinde inançlarının günlük dinî yaşantılarına yansıyan fark edilir bir yönü gözlenmemektedir. Kendi din ve inançlarına yönelik ilgisiz tavrı, kimi

¹²² http://www.gallup.com/topic/world_region_worldwide.aspx, (20.02.2017).

zaman farklı dinlerdeki dinî bayramları bilinçsizce karışık olarak kutlamasında ve pagan asıllı adetleri sergilemesinde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu konu ile ilgili dikkat çeken bir husus da genç neslin özellikle Ramazan ayında Teravîh ve gece namazlarına iştirak etmeleri ve seneden seneye bunların sayılarının artmasıdır. Arnavutlar arasında yaygın olan bir adet olarak da kandil gecelerinde sokaklarda davul çalınması ve bu geceler vesilesi ile evlerde helva yapılmasıdır. Akraba ziyaretleri, özellikle Bayram günlerinde, ne kadar olsa da eskiye göre daha azalmış durumdadır. Cuma günlerinde özellikle merkez camileri dolmakta, sadece erkeler değil, namazlara kadınlar da iştirak etmektedirler. Komünizmin yetişkin nesil üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler yüzünden günümüzde dine yönelik ilgi ve merak daha çok genç nesil arasında artmaktadır. Kimi zaman ailelerin, gençlerin dini inancını yaşamalarına destek vermek yerine engel oldukları da karşılaşılan hadiseler arasında yer almaktadır.

Arnavutluk'ta dinî yaşantı ile ilgili aslında çok daha geniş çaplı bir araştırma yapılması gerekir. Zira Arnavutluk, hem Osmanlı ile beş asır beraber yaşamış bir ülkedir hem de Avrupa'nın ortasında ve Balkanlar'ın çok stratejik bir yer olma özelliğini taşımaktadır. Burada özellikle medyadan ve sosyal medyadan yürütülen politikalar, programlar, Tv şovları vs. genç nesli çok farklı yollara yönlendirmektedir. Gençlerimize eğitim kapılarını olabildiğince açmak gerekir. Zira doğru dinî değerleri ancak doğru ve etkili bir eğitim ile kazandırmak mümkün olabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1991 YILINDAN GÜNÜMÜZE ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİ

1. İSLAMÎ DİN EĞİTİMİ

Bu başlık altında öncelikle Müslüman Sünnî Toplumun dini liderleri ve Bektaşilerin liderleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra İslami din eğitim kurumları incelenecek ve son olarak özlü bir şekilde yaygın din eğitimine dair tespitler sunulacaktır.

1.1. Müslüman Sünnî Toplum Başkanları

Arnavutluk'ta Müslüman toplumun din eğitimi ve din hizmeti ihtiyaçlarının karşılanmasında dinî toplum başkanlarının ayrı bir önemi vardır. Demokrasiye geçişle birlikte yeniden kurumsal bir kimliğe kavuşan Arnavutluk Müslüman Toplumu'nun başkanlığını ilk olarak Hacı Hafız Sabri Koçi üstlenmiştir. Onun ardından Selim Muça bu göreve tayin edilmiştir. Son olarak Skender Bruçaj bu kurumun başkanlığını üstlenmiştir. Arnavutluk'ta din eğitimi ve din hizmetleri alanında önemli görev ve sorumlulukları olan bu şahsiyetler hakkında kısa da olsa bilgi vermekte yarar vardır.

1.1.1. Hacı Hafız Sabri Koçi¹

18 Ocak 1991 yılında Tiran'da Ethem Bey Camii'nin hizmete açılmasıyla, komünist rejimin çöküşü ardından, ilk defa Arnavutluk Müslüman Toplumu (AMT) yeniden yapılandırıldı. Hacı Hafız Sabri Koçi ise demokrasi dönemindeki bu kurumun ilk lideridir. Hiç şüphe yok ki bu şahsın katkı ve yatırımları, tarihî bir önem ve anlama sahiptir. 14 Mayıs 1921 yılında Librazhd şehrinde dünyaya gelen hafız, çok erken yaşta babasız kalıp annesi ile birlikte İslam kültürü ve ilim merkezi olan İşkodra şehrinde yerleşti. Yedi yaşından itibaren sıbyan medresesinde okumaya başladı, 16 yaşında ise İşkodra şehrinin çeşitli camilerinde muallim olarak görevini ifa etmeye başladı. Otodidakt

¹ Ramiz Zekaj, *Zhvillimi i kulturës Islame te shqiptarët gjatë shekullit XX*, Tiranë, A.İ.İ.T.C., 2002, s. 369-372.

olarak çalışmaya devam eden hafız, Sarf, Nahiv, Akaid, Usul-i Fıkıh, Hadis, Tefsir gibi ilimlerde yoğunlaştı. 15 yıllık yoğun bir çalışmanın ardından Hafız Muhamed Bekteshi'den icazet aldı.² Devamlı olarak halkın itibarını kazanmaya başardı. Bu durum git gide hükümeti rahatsız etmeye başladı. Bu nedenle İşkodra'dan uzaklaştırılıp Akçahisar ve ardından Kavayi (Kavajë) şehirlerine müftü olarak tayin edildi. 1959 yılına kadar bu görevine devam etti.

Ailevî nedenlerden ötürü İşkodra'ya döndü ve 1964 yılına kadar imam olarak görevine devam etti. Aynı yılın Ramazan ayında rejimin sistematik olarak eziyet ve takipleri başladı. 4 Haziran 1966 yılında öğlen namazını kıldırmaya çıkınca tutuklandı ve 23 yıl 5 ay hapis cezası verildi. Hapisten 22 Ekim 1986'da çıkınca ailesi de perişan durumda idi. Hafızın ailesi ne yazık ki rejimden payını almıştı... Hapisten çıktıktan sonra 1990 yılına kadar fizikî olarak ağır işlerde çalışmaya mecbur edildi. 1 Kasım 1990 yılında ise gençlerden oluşan bir grup ile İşkodra Kurşunlu Camii'nin açılması için planlara başladı. Ardından da İşkodra Müftülüğü'nü kurdu.

Arnavut Müslümanlar için Hafız Sabri Koçi'nin hayat profili çok önemli ve özeldir. 1990 yıllarında İslamî kurumların neredeyse hiç olmaması, hoca, imam, hatipler ve elemanların eksikliği, finansmanların olmaması, ülkenin birden bire dünyaya açılması ve birçok zorluklar ile karşı karşıya kalınması, şüphesiz Müslümanların durumunu zorlaştırdı. Hafız Sabri Koçi bu zorluklara göğüs geren tarihî bir liderdir. 18 Haziran 2004 yılında ruhunu Cenab-ı Hakk'a teslim etti.

1.1.2. Selim Muça

Hafız Sabri Koçi'den sonra 17 Mart 2004 tarihinde tayin edilen Selim Muça demokrasi dönemindeki Arnavut Müslüman Toplumu'nun ikinci lideri oldu. Tiran medresesinden mezun olup başkentteki genel liseden de öğrenimini tamamladı. Ardından Çek Cumhuriyeti'nde Jeodezi-Haritalık Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. 1990 yılların başında AMT'de eğitim müfettişi, personel şefi, Elbasan müftüsü gibi birçok görev ifa etti. 21 Mart 2009 tarihinde 5 yıllık dönem için yeniden AMT başkanı olarak atandı, görevini 2014 yılına kadar devam ettirdi. 18 Eylül 2016 yılında ise vefat etti.³

² Faik Luli, İslam Dizdari, Nexhmi Bushati, *Në kujtim të brezave*, Shkodër, Rozafat, 1997, s. 627.

³ AMT resmî web sayfası, <http://www.kmsh.al/al/2016/09/nderron-jete-ne-moshen-80-vjecare-kryetari-i-nderit-te-kmsh-se-haxhi-selim-muca/>, (26.11.2016).

1.1.3. Skender Bruçaj

Skender Bruçaj 22 Haziran 1976 tarihinde Malësia e Madhe ilçesinde doğdu. Orta eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Beykoz İmam Hatip Lisesi'nde 4 yıl okudu. Boğaziçi Üniversitesi Yabancı Diller Enstitüsü'nde İngilizce eğitimini aldıktan sonra Sosyal Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2000-2011 yıllarında lisansüstü çalışmalarını bitirdi. 2013'te AMT başkan yardımcısı, 2014'te başkan olarak atandı. Halen aynı göreve devam etmektedir.⁴

1.2. Bektâşilerin Lideri: Edmond Brahimaj

Baba Edmond Brahimaj Arnavutluk'un Tiran şehrinde 1959 yılında dünyaya geldi. Çocukluğunu Tiran'da geçiren Baba Edmond Brahimaj Bektaşî bir ailenin gelenek ve göreneklere göre yetişti. Ortaokulunu bitirdikten sonra "Skënderbej" Askerî Lisesi'nde okudu. Ardından Kara Kuvvetleri Akademisi'nde (Akademia e Forcave Tokësore) yüksek askerî çalışmalarını bitirdi. Mezun olduktan sonra 1982-1990 yılları arasında çeşitli askerî fonksiyonlarda görev yaptı. Komünizm sistemi çökünce Bektaşîliğin yeniden canlanması üzere faaliyetlere başladı. Bu konudaki değerli katkılarından dolayı "Derviş" unvanını aldı ve Korça'nın Bektaşî merkezine tayin edildi. 3 Nisan 1997 tarihinde "Baba" unvanını aldı. 2006 yılı başında Arnavutluk'taki Bektaşî Topluluğunun iki numarası olan Baba Mondî, Kalkandere'deki tekke başkanı olarak atanıp Makedonya'daki Bektaşîliği daha fazla kontrol etme girişiminde bulundu.⁵

Bektaşîlerin manevi önderi Haxhi Dede Reshat Bardhi'nin Ahiret'e intikal etmesi ile 11 Haziran 2011 tarihinde Dünya Bektaşîlik Merkezi'nin başına geçti. Balkanlar'daki Bektaşî ve Sûfîler'in önderi olarak bilinir.⁶

⁴ AMT web resimi sayfası, <http://www.kmsh.al/al/komuniteti-mysliman-i-shqiperise/kryetari/>, (14.01.2016).

⁵ Nathalie Clayer, "The Bektashi Institutions in Southeastern Europe: Alternative Muslim Official Structures and their Limits", Die Welt des Islams, Paris, 52, 2012, s. 198.

⁶ Ago Nezha, "Baba Mondî Kryegjyshi Botëror i Bektashinje", 11.06.2015, <http://www.tiranaobserver.al/baba-mondi-kryegjyshi-botëror-i-bektashinje/>, (08.01.2017).

1.3. İslamî Din Eğitimi Kurumları

1.3.1. Okulöncesi Eğitim

Devlet lisanslı birçok okul, yeni okullar için ruhsat almakta herhangi bir problem yaşamayan Katolik ve Müslüman gruplar tarafından denetlenmektedir.⁷ Arnavutluk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 07.10.2015 tarihli, 825 no.lu Karara göre özel eğitim kuruluşlarında (anaokul, ilkokul, ortaokul, lise ve yüksekokullarında) din eğitimine izin verilmiştir. Bu karara göre anaokullarından başlayarak yüksekokullara kadar tüm özel eğitim kuruluşlarında, din eğitimine resmî olarak izin verildi. Bu kurumlar Eğitim ve Spor Bakanlığına (Ministria e Arsimit dhe Sportit) bağlı olarak faaliyetlerini yürüteceklerdir. Toplam 6 maddeden oluşan bu kararın 3. maddesinde izin prosedürleri hakkında geniş bilgi verilmektedir.⁸ 2016 yılı itibariyle Eğitim ve Spor Bakanlığı'ndan izin verilen özel anaokullarının sayısı ülke çapında toplam 249 civarındadır. Bunlardan yaklaşık 70 kadarı din eğitimi veren kurumlardır.⁹

Genel olarak bu kurumlarda din eğitimi dersi "Ahlak" adı altında verilmektedir. Bir fikir vermesi için örnek vermek gerekirse, Arnavutluk'un kuzey başkenti sayılan İşkodra şehrinde okul öncesi özel eğitim kurumlarının toplam sayısı 11'dir; bunlardan 1'i İslamî din eğitimi, 6'sı Katolik din eğitimi, 1'i Ortodoks din eğitimi vermektedir.¹⁰ İlk olarak Katolik din eğitimi veren kreş (Cor Jesu) 1 Haziran 1999 yılında, Ortodoks din Eğitimi veren kreş (Frymë Dashurie) 2 Şubat 2002 yılında, İslamî din eğitimi veren kreş (Aromë Trëndafili) ise 14 Mayıs 2014 yılında açıldı. İslamî din eğitimi veren bu kreşin son olarak açılması dikkat çekicidir.

İşkodra şehrindeki İslamî din eğitimi veren tek kreş olan Aromë Trëndafili, din mensuplarına ait okul öncesi eğitim kurumlarında olduğu gibi bu öğretim kurumunda da bir kültür ve değer aktarımı şeklinde "Ahlak" adı altında din eğitimi verilmektedir. Bu

⁷ Thomas Patrick Melady, "Albania: a nation of unique inter-religious tolerance and steadfast aspirations for EU integration", s. 15, <http://www.academicus.edu.al/nr7/Academicus-MMXIII-7-013-018.pdf>.

⁸ Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, VKM, 825, datë 07.10.2015, http://www.arsimi.gov.al/files/userfiles/parauniversitar/VKM_825_DATE_7.10.2015.pdf, (09.13.2017).

⁹ Eğitim ve Spor Bakanlığı'nın resmî web sayfası, http://www.arsimi.gov.al/files/userfiles/apu/Lista_e_kopshteve_private_te_licensuara_Final.pdf, (14.01.2017).

¹⁰ Eğitim ve Spor Bakanlığı'nın resmî web sayfası, http://www.arsimi.gov.al/files/userfiles/apu/Lista_e_kopshteve_private_te_licensuara_Final.pdf, (14.01.2017).

kurumun müdürü ile yapılan mülakat sonucunda alınan bilgilere göre 2016 yılı itibariyle bu kreşte eğitim alan toplam öğrenci sayısı 155'tir. Yaş grupları 3-4, 4-5 ve 5-6 şeklinde ayrılmaktadır. Toplam grup sayısı 6'dır. Eğitim ve Spor Bakanlığının onaylamış olduğu müfredat dışında bir de Ahlak Etüdü yapılmaktadır. Öğrenciler burada değerler eğitimi, temel dinî bilgiler ve kısa sure ve duaları öğrenmektedirler. Personel ise Arnavutluk vatandaşı olanların yanısıra Türkiye'de eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır.¹¹

Eğitim ve Spor Bakanlığının yayınladığı bu listeye baktığımızda din eğitimi veren kreşlerin 1991 yılının resmî olarak hemen sonrasında açılmadığını müşahade etmekteyiz. Dolayısı ile resmî olarak herhangi bir eğitim kuruluşundan din eğitimi alamayan çocuklar elbette aile çevresinden almıştır. Arnavutlar arasında hâla bir gelenek olan nine ve dedeler ile büyüme sürecinde bu çocuklar sosyal öğrenme yoluyla ailede din eğitimi almaktadırlar. Bu çalışmanın sahibi araştırmacının kendisi de, ilk ve temel dinî bilgilerini ailesinden almış, Amentü, Rabbi yessir... gibi duaları, Fatiha, İhlas, Felak ve Nass gibi sureleri, Hz. Yusuf, ve Hz. İsa (a.s) gibi peygamberlerin kıssalarını ve Siyer-i Nebevi ile ilgili ilk derslerini dedesinden almıştır. Dinî Bayramlarda hâlâ çocuklara en güzel elbise giydirmeye, şeker dağıtma ve para verme, akrabaları ziyaret etme geleneği devam etmektedir. Özellikle Bayram namazlarının meydanlarda kılınması, çocuklar için ayrı bir sevinç kaynağı olup dinî değerlerin öğretimi için önemli fırsat zamanları olmaktadır. Bunun dışında camilerde de "kurs" olarak din eğitimi verilmektedir. Genel olarak Müftülükten düzenlenen bu kurslarda çocuklar, Kur'an-ı Kerîm okuma ve temel dinî bilgileri almaktadırlar.¹²

1.3.2. İlk ve Ortaöğretim

21.06.1995 tarihli, 7952 no.lu Üniversite Öncesi Eğitim Kanununun 3. maddesine göre¹³ "Arnavutluk Cumhuriyeti vatandaşları, sosyal statüleri, milliyet, dil, cinsiyet, din, siyasi görüşleri, sağlık durumu ve ekonomik düzeylerine ne olursa olsun, eğitimin her kademesinde eşit haklara sahiptirler." Ancak 7/1 maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Kamu kurumlarında eğitim laik bir yapıya sahiptir." 7/2 maddesinde ise: "Kamu eğitim

¹¹ Elona Sytari, "Aromë Trëndafil Müdürü Fatbardha Boriçi" ile 14.09.2016 tarihinde yapılan bir mülakat.

¹² Elona Sytari, "İşkodra Müftüsü Muhamed Sytari" ile 13.09.2016 tarihinde yapılan bir mülakat.

¹³ Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, *Ligji nr. 7952/1995 për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë*, Tiranë, (01.02.2012), <https://studioligjore.files.wordpress.com>, s. 17-18, (22.02.2017).

kurumlarında ideolojik ve dinî doktrinleştirme yasaktır.” Arnavutluk Cumhuriyeti’ndeki “Üniversite Öncesi Eğitim Hakkında Kanun”, Anayasanın 78. ve 83. maddesi (madde 1) esas alınarak hazırlanan eğitim kanunu 18.07.2012 tarihli 7696 no.lu cumhurbaşkanı fermanı ile ilan edilmiştir. Bu kanunun 7. maddesinde laiklikten bahsedilmektedir. Bu maddenin iki fıkrası şu şekildedir: “1. Üniversite öncesi eğitim laikdir. 2. Bu yasanın 42’nci maddesinin 4’üncü fıkrası hükümlerine göre dinsel topluluklar tarafından kurulan eğitim kurumlarına kanunen istisnalar tanınmıştır.”

Bu yasal düzenlemeler esas alınarak bazı hukukçular tarafından din eğitiminin devlet okullarında yasak olduğu iddia edilmektedir. 1991 yılında Arnavutluk’taki devlet okullarında ilköğretim, ortaöğretim veya liselerde din eğitimi ve öğretimi söz konusu değildi. Özel okullarda ise medreseler veya Katolik okullarında Ahlak, Dinler Tarihi, Etik, gibi çeşitli adlar altında din eğitimi verilmiştir. Bakanlar Kurulunun 07.10.2015 tarih, 825 no.lu kararı ile özel eğitim kuruluşlarında (anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise ve yüksekokullarında) din eğitimine izin verilmiştir.¹⁴

Hükümetin din kültürünü okullara tanıtma çalışmaları 2016-2017 öğretim yılı ikinci yarısında biraz daha yoğunlaşarak somut bir hal aldı. Tiran’daki on okulda bir “pilot proje” olarak uygulanmaya başladı. Ayda en fazla 10 saat olan “Tarih ve Din Kültürü” olarak adlandırılan bu ders, altıncı ve onuncu sınıf öğrencilerine dinî kavramlar kazandırmayı hedeflemektedir. Bu proje başarılı olursa, diğer tüm okullara dâhil edilecektir. Eğitim ve Spor Bakanlığı’na göre, müfredat tasarımı tamamlanmış durumda. Ders müfredatı ve kitaplarının içeriği ile ilgili Fransa’dan öneri alındı. Bu derse girecek olan elemlerin özel eğitimi ise Ağustos 2016’da başladı. Bu projenin uygulandığı okul sayısı çok az olduğu için bu öğretmenlerin sayısı da çok düşüktür. Okullardaki dinî program, teori ve uygulama şeklinde ikiye ayrılacak ve teorik kısmı dersin % 60’ını oluşturacaktır.

1.3.2.1. Medreseler Hakkında Genel Bilgiler

Din yasağının kaldırılması ile insanlar arasında kilise ve camilerin yeniden açılıp dinî hayatın canlanması heyecanlı bir şekilde yaşandı. 16 Kasım 1990 tarihinde İşkodra’da

¹⁴ Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, VKM, 825, datë 07.10.2015, http://www.arsimi.gov.al/files/userfiles/parauniversitar/VKM_825_DATE_7.10.2015.pdf, (09.13.2017).

Kurşunlu Camii ve 18 Ocak 1991 tarihinde Tiran'da Ethem Bey Camii'nin yeniden açılması eşsiz bir sevinçle karşılandı. Ayrıca, 1967 yılında kapatılan Arnavut Müslüman Birliği'nin, 1991 yılında yeniden faaliyete girmesi yeni bir umut ışığı oldu.

Bilgi ve ışık saçan bir merkez olan ve İslam dini eğitimine ehemmiyet veren ulusal kurumlar olarak medreselerden, bağımsızlık ilanından sonra, sadece XX. yüzyılın başlarında söz edilebilir.¹⁵ Uzun bir aradan sonra 1991 yılında Arnavutluk'ta demokratik yönetim biçiminin benimsenmesi ile birlikte medreseler de yeniden eski fonksiyonlarını icra etmek ve Müslüman Arnavut halkının din eğitimi ve din hizmetleri ihtiyacını karşılamak üzere açılmaya başladı. Uzun yıllar katı dikta ve ateist-komünist rejimin etkisinde kalmasına rağmen, İslam ve din kültürü 1991 yılından sonra yavaş yavaş canlanmaya başladı.¹⁶ Medreselerin yeniden açılmasını büyük bir sevinçle karşılayan Müslüman aileler çocuklarını bu okullara verme noktasında hiç tereddüt etmediler.

Medreseler, 1991 yılından bu yana eğitim faaliyetlerini yürütmelerine rağmen, 1995-1996 akademik yılında geçici veya kalıcı izinlerin verilmesi, yetkili makamların kendilerine verdiği ilk izin temelinde faaliyetlerini yaptıklarını göstermektedir. Medreselerin açılma izni ile ilgili Milli Eğitim Bakanlığı ile AMT arasında imzalanan asıl belgeler ekte gösterilmiştir.

Bu belgelere baktığımız zaman 29.11.1995 tarihli, 654 no.lu, karara göre Tiran'daki "Mahmud Dashi", Kavaja'daki "Hafiz Ali Korca", Cerrik'teki "Liria", Gjirokastra'daki "Hoca Tahsim" ve İşkodra'daki "Haxhi Sheh Shamia" medreselerine geçici bir izin sağlandı. 26.08.1996 tarihli, 560 no.lu karara göre ise bu medreseler devlet tarafından onaylanarak kalıcı resmî bir hüviyet kazandı.¹⁷

Medreselerin idarî yapısı ile ilgili olarak AMT ve finans eden vakıf veya dernekler arasında imzalanan protokollere göre okul müdürleri AMT tarafından seçilirken vakıf ve dernekler bir koordinatör tayin etme hakkına sahiptirler.¹⁸

¹⁵ Hiqmet Patozi, "Medreseja e Naltë e Tiranës, ëndërra e besimatarëve islamë", *Revista Zani i Naltë*, S. 10, Yıl III, 2015, s. 103.

¹⁶ Ajet Shahu, "Marrëdhëniet e shtetit komunist me fenë Islame në Shqipëri (1945-1967)", Feja Kultura dhe Tradita Islame Ndër Shqiptarët" (Simpozium Ndërkombëtar), Prishtinë, 1995, s. 514.

¹⁷ Ligji Nr. 7952, datë 21.06.1995 "Për Sistemin Arsimit Parauniversitar" me propozimin e Ministrisë së Arsimit dhe Sporteve.

¹⁸ Adil Kutlu, "Perceptimi i prindërve lidhur me edukimin fetar në Shqipëri: Rasti i Medreseve" yayınlanmamış doktora tezi, Tiranë, 2016, s. 171, <http://www.uct.edu.al/index.php/en/publikimet>, (10.01.2017).

Arnavutluk apında hâlen toplam olarak 7 Medrese bulunmaktadır. Kuzey Arnavutluk (İşkodra), merkezi Arnavutluk (Tiran, Dra, Kavayi) ve Gney Arnavutluk'ta (Berat, Korça) yzlerce kız ve erkek ğrenci bu medreselerde din eğitimi almaktadırlar.

İlk yıllarda, nitelikli ğretmen kadrosunun yokluğu, okul binalarının ve diğer fizikî Şartların yetersizliği, öğretme-öğrenme araçlarının eksikliği, ders müfredatı ve ders kitapların olmaması gibi ciddî zorluklarla karşılaşan bu okullar bu tür sorunların üstesinden gelmek için ciddi gayretler sarf ettiler.

Müfredata genel kültür dersleri dışında, yabancı diller (İngilizce, Arapça, Türkçe) ve Kur'an-ı Kerim, İslam Tarihi, Akaid, Fıkıh, Hadis ve Tefsir dersleri eklendi. Medreseler eski zorlukları önemli ölçüde açarak günümüzde artık modern bir eğitim için gerekli didaktik materyal ve araçlar, laboratuvarlar, kütüphaneler, spor salonları, spor alanları ve yurtların içinde yer aldığı eğitim ğretim mekânları haline geldiler.¹⁹

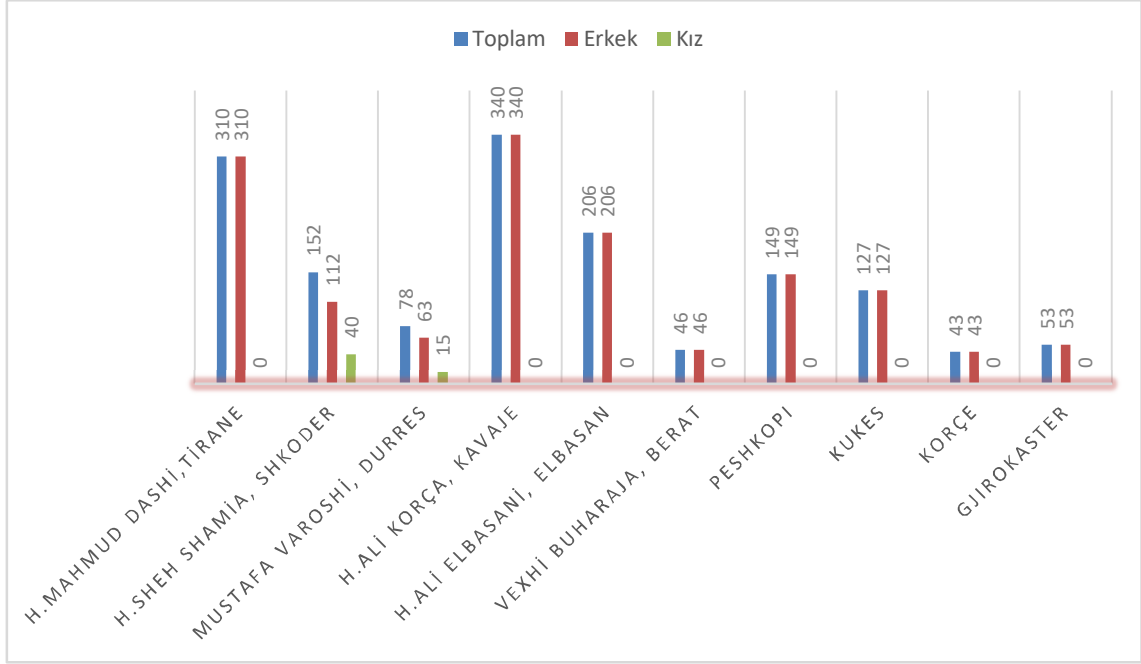
Her düzeydeki İslam dini eğitim veren medreselerde, gerek eğitim sürecinin devamlılığı, gerek idare, personel ve öğretmenlerin hak ve görevleri okul içi kuralların yer aldığı yönergelerde tanımlanmıştır. Medreselere gündüzlü ve yatılı ğrenci kabul edilmektedir. Barındırma imkânları bulunduran medreselere genel olarak Arnavutluk dışından öğrenciler gelmektedirler.

Medreselere kayıt yaptırmak isteyen öğrenciler şu Şekilde seçilmektedir:

- a. Her ğrenci, isteğe bağlı olarak, okul sekreterliğinden bitirmiş olduğu sınıfın karnesini alıp gerekli olan evrakları hazırlar ve kayıt için müracaat eder.
- b. Öğrencilerin seçimi sınavla yapılır.
- c. Öğrenciler sağlık raporunu gösterme mecburiyetindedirler.
- d. Öğrenci ve veliler okul içi kuralların yer aldığı yönergeleri tanımak ve önceden kabul etmek durumundadırlar.
- e. Öğrencilerin güzel ahlakî ve dinî davranışlara sahip olmaları gerekmektedir.

¹⁹ Hiqmet Patozi, a.g.m., s. 105.

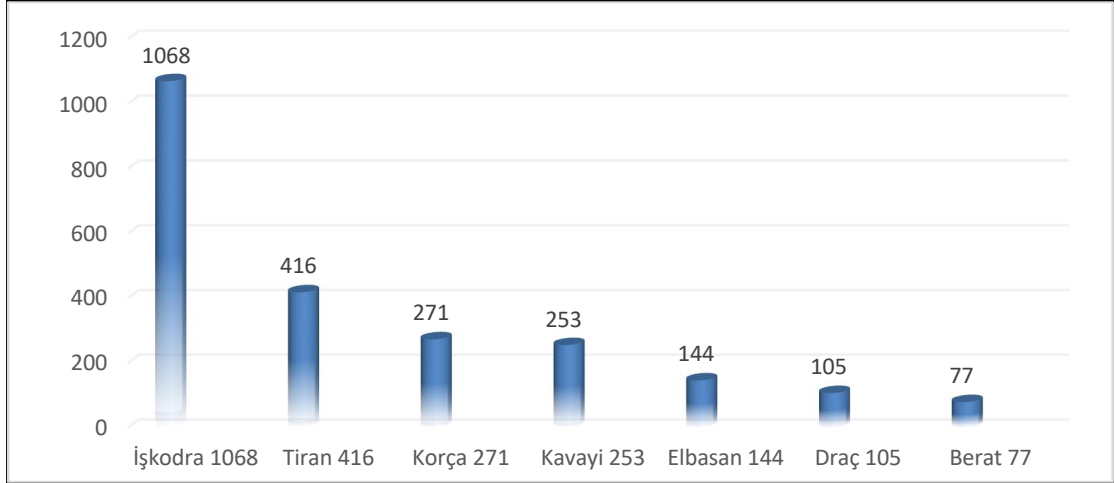
Medreseler, sebebi ne olursa olsun, derse devamsızlık gösteren hiçbir öğrenciye mezuniyet belgesi vermemektedir. Derse katılmayan öğrenciler tüm dinî veya kültür derslerinin sınavlarına tabi tutulmaya hazır olduklarını dile getirirler bile mezuniyet belgesi kesinlikle verilmemektedir. Okulun içi düzenlemeleri, ders saatleri, okul belgeleri, öğretmen ve personelin görevleri vs. okulun özel statüsüne göre belirlenmektedir.

Öğrenci mevcutları açısından bakıldığında, yukarıdaki grafikte (bkz. Grafik 1) de görüldüğü üzere, Zekaj'ın tespitlerine göre²⁰, 1993-1994 öğretim yılında Arnavutluk'taki medreselerde toplam öğrenci sayısı 1504 idi. Bunların sadece 55'i kız öğrencilerdi. Medreselere öğrenci kabulü ortaokul birinci sınıftan (12-13 yaş arası) itibaren başlıyordu. Her gün bu öğrenciler dinî pratik dersine katılmak zorunda idiler. Özellikle namaz konusuna çok ihtimam gösterilirdi. Ramazan ayı boyunca ise lise son öğrencileri Teravîh, Cuma ve Cenaze namazı kıldırarak görevlendirilirdi.²¹ 23 sene sonraki 2016-2017 öğretim yılında ise öğrencilerin durumu aşağıdaki gibidir:

²⁰ Ramiz Zekaj, a.g.e., s. 112.

²¹ Ramiz Zekaj, a.g.e., s. 113.

Grafik 3: Şehirlere Göre Öğrenci Sayısının Dağılımı (Aralık 2016):

Görüldüğü üzere toplam öğrenci sayısı 2 320'dir. 2015 öğretim yılındaki resmî istatistiklere göre ülke çapında ortaokul ve lise toplam öğrenci sayısı 304 557'dir. Bunlardan 281 176 öğrenci devlet okullarında okumakta, 23 381 öğrenci ise özel okullarda okumaktadırlar.²² Özel okul statüsüne sahip medreselerin ülke çapında % 0.76 de olması dikkat çeken bir husustur.

1.3.2.2. Müfredat Programları İtibariyle Medreseler

Medreseler özel okul statüsünde olup, müfredat programlarının hazırlanması geliştirilmesi ve denetlenmesi AMT tarafından yapılır, Arnavutluk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından onaylandıktan sonra uygulamaya konur. Bakanlık tarafından onaylanan bu programı medreseler aynı uygulamaları sayesinde medreseliler diğer devlet okullarında öğrenim gören öğrenciler ile eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olmaktadır.²³

Arnavutluk'ta halen faaliyette olan 7 Medrese vardır: Bunlar; Tiran Medresesi, İşkodra Medresesi, Draç (Durrës) Medresesi, Kavayi Medresesi, Elbasan Medresesi, Berat Medresesi ve Korça Medresesi'dir. AMT Eğitim Müdürlüğü'nden elde edilen verilere göre, Milli Eğitim Bakanlığı ve AMT'nın din eğitimi konusunda esnek

²² Ministria e Arsimit dhe e Sportit (MAS), Dokumenti i strategjisë së zhvillimit të arsimit parauniversitar 2014-2020, Tiranë, 2014, s. 14.

²³ Adil Kutlu, a.g.e., s. 176.

politikalarının uzantısı olarak Arnavutluk'taki medreselerde üç farklı müfredatın kullanıldığını görmekteyiz.

1.3.2.2.1. İşkodra Medresesinde Uygulanan Öğretim Programı

İşkodra Medresesinde kullanılan dinî müfredat hakkında bilgi vermeden önce kısaca geçmişinden bahsedelim: İşkodra “Haxhi Sheh Shamia” Medresesi komünist rejimin çökmesinden sonra bilgi ve İslam kültürünün yayılmasına hizmet etmesi için 12 Aralık 1991 tarihinde açıldı.²⁴ Diktatörlük yıllarında yüksekokullarda eğitim yoluyla dinî kadroların hazırlanması mümkün değildi, bu yüzden 1991 yılında ilk açıldığında İşkodra Medresesi'ni öğretim kadrosu itibariyle oldukça yetersiz ve hazırlıksız durumdaydı. Başlangıçta sadece lise bölümünün açılması düşünüldü; ancak daha sonra ortaokulun açılmasına da karar verildi. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi, öğrenciler erken yaşlarda bir din eğitimine tabi tutulması; ikincisi ise, ileriki zamanlarda bu öğrencilerin liseye geçtiklerinde bir alt birikim oluşması düşüncesi idi.

Müfredatın oluşumuna gelince yabancı dil olarak, Kur'an-ı Kerim dili olması bakımından, Arapça ve modern dünyanın yaygın bir iletişim dili olması bakımından İngilizce'nin zorunlu olarak müfredatta yer almasına karar verildi. Bu görüş Eğitim Bakanlığı ve AMT'den itiraza mahal olmaksızın kabul edildi.²⁵ Kuruluş aşamasında Üsküp “İsa Beu” Medresesi, Karadağ Müftülüğü ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı deneyimlerini sunarak İşkodra Medresesi'ne çok değerli katkılar sağlamışlardır.²⁶

Genel bilgi ve kültür alanında ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı'nın onay verdiği öğretim metinlerinden oluştu. Bakanlık bu konu ile ilgili iki önemli talimat yayınladı: Bunlardan birincisi “1991-1992 öğretim yılı ortaokul ve lisede uygulanacak plan, program ve ders kitapları üzerine” başlıklı, 10.09.1991 tarihli 12 no.lu talimat; diğeri ise, “5. ve 9. sınıflar için müfredatın hafifletilmesi üzerine” başlıklı, 18.09.1991 tarihli 14 no.lu talimattır.²⁷

²⁴ Elias Kraja, Ahmet Osja, *Themelet e një medreseje*, Tiranë, Camaj-Pipaj, 2008, s. 55.

²⁵ a.g.e., s. 22.

²⁶ a.g.e., s. 43.

²⁷ a.g.e., s. 30-31.

Bu talimatlara göre 1991-1992 öğretim yılı için düzenlenen ilk müfredatlar aşağıdaki gibidir ²⁸:

Tablo 2: 1991-1992 Öğretim Yılı 5. ve 9. Sınıf Ders Programı

Nr.	Ders adı	Haftalık ders saati	
		5. sınıf	9. sınıf
1	Arnavut Dili	4	-
2	Okuma	3	-
3	Edebiyat	-	4
4	İngilizce	3	3
5	Tarih	2	2
6	Coğrafya	-	3
7	Matematik	6	5
8	Fizik	-	3
9	Teknik Çizim	-	2
10	Çizim	1	-
11	Biyoloji	2	2
12	Beden eğitimi	1	1
13	Müzik	1	-
14	Akaid	2	2
15	Din Tarihi	1	1
16	Arapça	3	6
	Toplam	29	34

Yukarıda adı geçen 14 No.lu talimata göre ortaokul için karar verilen müfredat ise aşağıdaki gibi düzenlendi: ²⁹

Tablo 3: Ortaokul Haftalık Ders Programı

Nr.	Ders adı	Haftalık Ders Saati
		9. sınıf
1	Arnavut Dili	4
2	Tarih	2
3	Kimya	2
4	Coğrafya	3
5	Matematik	5
6	Fizik	3
7	İngilizce	3
8	Teknik Çizim	2
9	Beden Eğitimi	1
10	Biyoloji	2
11	Arapça	6
12	Din Eğitimi	2
13	Dinler Tarihi	1
	Toplam	36

²⁸ a.g.e., s. 44.

²⁹ a.g.e., s. 50.

Medresenin amacı dinî kadroları hazırlamak değil, genel bilgi, kültür ve dinî birikimi olan gençler hazırlamaktır. Nitekim dinî kadroların ancak yüksek bir öğretimden geçip İlahiyat fakültelerinden hazırlanmaları gerekirdi. Kız öğrencilerin kabulü İşkodra Medresesi'nin çok önemli bir ayırt edici özelliği oldu.³⁰ Bu kurumun maddî ihtiyaçları başlangıçta 1993 yılında “Islamic Relief” Derneği tarafından karşılandı. 2000 yılından sonra bu medresenin finansmanı ise bu kurumun eğitim değerlerini daha da yükseltmeyi hedefleyen “İstanbul Derneği” tarafından sağlanmaktadır.³¹ İşkodra Medresesi sadece Arnavutluk çapında değil, Arnavut diasporasında çok önemli bir yere sahiptir. 1991 yılının Aralık ayında öğretime başlayan bu okul halen 670'i kız, 460'i erkek olmak üzere 1000'i aşkın talebeye hizmet vermektedir. İlkokul, ortaokul ve lise düzeyinde öğretim programları yürütülmektedir. Bu özellikleri ile İşkodra Medresesi Balkanlar'ın en büyük medresesi olup, ilkokul barındıran tek kurum konumundadır. 2016-2017 akademik yılında İşkodra medresesinin lise düzeyindeki dinî derslerin dağılım çizelgesi aşağıdaki gibidir³²:

Tablo 4: İşkodra Medresesi Lise Kademesi 10-12 Sınıflar Meslek Derslerinin Haftalık Ders Saatleri

Nr.	Dini Dersler	Haftalık Ders Saati			
		10. sınıf	11. sınıf	12. sınıf	Toplam
1	Kur'an-ı Kerim ve Tefsir	3	3	2	8
2	Akaid ve İslam Kültürü	2	2	1	5
3	Hadis ve Hitabet	1	1	1	3
4	Fıkıh	1	1	1	3
5	İslam Medeniyeti	-	-	1	1
	Toplam	7	7	6	20

³⁰ Elias Kraja, Ahmet Osja, a.g.e., s. 51.

³¹ İrida Hoti, *Medreseja e Shkodrës në vite*, Shkodër, Botimet Progresi, 2017, s. 15.

³² Elona Sytari, “İşkodra Medresesi Müdürü Kujtim Dervishi” ile 20.09.2016 tarihinde yapılan bir mülakat (yayımlanmamış).

2016-2017 öğretim yılında İşkodra medresesinin ortaokul düzeyindeki dinî derslerin dağılım çizelgesi aşağıdaki gibidir:³³

Tablo 5: İşkodra Medresesinin Ortaokul Düzeyindeki Dinî Derslerin Dağılım Tablosu

Nr.	Dinî Dersler	Haftalık Ders Saati				
		6. sınıf	7. sınıf	8. sınıf	9. sınıf	Toplam
1	Kur'an-ı Kerim	3	3	3	3	12
2	Akaid	3	3	3	3	12
	Toplam	6	6	6	6	24

1.3.2.2.2. Tiran, Kavayi, Elbasan, Berat ve Korça Medreselerinde Uygulanan Öğretim Programı

Tiran Medresesi dinî kadroların ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Arnavut İslam cemaati Birinci Kongresi kararıyla, 1924 yılında açıldı. 24 öğrenci ve üç sınıfı ile çalışmaya başladı. İlk müdürü, Arnavutluk Meclisi eski üyesi Qamil Bala idi.

Bu okulun ders müfredatında, düz bir lisenin dersleri dışında bir de Arapça, Fransızca, İngilizce gibi yabancı diller ve Kur'an-ı Kerim, Akaid, İslam Tarihi, Ahlak vb. dersler dâhil edildi. Komünist rejim sırasında genel olarak din konusunda olduğu gibi özel olarak da medreselere büyük bir darbe vuruldu. 1946 yılında “eğitim reformu” adı altında başlayan bu darbenin şiddeti artarak etkisini gösterdi ve Tiran medresesinde işlenen dersler yavaş yavaş mesleki bir okulun işlediği dersler konumuna geldi. Dinî derslerin sayısı iyice kısıldı. Darbenin en zirve noktası ise 1964 yılında okulun kapatılması ile yaşandı.³⁴

1991 yılında itibaren orta öğretim ve lise düzeyinde eğitim öğretime devam eden Tiran medresesi 2016-2017 akademik yılında 178'i erkek ve 238'i kız olmak üzere toplam 416 öğrenci mevcuduna ulaşmıştır.

³³ Elona Sytari, “İşkodra Medresesi Müdürü Kujtim Dervishi” ile 20.09.2016 tarihinde yapılan bir mülakat (yayımlanmamış).

³⁴ Hiqmet Patozi, a.g.m., s. 104.

Kavayi medresesi 2012 yılında açıldı ve 2016-2017 öğretim yılı itibariyle 121 erkek ve 137 kız olmak üzere toplam 258 öğrenci ile eğitim öğretime devam etmektedir. Bu medrese sadece lise düzeyinde eğitim vermektedir.

Elbasan medresesi 1995 yılında faaliyete başladı ve yalnızca lise düzeyindeki erkek öğrencilere hizmet vermektedir. Halen 144 öğrencisi bulunmaktadır.

Berat Medresesi lise düzeyindeki erkek öğrencilere hizmet vermektedir. Hâlen 77 öğrencisi ile eğitim öğretime devam etmektedir.

Geçici bir süre için kapatılmış olan *Korça Medresesi* ise kapılarını yeniden 2009 yılında eğitim öğretime açıldı. 2016-2017 öğretim yılı itibariyle 112'si erkek ve 159'u kız olan bu okul toplam 271 öğrenciye hizmet vermektedir. Eskiden ortaokul düzeyinde eğitim veren bu okul, hâlen sadece lise düzeyinde eğitim sunmaktadır. 2016-2017 akademik yılında Tiran, Kavayi, Korça, Elbasan ve Berat Medreselerinin lise düzeyindeki dini derslerin dağılım çizelgesi aşağıdaki gibidir³⁵:

Tablo 6: Tiran, Kavayi, Korça, Elbasan ve Berat Medreselerinin Lise Düzeyindeki Dini Derslerin Dağılım Tablosu (2016-2017)

Nr.	Dini Dersler	Haftalık Ders Saati			
		10. sınıf	11. sınıf	12. sınıf	Toplam
1	Kur'an-ı Kerim ve Tefsir	2	2	3	7
2	Akaid	2	2	2	6
3	Hadis ve İslam Kültürü	0	2	2	4
	Toplam	4	6	5	17

³⁵ Arnavutluk Müslüman Topluluğu'ndan Eğitim ve Spor Bakanlığı'na gönderilen, 01.09.2016 tarih 263 sayılı genelge; Gentiana Skura, Robert Gjedia, Genti Kruja, *Mësimi i normave civile në shkollat e fesë myslimane- Medresetë Studim 2017*, Tiranë, Albanin Forum For the Alliance of Civilizations, 2017, s. 36.

2016-2017 öğretim yılında Tiran ve Korça medreselerinin ortaokul düzeyindeki dinî derslerin dağılım çizelgesi aşağıdaki gibidir.³⁶

Tablo 7: Tiran ve Korça Medreselerinin Ortaokul Düzeyindeki Dinî Derslerin Dağılım Tablosu

Nr.	Dinî Dersler	Haftalık Ders Saati				Toplam
		6. sınıf	7. sınıf	8. sınıf	9. sınıf	
1	Kur'an-ı Kerim	2	2	2	2	8
2	Akaid	2	2	2	2	8
	Toplam	4	4	4	4	16

1.3.2.2.3. Durrës (Draç) Medresesinde Uygulanan Program

1993 yılında “Mirësia” vakfın desteği ile kurulan bu okul hem kız hem erkek öğrencilere hizmete başladıysa da bu düzen 2008'e kadar devam etmiştir.³⁷ 1993-1998 zaman zarfı içerisinde eğitim-öğretim süreci Fatih Camii'nin binasında icra edilmiştir. İlk akademik yılında talebe sayısı 7 iken hâlen sadece kız öğrencisi olan bu okul 105 öğrenciye hizmet vermektedir. 23 sene içerisinde yaklaşık olarak 500 mezun vermiştir.³⁸ Şehir merkezinde bulunan bu okul lise düzeyinde eğitim sunmaktadır. 2016-2017 öğretim yılında Draç medresesinin lise düzeyindeki dinî derslerin dağılım çizelgesi aşağıdaki gibidir³⁹:

Tablo 8: . 2016-2017 Öğretim Yılında Draç Medresesinin Lise Düzeyindeki Dinî Derslerin Dağılımı

Nr.	Dini Dersler	Haftalık Ders Saati			Toplam
		10. sınıf	11. sınıf	12. sınıf	
1	Kur'an-ı Kerim ve Tefsir	1	2	1	4
2	Akaid ve İslam Kültürü	1	1	1	3
3	Hadis ve Hitabet	1	1	0	2
4	Fıkıh	1	1	1	3
	Toplam	4	5	3	12

³⁶ Arnavutluk Müslüman Topluluğu'ndan Eğitim ve Spor Bakanlığı'na gönderilen, 01.09.2016 tarih 264 sayılı genelge; Gentiana Skura, Robert Gjedia, Genti Kruja, a.g.e., s. 37.

³⁷ Osman Nuriler v.d., *Balkanlar'da Din Eğitimi*, İstanbul, Çınar Yayınları, 2016, s. 65.

³⁸ Elona Sytari, “Mustafa Varoshi Draç Medresesi müdüresi Neriman Gjinali” ile 27.09.2016 tarihinde yapılan bir mülakat (yayımlanmamış).

³⁹ Gentiana Skura, Robert Gjedia, Genti Kruja, a.g.e., s. 37.

2016-2017 öğretim yılında medreselerde ortaokul düzeyinde uygulanan programlarda yer alan dinî dersler ve haftalık ders saatleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 9: Medreselerde Ortaokul Düzeyinde Uygulanan Programlarda Yer Alan Dinî Dersler Ve Haftalık Ders Saatleri (2016-2017)

DERSLER	Kur'an-ı Kerim					Akaid				
	6. sınıf	7. sınıf	8.sınıf	9.sınıf	T.	6. sınıf	7. sınıf	8.sınıf	9.sınıf	T.
MEDRESE	H.D.S.	H.D.S.	H.D.S	H.D.S		H.D.S	H.D.S.	H.D.S	H.D.S	
İŞKODRA	3	3	3	3	12	3	3	3	3	12
DİRAÇ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TİRAN	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
KAVAYİ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BERAT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ELBASAN	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
KORÇA	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8

2016-2017 öğretim yılında medreselerde lise düzeyinde uygulanan programlarda yer alan dinî dersler ve haftalık ders saatleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 10: Medreselerde Lise Düzeyinde Uygulanan Programlarda Yer Alan Dinî Dersler ve Haftalık Ders Saatleri (2016-2017)

DERSLER	KUR'AN-I KERİM VE TEFSİRİ				AKAİD				HADİS VE İSLÂM KÜLTÜRÜ				FİKİH				İSLAM MEDENİYETİ			
	10	11	12	T.	10	11	12	T.	10	11	12	T.	10	11	12	T.	10	11	12	T.
SINIF DÜZEYİ	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS
MEDRESELER	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS	HDS
İŞKODRA	3	3	2	8	2	2	1	5	1	1	1	3	1	1	1	3	-	-	1	1
DİRAÇ	1	2	1	4	1	1	1	3	1	1	0	2	1	1	1	3	0	0	0	0
TİRAN	2	2	3	7	2	2	2	6	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
KAVAYİ	2	2	3	7	2	2	2	6	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
ELBASAN	2	2	3	7	2	2	2	6	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
BERAT	2	2	3	7	2	2	2	6	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0
KORÇA	2	2	3	7	2	2	2	6	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 11: Sayısal, Sözel ve Dinî Derslerin Mukayeseli Oranları

	Ders Türü	6. SINIF		7. SINIF		8. SINIF		9. SINIF		10. SINIF		11. SINIF		12. SINIF	
		H.D.S.	%	H.D.S.	%	H.D.S.	%	H.D.S.	%	H.D.S.	%	H.D.S.	%	H.D.S.	%
IŞKODRA MEDRESESİ	Sözel / Sayısal	25	80,6	28	82,4	27	81,8	28	82,4	28	80	27	79,4	27	81,8
	Dinî Dersler	6	19,4	6	17,6	6	18,2	6	17,6	7	20	7	20,6	6	18,2
	Toplam	31	100	34	100	33	100	34	100	35	100	34	100	33	100
DIRAÇ MEDRESESİ	Sözel / Sayısal	-	-	-	-	-	-	-	-	27	88,1	28	84,9	29	90,7
	Dinî Dersler	-	-	-	-	-	-	-	-	4	12,9	5	15,1	3	9,3
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	31	100	33	100	32	100
TIRAN MEDRESESİ	Sözel / Sayısal	28	87,5	30	88,2	31	88,6	31	88,6	34	89,5	31	83,8	30	81,1
	Dinî Dersler	4	12,5	4	11,8	4	11,4	4	11,4	4	10,5	6	16,2	7	18,9
	Toplam	32	100	34	100	35	100	35	100	38	100	37	100	37	100
KAVAYI MEDRESESİ	Sözel / Sayısal	-	-	-	-	-	-	-	-	34	89,5	31	83,8	30	81,1
	Dinî Dersler	-	-	-	-	-	-	-	-	4	10,5	6	16,2	7	18,9
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	38	100	37	100	37	100
ELBASAN MEDRESESİ	Sözel / Sayısal	-	-	-	-	-	-	-	-	34	89,5	31	83,8	30	81,1
	Dinî Dersler	-	-	-	-	-	-	-	-	4	10,5	6	16,2	7	18,9
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	38	100	37	100	37	100
BERAT MEDRESESİ	Sözel / Sayısal	-	-	-	-	-	-	-	-	34	89,5	31	83,8	30	81,1
	Dinî Dersler	-	-	-	-	-	-	-	-	4	10,5	6	16,2	7	18,9
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	38	100	37	100	37	100
KORÇA MEDRESESİ	Sözel / Sayısal	28	87,5	30	88,2	31	88,6	31	88,6	34	89,5	31	83,8	30	81,1
	Dinî Dersler	4	12,5	4	11,8	4	11,4	4	11,4	4	10,5	6	16,2	7	18,9
	Toplam	32	100	34	100	35	100	35	100	38	100	37	100	37	100

1.3.2.2.4. Sayısal, Sözel ve Dinî Derslerin Mukayeseli Oranları

Dıraç, Kavayi, Elbasan ve Berat medreseleri sadece lise öğrencilerine hizmet vermektedir. Sayısal bir değerlendirme yaptığımız zaman şu bilgilere ulaşmak mümkündür:

İşkodra medresesinde 4 yıllık olan ortaokul döneminde toplam din derslerinin sayısı 24 olup, sözel ve siyasal dersler ile kıyaslandığında oranı %18,2'dir.

Tiran, Kavayi, Elbasan, Korça ve Berat medreselerinde, 3 yıllık olan lise döneminde toplam din derslerinin sayısı 17 olup, sözel ve siyasal dersleri ile kıyasen oranı %15,17'dir.

Dıraç medresesinde 3 yıllık olan lise döneminde toplam din derslerinin sayısı 12 olup, sözel ve siyasal dersleri ile kıyasen oranı %12,5'tir.

İşkodra medresesinde 3 yıllık olan lise döneminde toplam din derslerinin sayısı 20 olup, sözel ve siyasal dersleri ile kıyasen oranı %19,6'dir.

Tiran ve Korça medreselerinde 4 yıllık olan ortaokul döneminde toplam din derslerinin sayısı 16 olup, sözel ve siyasal dersleri ile kıyasen oranı %11,7'dir.

1.3.2.2.5 Arnavutluk'taki Medrese Öğrencilerinin Demografik Durumu

Aşağıdaki tablo cinsiyet dağılımlarına göre medreselerdeki toplam öğrenci sayısını göstermektedir (Aralık 2016). Medrese yurtlarında kalan öğrencilerin toplam ortalaması % 31,3'tür. Sayısal verilere göre öğrencilerin % 60'i kırsal alanlardan, % 40'ı ise kentsel alanlardan gelmektedir. Kavayi, Korça, Elbasan ve Berat'ttaki medreselerde yurt öğrencilerinin %50'nin üzerinde olması, İşkodra ve Tiran'daki yurt öğrencilerinin diğerlerine nispeten daha az olmaları dikkat çekicidir. İşkodra medresesi müdürü ile yapılan mülakattan alınan bilgiye göre yurt öğrencilerinin çoğunluğu Makedonya, Kosova ve Karadağ'dan gelmektedir.¹

¹ Elona Sytari, "İşkodra Medresesi Müdürü Kujtim Dervishi" ile 20.09.2016 tarihinde yapılan bir mülakat (yayımlanmamış).

Tablo 12: Cinsiyet Dağılımlarına Göre Medreselerdeki Toplam Öğrenci Sayıları

Nr.	Medrese Adı (Bölümü)	(2016-2017) Öğrenci Sayısı	Yatılı Öğrencilerin Sayısı	Yatıllık Oranı (Yaklaşık %)
1	Tiran (Erkek)	178	58	33 %
2	Tiran (Kız)	238	76	32 %
3	Kavayi (Erkek)	121	105	87 %
4	Kavayi (Kız)	137	108	79 %
5	Korça (Erkek)	112	98	88 %
6	Korça (Kız)	159	149	94 %
7	Elbasan (Erkek)	144	85	59 %
8	İşkodra (Erkek)	425	71	17 %
9	İşkodra (Kız)	643	-	
10	Draç (Kız)	105	1	0.9 %
11	Berat (Erkek)	77	52	68 %
	Toplam	2339	732	31.3 %

1.3.3. Yüksek Din Öğretimi

“Hëna e Plotë” Bedër Yüksek Okulu Arnavutluk başkenti Tiran'da AMT tarafından 2011 yılında kurulan özel bir eğitim kurumudur. Bu kurumun açılması Arnavut Müslüman Topluluğu 1991 yılında faaliyete geçen medreselerin bir devamını sağlamış olmaktadır. Bu yüksek eğitim kurumu Arnavut toplumunun kültürü, gelenekleri ve özelliklerine uygun bir eğitim vermeyi bir de İslam dininin temel ilkelerini esas almayı amaçlamaktadır.²

1.4. Yaygın Din Eğitimi

1.4.1. Camide Din Eğitimi

Arnavutluk Müslüman Toplumu'ndan aldığımız bilgilere göre hâlen ülke çapında yaklaşık 700 cami bulunmaktadır.³ Bir örnek vermek gerekirse İşkodra Müftülüğünün yayınlamış olduğu yıllık bültenlerinden aldığımız bilgilere göre çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir: Şehir içinde ve etrafındaki 21 camide haftalık olarak Kur'an-ı Kerim

² Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Katalog i veprimtarisë së Komunitetit Mysliman të Shqipërisë, (ed.) Ali Zaimi, Genti Kruja, Tiranë, 2014, s. 27.

³ Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Katalog i veprimtarisë së Komunitetit Mysliman të Shqipërisë, (ed.) Ali Zaimi, Genti Kruja, Tiranë, 2014, s. 20.

ve temel dinî bilgiler kursları yapılmaktadır. Kurs süresinin bitiminde bütün öğrenciler arasında yarışmalar düzenlenip seviyelere göre hediye dağıtılmaktadır.⁴ Her sene düzenli olarak organize edilen bu kursların öğrenci sayısı 400'e ulaşmıştır.⁵ Kutlu Doğum haftası hasebiyle düzenli olarak şehrin tüm camilerinde dinî sohbetler ve geceler düzenlenip kandil gecelerinde de buna benzer programların organize edilmesi ile farklı bir manevî ortam oluşmaktadır.⁶ 2011 yılından beri şehrin merkez camiinde "Sofra e Kur'anit" (Kur'an Ziyafeti) programı da düzenli olarak hazırlanmaktadır.⁷ Hac mevsiminin yaklaşması sebebiyle Müftülük tarafından her yıl hacı adaylarına eğitim kursları da düzenlenmektedir.⁸ Müftülük, 3 ayların girmesi vesilesiyle yapılan özel programlar⁹, Ramazan ayında programları¹⁰, mukabeleler, hatimler, vaazlar, teravih namazları, gece namazları, sergiler vb. dinî faaliyetler organize ederek camiideki eğitim ruhunu canlı tutmayı hedeflemektedirler.

1.4.2. Basın-Yayın Faaliyetleri

"Zani i Naltë" dergisi 1923 yılında ilk Arnavut Müslüman Kongresi'nden sonra kurulan Arnavut Müslüman Topluluk kurumunun resmi dergisidir. Bu derginin yayımlanması 1923'ten Arnavutluk'un İkinci Dünya Savaşı'na girmesi ile 1939 yılına kadar sürdü. 16 yıl boyunca, bağımsızlık sonrası dönemde Arnavut kültürel zenginliği ve teolojik seviyesini yansıyan bir dizi makale yayınladı. Zamanla dinî konular yanında İslamî dünya görüşü çerçevesinde laik konular da yer almaya başladı. Felsefe, sosyoloji, millî edebiyat, ahlak gibi birçok alanda akademik çalışmalar içermeye başladı.

"Zani i Naltë" bilimsel, kültürel, üç aylık periyodik bir dergi olarak Arnavut devletinin 100. yıldönümü olan 2012'de yeniden canlandı. Arnavut Müslüman Topluluğu'nun "Zani i Naltë" dergisinin İslamî, kültürel ve bilimsel bir dergi olarak

⁴ Buletin, Botim i përvitshëm i Myftinisë Shkodër, Nr. 1, 2010, Shkodër, 2011, s. 25.

⁵ Buletin, Botim i përvitshëm i Myftinisë Shkodër, Nr. 4, 2013, Shkodër, 2014, s. 76.

⁶ Buletin, Botim i përvitshëm i Myftinisë Shkodër, Nr. 2, 2011, Shkodër, 2012, s. 42.

⁷ Buletin, Botim i përvitshëm i Myftinisë Shkodër, Nr. 2, 2011, Shkodër, 2012, s. 158.

⁸ Buletin, Botim i përvitshëm i Myftinisë Shkodër, Nr. 4, 2013, Shkodër, 2014, s. 165.

⁹ Buletin, Botim i përvitshëm i Myftinisë Shkodër, Nr. 4, 2013, Shkodër, 2014, s. 73.

¹⁰ Komuniteti Mysliman i Shqipërisë Aktivitete 2016, (ed.) Oltion Kola, Ferit Lika, Ejup Lila, Tiranë 2016, s. 131.

yeniden kurup yayınlaması, ilk Müslüman şahsiyetlerinin izlerinde gittiğinin bir göstergesidir.¹¹

“**Udha İslame**” gazetesi, İşkodra Müftülüğü'nün yayın organı olup dinî, eğitimsel ve kültürel aylık dergisidir. Gazetenin ilk sayısı komunizm çöktükten 10 sene sonra Ekim ayı 2002 yılında çıktı. İlk sayılarda çeşitli zorluklardan geçen bu gazete her gün daha sağlam bir yapı oluşturup bir İslamî kurum haline gelmiştir. Gazetenin ekseni genel eğitim, teolojik konular, bilim ve bölgedeki dinî faaliyetleri de yansıtıcı yazılardan oluşmaktadır.¹²

Arnavut Müslüman basın tarihinin en özel anlarından biri şüphesiz ki 10 Ocak 1992 tarihidir. Çünkü bu tarihte Komünist dönemin en karanlık 23 senesi geçtikten sonra ilk defa “**Drita İslame**” gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Yıllar boyunca akademisyen, araştırmacı, gazeteci, yazar, sanatçılar vb. yazıları ile bu gazetede yer edinmişlerdir. Son yıllarda dergiye dönüşen bu gazete sürekli İslam'ın değerlerini yansıtmaya, toplumda barış ve ahlak ilkelerini yerleştirme yönünde gayret sarfetmektedir.¹³

“**Etika**” dergisi “Progresi” yayınevi başkanlığında 2005 yılında ilk olarak yayıncılık dünyasına giren bir aylık dergisidir. Çeşitli bölümler arasında dinî ve mistik konuları da içermektedir. Halen bu dergi Arnavutluk, Kosova, Makedonya ve Karadağ gibi Arnavut dilini konuşan tüm topraklara dağıtılmaktadır. “**Etika**” dergisi dışında bir de “**Vesa**” aile dergisi ve “**Etika për fëmijë**” çocuk dergilerini takviye olarak yayınlamaktadır. Sirkülasyonu 4000'i bulmaktadır.

Yukarıda örnek olarak saydığımız gazete veya dergiler dışında ülke çapında din eğitimine katkısı olan başka dergiler de vardır.

¹¹ Genti Kruja, “90 vjet Zani i Naltë”, 10.01.2014, Gazeta Mapo, <http://www.mapo.al/2014/01/90-vjet-zani-nalte/1>, (20.04.2016).

¹² Muhamed Sytari, *Bibliografi Udha İslame 50 numrat e parë*, Shkodër, Camaj-Pipaj, 2007, s. 7.

¹³ Muhamed Sytari, “Drita İslame - 25 vjet kontribute të autorëve shkodranë”, 28.02.2017, <https://muhamedsytari.net/?p=1364>, (30.03.2017).

2. ORTODOKS DİN EĞİTİMİ*

Bu başlık altında Ortodoks önce Ortodoks Kilisesi lideri hakkında kısa bilgi verilecek, ardından Ortodoks din eğitimi kurumları ve yaygın din eğitimi konusu incelenecektir.

2.1. Arnavutluk Otosefal Ortodoks Kilisesi Başkanı, Anastas Janullatus

Prof. Dr. Anastas Janullatos 4 Kasım 1929 yılında Yunanistan'ın Piraeus şehrinde doğdu. Gençlik yıllarında Kilise'nin faaliyetlerinde çok aktif olan Janullatus 1947 yılında Atina Üniversitesi İlahiyat Bölümü'nde eğitime başlayıp 1951 yılında mezun oldu. 1965-1969 yılları arasında Hamburg ve Marburg Üniversitelerinde Dinler Tarihi, Etnoloji, Misyolojinin ve Afrikanoloji bölümlerinde lisansüstü çalışmalarında bulundu.¹⁴ Afrika'da misyonerlik yapan Anastas¹⁵ 1992'de Arnavutluk Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olarak seçilmesi ile Arnavut Ortodokslar arasında büyük itirazlara sebebiyet verdi.¹⁶ İtirazlar Janullatos'un Arnavut vatandaşı olmayışından ve Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin bundan dolayı bağımsızlığını kaybedeceği kaygısından kaynaklanıyordu. Birçok Arnavut Ortodokslar Anastas'ın Yunanistan politikası yürüttüğünü dile getirerek Arnavutlar arasında fitneye sebebiyet verdiği için ona şüpheli bir figür olarak bakıyorlar. Her ne kadar vakti zamanında bu tür anlaşmazlıklar yaşandı ise de Anastas Janullatus Arnavut Ortodokslar'a 25 senedir önderlik yapan tek Yunan Başpiskopos'tur.¹⁷

* Bu başlık altındaki bilgilerin büyük bir kısmı, Arnavutluk'taki Ortodoks Kilisesi yetkililerinin görüşme talebime olumsuz cevap vermeleri ve bu alandaki literatüre erişim hususunda yaşadığım zorluklar nedeniyle, Arnavutluk Ortodoks Kilisesi'nin aşağıdaki resmi web sayfasından derlenmiştir: <http://orthodoxalbania.org/alb/index.php/al/kisha-jone/kryepiskopi>, (20.07.2016).

¹⁴ Arnavutluk Otosefal Ortodoks Kilisesi resmi web sayfası, <http://orthodoxalbania.org/alb/index.php/al/kisha-jone/kryepiskopi>, (20.07.2016).

¹⁵ James R. Payton, "Christian churches thriving in revitalized Albania", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, (January 2016) XXXVI, 1, s. 39.

¹⁶ Arben Llalla, "Si mbërriti Janullatos në krye të Kishës Autoqefale të Shqipërisë", *Gazeta Shekulli*, 03.11.2014, <http://shekulli.com.al/p.php?id=57139>, (12.09.2016).

¹⁷ Anastas Janullatus, https://sq.wikipedia.org/wiki/Anastasi_Janullatos; ayrıca bkz: Elfrida Zefa, "Apostulli i ditëve tona" Kërkim, s. 3, Tiranë, 2010; Neritan Ceka, "Refleksione mbi librin Globalizmi dhe Orthodhoksia" Kërkim, s. 3, Tiranë, 2010; Tritan Shehu, "Refleksione për Shkëlqesinë e tij Imzot Anastasin", s. 3, Tiranë, 2010; Vajus Vajopoulos, "Kryepiskopi që flet gjuhën e shpirtit të njerëzve", Kërkim, s. 3, Tiranë, 2009, 25.11.2016, <http://kryepiskopi.blogspot.al/>, (30.01.2017).

2.2. Ortodokslar Din Eğitimi Kurumları

Ortodoks Kilisesi dinî eğitim adına faaliyet yapan “Ngjallja e Krishtit” (İsa'nın Dirilişi) İlahiyat Akademisi dışında bir de Ergiri (1998) ve Draç'ta (2007) “Kryqi i nderuar” (Kutsal Haç) diye adlandırılan iki Kilise lisesi bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra aynı zamanda diğer eğitim kurumları da faaliyet yapmaktadır. Tiran, Draç, Korça, Lushnja, Elbasan, Ergiri (2), Saranda, Dervician, Pogradec, İşkodra, Vlora, Përmet, Berat, Tepelena ve Cerrik'te olmak üzere “Përkujdesje Ditore” (Günlük bakım) diye adlandırılan 17 anaokulu açılmıştır. Üç ortaokul hizmete açılmıştır: Tiran'da (2001) “Prodagonistet” Arnavut-Amerikan Okulu; Draç'ta (2005) “Frymë Dashurie” Arnavut-Yunan Okulu; Ergiri'de (2008) “Frymë Dashurie” (Aşk Ruhu) Arnavut-Yunan Okulu. Bunun yanında iki lise daha vardır: Tiran'da (2002) “Prodagonistet” Arnavut-Amerikan Lisesi ve Delvina'da (2005) “Apostull Pavli” (Pavlus Havari) meslek lisesi. Ergiri'de liseli kızlar için yurt açılmıştır. Draç'taki “Shën Vlash” Manastırın yanında ise “Shtëpia Orthodhokse e Shpresës” (Ortodoks Umut Evi) yetimhanesi bulunmaktadır.

Tiran'da (2000) ve ardından Ergiri'de (2002) ülkede ilk örneği olan “Frymë dashurie” Profesyonel Eğitim Enstitüsü açıldı. 2010 yılından bu yana, birkaç fakülte ile Tiran'da “Logos” Üniversitesi eğitim vermektedir.

2.2.1. Okulöncesi Eğitim

10 Ekim 1994 tarihinde Başpiskopos Anastas'ın özel himayesi, Ortodoks Kadınlar Grubu'nun girişimleri ile ve Ortodoks rahibeler tarafından yürütülen “Përkujdesje Ditore” (Günlük bakım) anaokul zinciri açıldı. Bu tür anaokullar diğer şehirlerde de sıra ile yayıldı. “Frymë dashurie” (Sevgi ruhu) vakfı tarafından finans edilen bu kurumlar çocukların ahlakî bir eğitim programına tabi tutulmasını amaçlamaktadırlar. Okul binaların yerleşimi genel olarak şehrin Ortodoks Kilisesi'nin yanındadır. Her senede bir, Arnavut öğretmenler Yunanistan'a gönderilip orada özel bir eğitim programından geçirilmektedirler. Arnavutlukta Ortodoks anaokulları ilk defa 1994 yılında açılmaya başlanmıştır. Okulöncesi dönemde eğitim verilen “Përkujdesja ditore-Sarandë”, “Përkujdesja ditore-Përmet”, “Përkujdesja ditore-İşkodra” gibi bir kısım günlük bakım anaokullarında çocuklar iki gruba ayrılırken, “Përkujdesja ditore- Durrës” “Përkujdesja ditore-Korça”, “Përkujdesja ditore-Kavaje”, “Përkujdesja ditore-Lushnje ”, “Përkujdesja ditore-Elbasan”, “Përkujdesja ditore-Vlore” gibi bir kısım günlük bakım

anaokullarında çocuklar üç gruba ayrılmaktadırlar. “*Përkujdesja ditore-Tiranë*” gibi bazılarında ise din farkı gözetilmemektedir. 4-6 yaş arası çocuk okutan bu anaokulların öğretim koşulları ise kalite açısından değişiklik arz etmektedir: “*Përkujdesja ditore-Shkodër*” anaokulu diğer anaokullara kıyasen eğitim şartları daha mütevazı sayılır. “*Përkujdesja ditore-Korçë*”, “*Përkujdesja ditore-Gjirokastër*”, “*Përkujdesja ditore-Kavajë*”, “*Përkujdesja ditore-Lushnje*” gibi bazıları ise tüm modern parametrelerle inşa edilmiş, uygun mekânları bulunan, çocukların eğitilmesi için uygun tesislere sahip modern okullardır. Genel olarak tüm bu anaokulların şehrin Ortodoks kiliselerinin yanında inşa edilmiş olmaları dikkat çeken bir husustur.

Komünizmin çöküşünden bu yana bu anaokullarda okutulan 4-6 yaş civarındaki öğrenci sayısı 8100'e ulaşmaktadır.¹⁸ Bu öğrenciler arasında % 65'i düşük gelirli aileler, % 2,5'i ebeveynleri boşanmış % 2,7 yetim çocuk, % 4,5'i ebeveynleri göçmen olup nine ve dedeler ile yaşayan, % 45,5'i ise anneleri çalışan çocuklardan oluşmaktadır.

Bu anaokulların eğitim program ve müfredatı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış olup Bölge Eğitim Müdürlüğüne teftiş edilmektedir. Ortodoks Kilisesi'nin yürütmekte olan bu kurumlar aynı zamanda Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü'nde öğrenim gören üniversite öğrencileri için bir uygulama okulu durumundadır.

Koordinasyon Ofisinin en önemli faaliyetlerinden biri personelin sürekli eğitim programına tabi tutulmasıdır. İlk yıllarından itibaren bu ofis çeşitli seminerler organize etmiştir. Bu seminerlerde, öğretmenlere, modern öğretim yöntemleri ve çocukların yetiştirilmesi hakkında yerli ve yabancı psikolog ve uzmanlar tarafından farklı teoriler sunulmaktadır.

Kuruluşundan bu yana koordinasyon ofisi, işlevsel bazı programlar hazırlama görevini de ifa etti. Programların bir kısmı Yunanistan ve Amerika'dan alınarak tercüme edilmiş ve uyarlanmıştır. Başlangıçta programlar yalnızca okul öncesi yaşındaki öğrenciler için tasarlanmışken zamanla halktan gelen büyük talep üzerine Kilise, ilkokul öğrenciler için de program ve müfredat geliştirmeye başladı.

¹⁸ Ortodoks kilisesi resmi sayfası, <http://orthodoxalbania.org/alb/index.php/al/kisha-jone/vepra-sociale/arsimi-dhe-edukimi/perkujdesjet-ditore>.

2.2.2. İlk ve Ortaöğretim

“*Fryma e Dashurisë*” ve “*Protagonistet*” gibi eğitim kurumları anaokuldan liseye kadar 640 öğrenci okutan bir eğitim zinciridir. Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin manevî liderliğinde hizmet veren bu okullar zinciri, diğer Kilise okullarından farklı olarak daha geniş bir çevreye hitap etmekte ve din eğitimi dolaylı bir şekilde vermektedir. Eğitim kadrosu Arnavut ve Amerikan hocalardan oluşan bu okulda Millî Eğitim Bakanlığınca onaylanan ders ve müfredat dışında bir de seçmeli olarak “ruhsal yolculuk” faaliyetini yürütmektedir. Bu faaliyette Noel ve Paskalya gibi dinî bayramlar ile ilgili programlar hazırlanmaktadır. Bu okullar zinciri de Arnavutluk'ta 1991 yılından beri faal olan Ortodoks “*Fryma e Dashurisë*” (Sevgi ruhu) vakfının bir uzantısıdır.¹⁹

2.2.3. Liseler

“*Kryqi i Nderuar*” *Kilise lisesi*: Arnavutluk Ortodoks Kilisesi'nin yatırımları ile 2007'den beri faaliyette olan bir başka dinî okuldur. Ergiri'deki kardeş okul gibi, bu lise de Arnavutluk Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan müfredat ve programa göre faaliyet yapmaktadır. Okul programında Ortodoks İnancı'na Giriş, Hıristiyan Ahlakı, Katekizim, Bizans Müziği, İkonografi vb. gibi dersler yer almaktadır. Bu okulun öğrencilerine Başpiskopos Anastasios tarafından burs verilmektedir. Tüm öğrencilerin yüksek kültürel ve bilimsel seviyeye ulaşmaları için uygun koşulların yaratılması, gençlerin toplumla en güzel şekilde bütünleşmelerine yardımcı olunması ve Kilise'nin gereksinimleri için uzman personel yetiştirilmesi bu okulun hedefleri arasında sayılmaktadır. Okulun gerekli fizikî ortamları olmakla beraber şüphesiz kilisesi de vardır.

Okulun amaçları:

1. Genel bir eğitim programı sunmak.
2. Ortodoks inancı ve Hıristiyan eğitimine uygun olarak bir yaşam modeli öğretmek.

19

3. Kilise ve toplum için yararlı olmalarını kılacak kişilik özellikleri elde etmek için uygun bir atmosfer yaratmak. Bu nedenle gençlerin Ortodoks manevî yaşam ve farkındalığın gelişmesi için uygun programlar geliştirmek.
4. “Ngjallja e Krishtit” İlahiyat Akademisi'nde okuyacak adaylar yetiştirmek.
5. Öğrenciler günlük ibadet hizmetlerine katılırlar. Ana hedef onlara Kilise ibadet kurallarını öğretip köy veya kasaba kiliselerinde hizmet etmelerini sağlamaktır.

Ergiri'deki “Kryqi i Nderuar” Kilise Lisesi de Arnavutluk Ortodoks Kilisesi'ne ait bir eğitim kurumudur. Başpiskopos Anastasios'un inisiyatif ve himayesi üzerine 1998 yılından beri faaliyet göstermektedir. Tıpkı Draç'taki Kilise Lisesi gibi bu okulun da amacı Ortodoks Kilisesi'ne hizmet edecek elemanlar yetiştirmektir. *Fryma e Dashurisë Meslekî Lisesi* Ortodoks Kilisesi tarafından yürütülen bir başka okuldur. Saranda şehrinde açılan bu okul 2006'dan beri faaliyet göstermektedir.

2.2.4. Yüksek Din Eğitimi

“Ngjallja e Krishtit” (*İsa'nın Dirilişi*) *İlahiyat Akademisi*: 7 Şubat 1992 tarihinde Arnavutluk Başpiskoposu Anastas Janullatos kilise hizmetlerini yürütecek genç din adamları yetiştirmek üzere bir Katolik Semineri açtı. İlk olarak sadece 45 erkek öğrencisi olan bu akademi, 1997 yılından itibaren kız öğrencisi de almaya başladı. Bu İlahiyat Akademisi Draç şehri “Shën Vlash” manastırın yakınında yer alır. 1996 yılında yeni bir külliyeeye taşınmış olan çok fonksiyonlu akademi binası Arnavutluk'un en modern okullarından biridir. Külliyeenin en önemli binalarından biri “Ngjallja e Krishtit” (İsa'nın Dirilişi) kilisesi ve 15.000 kadar dinî, ilmî, tarihî ve edebî kitaplar içeren kütüphanesi sayılır.

“Ngjallja e Krishtit” İlahiyat Akademisi teolojik çalışmalar ve dinî tecrübesini toplumda yaşatarak genç Arnavut din adamlarını yetiştirip toplumun manevî ve akademik formasyonunu olgunlaştırmayı amaçlamaktadır. 4 yıllık akademik programında: Eski Ahit, Yeni Ahit, Dogma, Hıristiyan Etik, Kilise, Felsefe Tarihi, Hitabet, Pastoral Bakım, Psikoloji, Bizans müziği, İngilizce, Yunanca vb. dersler okutulmaktadır. Okul programında sabah ve akşam duaları, haftalık manevi tartışmalar ve seminerler gibi periyodik katılımlar da şarttır. Öğrenciler haftada en az bir kez huzurevi, yetimhane,

özürlü ve engelli çocuklar okulu, gençlere özel cezaevi vb. kurumlarda Katekizim (ilmihal) dersi vermekle yükümlüdürler.

“**Ngjallja e Krishtit**” İlahiyat Akademisi Arnavutluk Ortodoks Kilisesi başkanı Başpiskopos Anastas'ın Kutsal Meclisi idaresi altında çalışmaktadır. Öğretim elemanları Arnavutluk dışında, Yunanistan ve ABD'den gelen kadın ve erkek pedagoğlardan oluşmaktadır. 2009 yılına kadar bu akademiden mezun olan öğrenci sayısı 201'e ulaşmaktadır. Bunlardan 125'i din adamı olmuş, 38'i ise Kilise'nin çeşitli etkinliklerinde hizmet vermektedirler.

Gelecek için planlar, akademi kurumunun tanınmış bir üniversiteye dönüştürmek ve eğitim alanında daha çağdaş programlar ve müfredatlar geliştirmektir. Bu yönde atılan önemli adımlardan biri kütüphaneyi teolojik ve akademik kitaplar ile zenginleştirmektir. *Logos Üniversitesi* ise "Fryma e Dashurisë" vakfının bir yatırımı olarak 2009 yılında faaliyete başladı. Başpiskoposluk tarafınca yönetilen bu üniversite farklı eğitim programları sunmaktadır. Şuana kadar 1000'den fazla mezun vermiştir. Mezuniyet programları Ortodoks Katedralin amfityatrosunda yapılır.

2.3. Yaygın Din Eğitimi

2.3.1. Ortodokslar'da Kateşizm (İlmihal) Öğretimi

Kateşizm İsa Mesih'in yeni hayatın oluşumu ve Hıristiyan inancının tanınması için sistematik bir öğretimdir. 1991'den itibaren Başpiskopos Anastas'ın yönetimindeki Kilise'nin yeniden yapılanması ile yüz binlerce Ortodoks Hıristiyanları kateşizm dersi almaya başladılar. Ortodokslar arasında ilk din eğitimi teşebbüsü sayılabilen bu dersler düzenli ve düzensiz toplantılarda, ayakta kalabilen çok az sayıdaki kiliselerde, özel evlerin bahçelerinde, sohbet ve Tv programlarında örgün biçimde alındığı gibi yaygın şekli ile de alınmıştır. Bu konuda ilk adım Durrës kenti yakınında “Shën Vlash” Manastırı'nın kalıntılarında atılmıştır. Sonra da sıra ile bu eğitim faaliyetleri Tiran, Berat, Korça ve Ergiri Piskoposluğu'nda yayıldı.

İlk yıllarda yapılan din eğitimi elbette basit ve temel bilgilerden ibaretti. Bu aşamadan geçen Ortodokslar zamanla vaftiz olmaya da başladılar. Artık vaftiz gizlice değil, açık yapıyordu. Genci, yaşlısı, kadını, erkeği farkı gözetilmeksizin herkes vaftiz oldu. Bu aşamada gerekli teolojik eğitimi almış olan kadrolardan istifade edildi. Bu

faaliyeti daha örgün hale getirebilmek için ve herkese hitap etmek adına ilgili ofisler açıldı: Çocuk Kateşizm Ofisi, Genç Kateşizm Ofisi, Üniversiteliler Merkezi, Kadın Ofisi vs. Din eğitimini daha organize hale dönüştürmek için 2001 yılında genel Kateşizm Ofisi faaliyete geçirildi.

Tüm diğer kurumlarla işbirliği yaparak din eğitiminin daha yüksek bir seviyeye ulaştırmak ve daha da yaygınlaştırmak amaçlandı. Herkesin ihtiyacı ve seviyesi göz önünde bulundurularak din eğitimi sayılabilen kateşizm için kullanılan kaynakların başında Kutsal Kitap gelmekle beraber, yerli ve yabancı yazarların eserlerinden de istifade edildiği görülmektedir. Ayrıca, sosyal medya ve Tv Kanalları gibi çeşitli ortamlar yanında dinî içerikli filimlerin dublajı yapıp lokal ve ulusal kanallarda yayına verilerek dinî bilgilerin aktarımı sağlanmaktadır. Günlük ve peryodik programlar ile radiolar da bu konuda istifade edilen diğer kaynaklardır.

2.3.2. Basın Yayın Faaliyetleri

Arnavutluk Otosefal Ortodoks Kilisesi modern makinelerle donatılmış kendine özel matbaası vardır. Aylık olarak “Ngjallja” (Diriliş) gazetesi, “Gëzohu!” (Sevinin) çocuk dergisi ve çeşitli dinî, ruhsal, bilimsel, vb. kitaplar yayınlamaktadır. 2009 yılında ilahiyat, bilim, kültür, aktüalite vb. konuları içeren süreli “Kërkim” (Arama) dergisi yayınlanmaya başladı. Korça'da 2000 yılından bu yana, “Tempulli” (Tapınak) kültürel dergisi çıkmaktadır; Ergiri'de “Enoria Jonë” (Bizim bucak) bülteni ve İlahiyat Akademisi'nde “Fjala” (Söz) bülteni yayınlanmaktadır. “Këmbanat” (Çanlar) Gençlik dergisi Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olarak faaliyet yapan Genç Ofisi tarafından yayınlanmaktadır.

3. KATOLİK DİN EĞİTİMİ

3.1. Katolik Toplum Başkanları

Ülke toplam 6 Piskoposluk bölgesine ayrılmakta olup her bir bölgenin başında Papa'nın talimat ve atamasıyla birer başpiskopos bulunmaktadır. Bunlar, İşkodra-Pult, Tiran-Durrës, Rrëshen, Lezhë, Sapë, ve Jug (Güney) Bölgesi Piskopuluklarıdır. Aşağıda kısaca bilgi vereceğimiz Arnavutluk'taki Başpiskoposların biyografilerinden anlaşılacağı üzere, çoğunluk İtalyan vatandaşı olması dikkat çeken bir husustur.

3.1.1. Arnavutluk İşkodra-Pult Bölgesi Piskoposu, Angelo Massafra

Angelo Massafra 23 Mart 1949 yılında İtalya'nın Taranto şehrinde doğdu. Felsefe ve İlahiyat yükseköğrenimini Lecce'de tamamladı. 1974 yılında rahip ünvanı verildikten sonra vaiz, eğitimci ve papaz görevlerini yürüttü. Arnavutluk'ta komunizmin çöküşü ardından 1993 yılında yerleşti. 6 Ocak 1997 Vatikan'ın Aziz Petrus Bazilikası'nda St. Jean Paul tarafından Piskopos görevi verildi. 28 Mart 1998'de İşkodra Başpiskoposu olarak atandı. 2000-2006 yılları arasında Arnavutluk Piskoposluk Konferansı Başkanı olmuştur. 2 Ekim 2014 tarihinde Avrupa Kiliseler Konferansı Başkan Yardımcısı olarak seçildi.²⁰

3.1.2. Arnavutluk Tiran-Durrës Bölgesi Piskoposu, George Anthony Frendo

George Anthony Frendo 4 Nisan 1946 yılında Malta'da doğdu. Arnavutluk'ta Tiran-Durrës Başpiskoposu olarak hizmet veren Malta'lı bir kardinaldir. Frendo 1963 yılında Malta'da Felsefe ve İlahiyat Koleji'nde rahiplik yükseköğrenimine başladı. 2 Nisan 1969 tarihinde Emanuele Gerada tarafından rahip rütbesi verildi. Roma'da Kanonik Hukuku bölümünden akademik çalışmalarını sürdürdü ve 1973'de mezun oldu. 2006 yılında Papa Benedict XVI. Frendo'yu Arnavutluk'un Tiran-Draç Piskopos Yardımcısı olarak görevlendirdi. 16 Kasım 2016 yılında ise Papa Franciscus Frendo'yu Arnavutluk'un Tiran-Draç Başpiskoposu olarak atadı.²¹ Arnavut dilini çok iyi bilen Frendo, birçok dinî metinlerinin tercümesini yapmıştır.²² Ortodoksların Başpiskoposu olan Anastasios 1992 seçimi ile tartışmaları tetiklendiği halde Katolik din adamlarının Arnavut vatandaşı olmamaları herhangi bir tartışmaya neden olmamıştır.²³

3.1.3. Arnavutluk Rrëshen Bölgesi Piskoposu Gjergj Meta

Gjergj Meta, 30 Nisan 1976 tarihinde Durres Rrushkull'da dünyaya geldi. Roma'daki Gregoriana Üniversitesi'nde kanonik hukuku üzerinde uzmanlaşmıştır. İşkodra Felsefe-Teolojik (Instituti Filozofiko-Teologjik) Enstitüsünde asistan

²⁰ Arnavutluk Katolik Kilisesi resmi web sayfası: Angelo Massafra, <http://www.kishakatolikeskoder.com/sh%C3%ABnime-biografike/>, (19.10.2016).

²¹ George Anthony Frendo, https://en.wikipedia.org/wiki/George_Anthony_Frendo, (14.05.2017).

²² Florinda Merko, "Emërimi- Imzot Gerorge Frendo pason Rrok Mirditën: Do jem epror i mirë, jam i sinqertë", 17.11.2016, <http://www.oranews.tv/vendi/imzot-george-frendo-arqipeshkvi-metropolitit-i-arkidioqezes-tirane-durres>, (20.12.2016).

²³ Ines Angeli Murzaku, "İnter-Church and İnter-Relegious Tensions in Post-Communist Eastern Europe: The Case of Albania" *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, XXVIII, 1 (February 2008), s. 7.

profesördür. Arnavutluk'taki Katolik Kilisesi'nde çeşitli görevler üstlenen Gjergj Meta 15 Haziran 2017 tarihinde emekli olan Cristoforo Palmieri'den sonra, Rrëshen bölgesinin piskoposudur.

3.1.4. Arnavutluk Lezhë Bölgesi Piskoposu, Ottavio Vitale

5 Şubat 1959'da Grottaglie, İtalya'da dünyaya geldi. 27 Haziran 1992'de Filipin'de staj döneminden ve pastoral teoloji lisansından sonra Taranto'daki Başpiskopos Benigno Luigi Papa'dan, rahip olarak atandı. 1993 yılında Lezha (Leş) Piskoposluğun ruhani lideri olarak Arnavutluk'a gönderildi ve 1998 yılında bu piskoposluğun yöneticisi olarak seçildi. 5 Şubat 2000 tarihinde Papa'nın (Giovanni Paolo II) talimatıyla Lezha'nın Apostolik yöneticisini olarak atandı; 23 Kasım 2005'de Papa XVI. Benedikt tarafından Piskopos olarak atandı.

3.1.5. Arnavutluk Sapë Bölgesi Piskoposu, Simon Kulli

Simon Kulli, 14 Şubat 1973 tarihinde Sapë Piskoposluğun Pistull köyünde dünyaya geldi. 2 Şubat 1992'de İşkodra'da "Zoja e Këshillit të Mirë" Seminerin'de iki senelik teolojik çalışmalarını tamamlayıp, felsefe ve teoloji üzerinde yoğunlaştı. 25 Mayıs 2016'da Piskopos Luçjan Agustini'nin vefatıyla Dom Simon Kulli, Danışmanlar Konseyi tarafından "Administrator Dioqezan i Dioqezës së Sapës" (Sap Piskoposluk Yönetmeni) olarak seçildi.

3.1.6. Arnavutluk Jug (Güney) Bölgesi Piskoposu, Giovanni Peragine

Rahip Giovanni Peragine, 25.06.1965 tarihinde İtalya'nın Roma şehrinde (Altamura) dünyaya geldi. Roma'daki Urbaniana Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduktan sonra 1993'te İncil üzerinde Yüksek Lisans'ını tamamladı. Birkaç yıl İtalya'nın farklı şehirlerinde çeşitli görevler üstlenen Rahip Giovanni Peragine, 1998 yılından beri Arnavutluk'ta Katolik Kilisesi'nin misyonerliğini yapmaktadır. Hâlen Jug (Güney) Bölgesi başpiskoposudur.

3.2. Katolik Din Eğitimi Kurumları

Birçok durumda Kilise ve devlet arasında eğitim alanında işbirliğine önem verilmiştir. Komünizim sonrası yıllarda Katolik Kilisesi eğitim ve eğitim kurumları aracılığıyla yardım sağlamaya çalıştı. Kreşler, anaokulları, ortaokullar, liseler hatta

üniversitelerin açılması Arnavutluk'ta Katolik Kilisesi'nin gelecek nesillere büyük önem verdiğini göstermektedir.²⁴ Arnavutluk'taki Katolik okulları çoğunlukla dini emirler tarafından yönlendirilmektedir. Ulusal Katolik Eğitim Komisyonu devlet tarafından tanınan hukukî bir kuruluştur (24 Mayıs 2017). İşkodra-Pult Piskoposluk Başpiskoposu Monsignor Massafra başkanlığındadır.

Katolik okulları, Piskoposlar Konferansı çatısı altında Ulusal Katolik Eğitim Komisyonu tarafından koordine edilir. Adı geçen Komisyonun koordinatörü olan rahibe Teuta Buka'ya göre bu eğitim merkezlerinin yeniden açılması, özellikle Batı'dan gelen dinî emirler (religious orders) mensubu misyonerler sayesinde 1992-1993 yıllarına kadar uzanmaktadır.²⁵ Hâlen ise örgün eğitim yapan bu dinî emirlerin sayısı 24'e kadar ulaşmaktadır. Arnavutluk Ulusal Katolik Eğitim Komisyonun arşiv verilerini temel aldığımızda Katolik din eğitiminin ülke çapında kurumları hakkında sayısal olarak aşağıda bilgiler elde edilmiştir.²⁶

Tablo 13: Arnavutluk'taki Katolik Din Eğitimi Kurumları

Kurum düzeyi	Katolik		Kamu		Özel	
	Kurum sayısı	Öğrenci sayısı	Kurum sayısı	Öğrenci sayısı	Kurum sayısı	Öğrenci sayısı
Anaokullar (3-6yaş arası)	30	2010	1773	76416	127	5032
İlk ve ortaokullar (6-11 yaş arası)	14	4199	2482	342765	123	20643
Liseler (15-18 yaş arası)	7	1751	381	115609	116	13911
Meslek okulları (15-18 yaş arası)	5	264		2489	0	0
TOPLAM	56	8224	4636	537279	366	39586

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, ulusal düzeyde etki açısından, Katolik kurumlarının payı, okul öncesi eğitim, ilk ve orta öğrenimde % 1'den meslekî eğitimde %12'ye değişmektedir. Ayrıca, çocuk sayısı bakımından Katolik kurumlarında yaklaşık 8.140 öğrenci (ulusal düzeyde çocukların % 2,3'ü) eğitim görmektedir. Ülkedeki Katolik kurumlarının en büyük payı meslekî eğitimidir; meslekî okullarındaki mezunlarının yaklaşık % 12'si bu kurumlardan mezun olmaktadır. Bununla birlikte, Katolik eğitim

²⁴ Angelo Massafra, "25 vjet marrëdhënie diplomatike Shqipëria dhe Selia e Shenjtë, Roli i Kishës Katolike në jetën e vendit", Fjala e Paqes, nr.1 (132) S. XIX, Dhjetor 2016- Janar 2017, s. 7.

²⁵ Skerdi Zahaj, Gerda Sula, Studimi i institucioneve arsimore parauniversitare katolike në Shqipëri: impakti, rëndësia dhe vlerat e shtuara, Qendra Botuese Shoqata e Jezuitëve, Tiranë, 2017, s. 13.

²⁶ Skerdi Zahaj, Gerda Sula, a.g.e. , s. 29.

kurumlarının bütün ülkeye yayılmadığına işaret etmek gerekir. Katolik eğitimi özellikle İşkodra, Leş, Tiran, Draç, Elbasan, Korça ve Ergiri toplam 7 bölgeye yayılmaktadır.

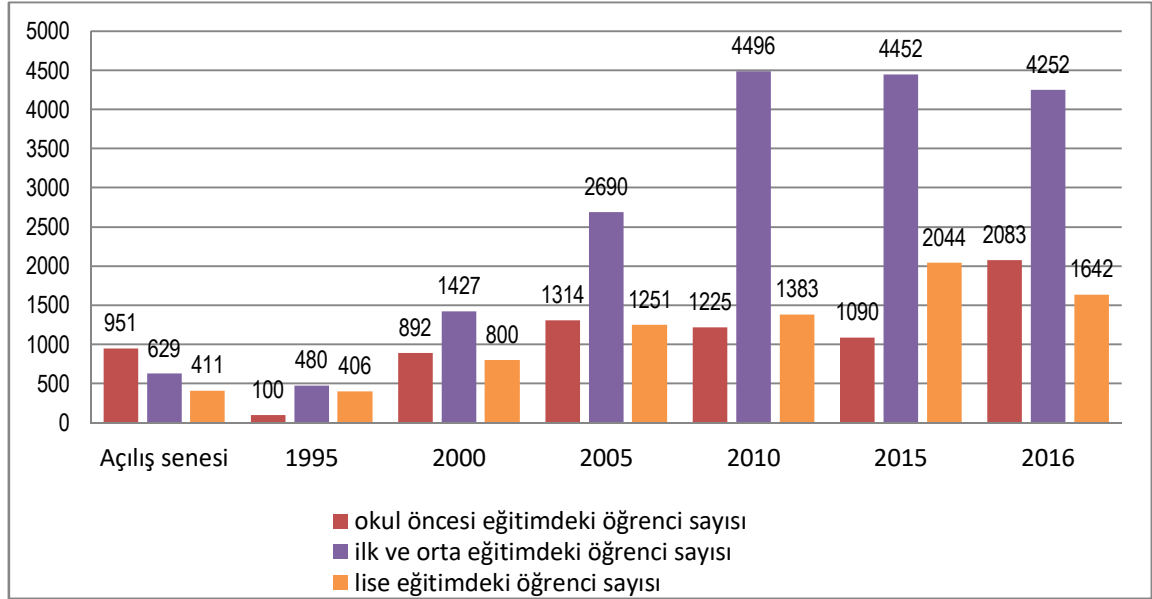
Tablo 14: Piskoposluklara göre Katolik, kamu ve özel eğitim kurumları

Piskoposluk (Bölge) adı	OKUL ÖNCESİ		İLK VE ORTA		LİSE		MESLEKİ	
	Kamu	Katolik	Kamu	Katolik	Kamu	Katolik	Kamu	Katolik
İşkodra-Pult	2787	524	21190	1056	4261	742	1477	65
Tiran-Drač	13589	414	85350	1705	22820	79	6109	170
Jug (Güney)	10391	515	39986	606	16003	217	2834	141
Leş	1893	473	9020	832	3190	323	365	0
Rrëshen	514	84	2576	0	865	0	109	278
TOPLAM	29174	2010	158122	4199	47139	1361	10894	654

Yukarıdaki tabloda, tüm piskoposluk bölgelerindeki Katolik okullarının ve öğrencilerin kamu eğitim kurumları ile karşılaştırılarak sayısal bilgiler verilmiştir. Bu bölgelerde, Katolik eğitim kurumları, daha yüksek bir etkiye sahiptir. Tablodaki verilere göre Katolik eğitim kurumlarının okul öncesi çocukların %6,4, ilk ve orta çağındaki çocukların % 3, lise öğretimdeki öğrencilerin %4 ve meslekî lise öğretimdeki öğrencilerin % 13'ünün ihtiyaçlarını karşıladıkları görülmektedir. Katolik kurumlarının etkisi her bölgeye özeldir ancak İşkodra bölgesinde oldukça yükses bir etkinin olduğu dikkat çeken bir husustur.²⁷

²⁷ Skerdi Zahaj, Gerda Sula, a.g.e., s. 29.

Arşiv kayıtlarına göre Katolik okullarında eğitim gören öğrenci sayısı 34.020'e ulaşmıştır.²⁸ Katolik okullarının açılmasından günümüze, bu okullarda eğitim görmek isteyen çocuk sayısında artış görülmektedir. Aşağıdaki tablo, Katolik okullarına olan ilginin özellikle son on yılda büyüdüğünü göstermektedir. Bu kurumlarda, okul öncesi eğitimde 7.655, orta eğitiminde 18.428 öğrenci ve lise öğretiminde 7.937 öğrenci öğrenim görmüştür.

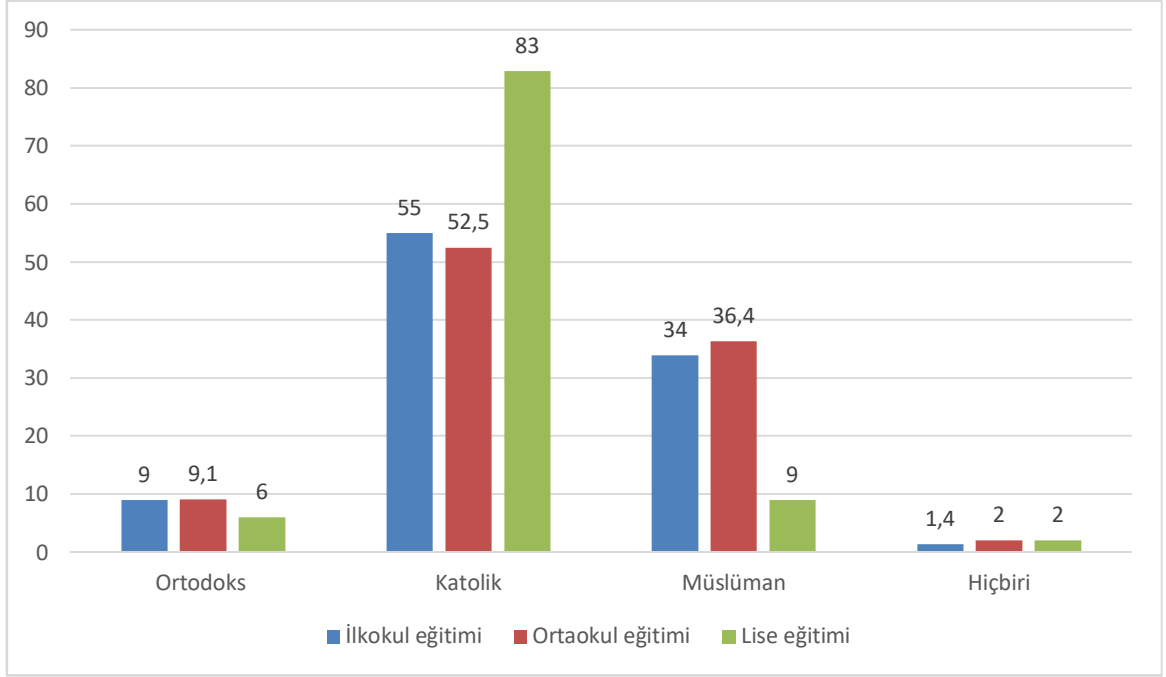
Grafik 4: Katolik Okullarında Eğitim Gören Öğrenci Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Elde edilen verilere göre yıllar boyu Katolik okullarında okuyan öğrencilerin %48'i ya da 16.212 öğrenci Katolik inancına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 15: Yıllara ve eğitim düzeyine göre Katolik öğrencilerin sayısı

	Yıllar'a Göre Öğrenci Sayıları							Toplam
	İlk Açıldığı Yıl	1995	2000	2005	2010	2015	2016	
Okul öncesi eğitimdeki öğrenci sayısı	629	65	545	697	650	607	1045	4238
İlk ve orta eğitimdeki öğrenci sayısı	176	62	415	1003	2291	1976	2073	7996
Lise eğitimdeki öğrenci sayısı	198	143	307	599	735	1023	973	3978

²⁸ Skerdi Zahaj, Gerda Sula, a.g.e., s. 46.

Grafik 5: Katolik Eğitim Kurumlarındaki Öğrencilerin Dini Aidiyetlerine Göre Dağılımı

Bu tablonun verilerine göre ilkökul öğreniminde Müslüman öğrencilerin oranı %34, ortaokul öğreniminde ise %36,4; ilkökul öğreniminde Ortodoks öğrencilerin oranı %9 olup, ortaokul öğreniminde ise %9,1'dir. Katolik liselerine katılım oranı yine Müslüman öğrencilerin ortodoks öğrencilerine kıyasen daha fazla olmaktadır.

Özel çocukların eğitimi Katolik eğitim kurumlarının misyonunun odak noktası olmuştur. Özel ihtiyaçları olan çocuklar, tek ebeveynli çocuklar, sokak durumunda kalan çocuklar gibi ekonomik zorluklarla karşılanan öğrenciler Katolik Kilisesinin hedefi olmuştur. Katolik okullarının açıldığından günümüze kadarki süreçte özel statüsü bulunan bu çocukların sayısı toplam 6.164'e ulaşmıştır. Bunların arasından 416'sı özel ihtiyaçları olan, 799'u tek ebeveynli, 4856'sı ekonomik açıdan zor durumda olan ve 93'ü sokak durumunda olup okula geri dönen öğrencilerdir.²⁹ Açılışından 2016 yılına Katolik okullarına yapılan yatırım 2.260.683 euro'ya ulaşmıştır.³⁰

Aşağıda numune olarak ilk, orta ve lise düzeyinde katolik eğitimi veren bazı kurumlardan bilgi verilecektir.

²⁹ Skerdi Zahaj, Gerda Sula, a.g.e., s. 47.

³⁰ Skerdi Zahaj, Gerda Sula, a.g.e., s. 77.

3.2.1. Okulöncesi Eğitim

“*Ylber*” (*Gökkuşağı*) *Kreş ve Okulu* 1996 yılından beri faaliyet yapan bir kurumdur. Shoqëria e Zonjës Mari (Aziz Meryem Derneği) tarafından yürütülen bu okulun işlettiği dersler arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayladığı müfredat bir de Etik adı altında verilen din eğitimi dersi bulunmaktadır.³¹

3.2.2. İlk ve Ortaöğretim

“*Atë Pjetër Mëshkalla*” lisesi komünist rejim ile çatışan, din, kültür ve özgürlük sembolü haline gelen Pjetër Mëshkalla adlı İşkodralı bir Cizvit'in adını taşıyor. Önceki Saverian Kolejini yerini aldı. Halen Cezvit papazlar tarafından yürütülen bu okul din farkı gözetmeden, herkeşe açık olma politikasını yürütmektedirler. 1998 yılından bu yana eğitim hizmeti vermeye başlamıştır. Seneden seneye öğrenci sayısı açısından artış göstermiştir. Hâlen 600 talebe okutmakta olup 60 % kız, 40 % erkektir. Okul genelinde 21 sınıf bulunup 75 % Hıristiyan (Katolik ve Ortodoks), 25 % Müslüman ailelerin çocuklarına eğitim verilmektedir. Bu okul Cezvitler'in pedagojik ve didaktik ilkelere dayanmaktadır.³² Okul içinde şapel diye anılan bir dua odası vardır. Noel, Paskalya ve diğer dinî faaliyetlerin yapıldığı bu oda, okulun manevi merkezi nispetindedir.³³ Bu okulda din eğitimi etik dersi adı altında verilmektedir. Bu ders sadece lise 1-3 arasında verilmektedir ve toplam senelik 36 saatliktir. Okulun sekreteri ile irtibata geçildikten sonra elde edilen ders müfredatına baktığımızda İncil, Kur'an, Kilise'nin toplumsal öğretileri ve ilkeleri gibi özel dinî konuların işletilmekle olduğunu, bunun dışında bir de genel etik konuları da işletildiğini müşahade etmekteyiz.³⁴ “*Tiran Don Bosko*” Lisesi 2003 yılından beri açılmıştır. Genel lise statüsüne sahip olsa da Milli Eğitim Bakanlığı'nın onaylamış müfredatı dışında, etik adı altında bir de din eğitimi vermektedir.

³¹ <http://www.yellowpagesalbania.com/shkolla-9-vjecare-private/kopeshti-dhe-shkolla-ylber/tirana/>

³² Atë Pjetër Mëshkalla Lisesi Müdürü Rafaele Lanzilli ile raportaj, <https://www.youtube.com/watch?v=rtsmDFTFHjM>.

³³ Atë Pjetër Mëshkalla Lisesi resmi web sayfası, <http://meshkalla.gesuiti.it/>

³⁴ Atë Pjetër Mëshkalla Lisesi sekreteri Pulo Vjerdha ile mail yazışması.

3.2.3. Yüksek Din Eğitimi

3.2.3.1. *Seminari Papnor Shqiptar (Arnavut Papalık Semineri)*

İlk defa İşkodra'da bir Papalık Semineri kurulması kararı 1854 yılında alındı. Tarih itibarı ile farklı misioner ve papazların denetimi altında kalan ve bugünkü tabiri ile yüksekokul ya da üniversite diyebileceğimiz bu kurum komünizm zamanı 1946 yılında kapatılmıştır. Aradan tam 46 sene geçmiş ve 2 Şubat 1992 yılında yeniden açılmıştır. Komünist rejimin el koyduğu tüm dinî kurumların sahiplerine teslim edildiği gibi eskiden Saverian Koleji diye anıldığı bina da Cizvitler'e teslim edildi. Bu eylem, Cizvitler'in komünizm sonrası ilk defa dinî eğitim alanında resmî bir şekilde faaliyetlerinin başlangıcı oldu. Yeni adı ile "Nëna e Këshillit të Mirë" diye anılan Katolik seminerinde 1994'de Felsefe Bölümü, 1996'da ise İlahiyat Bölümü açılıp ilk mezunlarını 29 Haziran 2000 yılında vermiştir. Katolikler nezdinde oldukça önemli olan bu yüksek eğitim kurumu Arnavutluk'ta son derece özel bir yere sahiptir. Bu okul sadece İşkodra şehrinin ihtiyaçlarını değil Arnavutluk çapında papaz olmak isteyen veya Kilise'de hizmet etmek isteyen herkese hitap eden bir kurum hüviyetindedir. Dolayısıyla bu kurumun eğitim programını biraz daha yakında incelemekte yarar vardır.

"Nëna e Këshillit të Mirë" papalık seminerinde eğitim kademeleri şu şekilde yürütülmektedir:

a. Propedeutik Dönemi

Papa tarafından tafsiye edilen hazırlayıcı ve ilk dönemdir. Amaç: manevi, kültürel ve inasanî boşlukları doldurmaktır. Ayrıca tereddütte olan adayların aydınlanma dönemidir. Kültürel seviyelerini artıracak özel dersler okutulmaktadır.

b. Manevî Eğitim

Seminarianlar günlük Kutsal Kitle'ye katılmak zorundadır (Holy Mass-Mesha e Shenjtë). Ayrıca günün başlangıç ve bitiminde duaya çok önem verilir. Gelecekte papaz olacak olan adayların duaya alışmalarına çok önem verilir. Bu dua yalnız başına olabildiği gibi cemaatle de olabilir. Mezmurlar okunur, manevî açılarından yönetici rolü oynayan papaz, yetişmekte olan adaylara yol gösterir. Adaylar ileriki zamanlarda kilisedeki rahibe günahlarını anlatıp dökeceklerini işte bu aşamada öğrenmeye başlıyorlar.

c. Entelektüel Eğitim

Günlük yaşamın getirdiği şartlar itibarı ile bir rahibin genel bilgi ve kültürüne dikkat edilir. Seminarianlar niteliksel ve entelektüel açısından belli bir programa tabi tutulur. Öncelikle genel bir lise diplomasına sahip olduktan sonra en az bir yıllık dilsel bir eğitim tamamlarlar. Bundan sonra iki yıllık felsefe kursuna başlarlar ve ardından üç yıllık İlahiyat kursunu tamamlarlar. Bu zaman zarfı içerisinde Kutsal yazı ve İlahiyata Giriş, Kilise Tarihi, Piskoloji Tarihi, Eski Diller Tarihi, Dogmatik ve Ahlakî olarak Hıristiyanlık, Liturji, Kanonik Hukuku, Günlük Dinî Tartışmalar vb. dersler okutulmaktadır.

d. Pastoral Eğitim

Pastoral eğitiminde papaz olacak olan adayların toplumsal hayata alışma ve ayak uydurmalarına önem verilir. Seminarianlar rahip, rahibe, kilise dostları veya laikler ile nasıl uyum sağlayacakları ve bunlar arasındaki denge tutma yöntemleri öğretilir. Pastoral eğitiminde, İncil okuma, Kateşizim, Liturji, hayırseverlik kampanyası, gibi faaliyetler yaptırılır. Genel olarak Cumartesi veya Pazartesi günlerinde ifa edilir.

3.2.3.2. *Katolik Salezian Rahibelerin faaliyetleri*

1999 yılında “**Maria Ndihmõtare**” (Yardımsaver Meryem) merkezi açıldı. Bu merkeze anaokul, ilkokul, ortaokul, meslekî eğitim, gençlik merkezi, kateşizim (ilmihal), yerel kilise ve piskoposluk ile işbirlik ve yurt gibi hizmetler dâhildir. Bu tür merkezlerle yetinmeyerek 2004 yılında özel “**Maria**” (Meryem) Lisesi açıldı. Bu kurumların ortak vasfı Hıristiyan dinin vecibelerini, kültür ve felsefesini taşımaktır. Hedefleri din farkı gözetmeden genç Arnavutları Katolik ilkelerine göre yetiştirmektir.

3.2.3.3. *Arnavutluk'ta Salezian Enstitüsü*

Salezian Rahibelerin İşkodra'da yerleşimi 1907 yılı Ocak ayında başladı. Yerleşen ilk misyonerlerin hepsi İtalyan rahibelerden oluşuyordu ve onların faaliyeti İtalyan konsolosluğu ile bağlı idi. İlk açtıkları kurum sonradan ilkokula dönüşen bir yetimhane idi. Bu enstitünün tarihçesi beş döneme ayrılır: En önemlisi 1990 yılından 1999 yılına kadarki dönemdir. Söz konusu dönemde komünizim sonrası acilen yapılması gereken eğitim faaliyetleri dikkate alınmış özellikle gençler üzerinde odaklanmışlardır. 1999

yılından bu yana ise hedef Arnavutluk'ta faaliyetin 3 ayrı bölgeye genişletilmesi idi: İşkodra, Tiran ve Tale merkezinin kurulması ve faaliyet yapmasıdır. Bu üç ayrı merkezinin açılması ile çocukların ve gençlerin örgün eğitim ve yaygın eğitim almalarını hedeflenmektedir.³⁵

3.2.3.4. “Don Bosko” okullar sistemi:

Bu okullar sistemi adını taşıdığı İtalyan Katolik bir rahibin eğitim felsefesini uygulamaktadır. Eğitim kurumları olarak sadece Arnavutluk genelinde değil Balkanlar'da da anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise, gençlik merkezleri, spor ve kültürel merkezleri, meslekî merkezler gibi çok çeşitli uzantıları vardır. Hepsinin eğitim felsefesinde Katolik Hıristiyan metodolojisi vardır. 90 yılından sonra Arnavutluk'ta ilk olarak yerleşen Salezian Katolik grubu, kapılarını din farkı gözetmeden herkese açmışlardır. Arnavutluk'ta gençlik, spor ve kültürel merkezleri ile bilinen bu Kilise uzantısı Müslüman ailelerin çocuklarını da çekmeyi başarmıştır.

3.3. Yaygın Eğitim Faaliyetleri

3.3.1. Kilisede Eğitim

Bugünkü kullanımıyla Katolik kateşizmi Kilise'de temel ve sistematik bir dinî derstir. Kateşizm için eğitim aracı olarak özel bir kitap olan Hıristiyan dinî el kitabı hazırlanmıştır. Bir terim olarak XVIII.-XIX. yüzyıllar arasında kullanılan kateşizm Hıristiyanlığın yalnızca aydınlar tarafından değil, halk kitlesi tarafından anlaşılıp günlük hayata tatbik edilmesini hedeflemektedir. 11 Ekim 1992 tarihinde Piskoposlar Konferansının olağanüstü toplantısının önerisi üzerine, Papa John Paul II, tüm yerel kiliselerin işbirliği ile Katolik Kilisesi'nin Kateşizm kitabını onayladı. Bu kitap Kardinal Joseph Ratzinger başkanlığında bir komisyon tarafından incelendi. Dünyanın çeşitli dillerine tercüme edilmiş olan bu kitap, İşkodra'daki Felsefe-Teoloji Enstitüsünün öğrencileri ve profesörleri tarafından Arnavutça'ya da tercüme edilmiştir. Her şeyden önce bu kitap, Hıristiyanlık hakkında bilmek isteyen herkes için bir araç olup aynı zamanda vaftiz olanlara din geleneğini ve onun içeriğini açıklamaktadır; işlevi ise, dinî

³⁵ Salesian Rahibeler Enstitüsü'nün resmi web sayfası, <http://www.motratsaleziane.al/kush-jemi/>.

normlar için referans noktası olmaktadır. Hıristiyan topluluğundaki dinî hayatı destekleyen Kateşizm yaş farkı olmaksızın Kilise tarafından kullanılan bir eğitim yoludur.³⁶

3.3.2. Basın Yayın Faaliyetleri

“**Këmbana e së Diellës**” (Pazar Çanı) dergisi. Bu dergi 1938 yılında kurulan, Katolik Kilisesi'ne ait, dinî ve kültürel bir dergidir. “**Fjala e Paqes**” (Barış Sözü) dergisi ise İşkodra Başpiskoposluğ'un dinî ve kültürel dergisidir. “**Kisha dhe Jeta**” (Kilise ve Hayat) gazetesi. Bu gazete Katolik Kilisesi'ne ait bir gazete olup aylık olarak yayımlanmaktadır. “**Lajmëtari i Radio Marisë**” (Aziz Meryem radyosunun habercisi) dergisi Maria Radiosu'nun 6 aylık faaliyetini derleyen bir yayın organıdır. “**Lajmëtari Salezian**” (Salesian Habercisi) dergisi 1877 yılında Don Bosko tarafından kurulmuş ve çeşitli dillerde basılmış olan bir dergidir. Şu anda dünyanın farklı ülkelerinde yayınlanan bu dergi 57'den fazla sayılarda, 29 farklı dilde tercüme edilmekte ve 131 ülkeye ulaştırılmaktadır. Bu dergi Kosova ve Arnavutluk'ta faaliyet gösteren Don Bosko Salesianlar tarafından Arnavut dilinde de basılmaktadır.

³⁶ Çelësi i fjalëve të Kishës: Katekizmi, <http://sq.radiovaticana.va>, (19.10.2017).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eğitim doğumla başlar ve yaşam boyu devam eder. İslam eğitimcileri çocuk terbiyesini doğum olayının öncesine kadar götürmektedirler. Anne babanın yetişme tarzına, özellikle annenin hamilelik dönemindeki ruhsal hayatına dikkat çekmektedirler.¹ Dolayısıyla eğitim sonu olmayan bir süreçtir. Din eğitimi meselesine gelince, düşünürler din olgusunun doğuştan gelip gelmediği konusu hakkında ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı din duygusunun doğuştan geldiğine inanmaktadırlar. Nitekim İslam dinine göre doğru olan da budur. Hadis-i Şerifte şöyle buyrulur: “*Her doğan, İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra, anne babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.*”² Çocuk ve gençler fiziksel ve psikolojik açıdan kendine benzediğini düşündüğü aile bireylerinin örnek davranışlarından etkilenmektedirler.³ Müslüman çoğunluğun yaşadığı bir ülke olan Arnavutluk’ta din eğitimi nasıl olmalı sorusuna gelince aslında çok basit ve net bir cevabın verilmesi kolay değildir. Unutulmaması gereken büyük bir gerçek, Arnavutluk’un dünyada tek ateist ülkesi ilan edilip uzun bir zaman ateizmin etkisinde yaşamak zorunda kalan bir ülke oluşudur. Buna ilaveten bir de Arnavutluk’ta yaşayan Ortodoks, Katolik, Portestan ve nice fırkaları eklersek çok karmaşık bir hal karşımıza çıkmaktadır.

Çokkültürlü toplum, tabiatı gereği zaten çok yüzlüdür.⁴ Bir toplumda insanların ekseriyetle aynı dinî kültürden olduğu dönemlerde tabi olarak dinî-mezhebî bir eğitim söz konusudur; farklı kültürden insanların bulunduğu bir yaşamda ise dinî bağlılıkların çeşitliliği sebebiyle, tek bir din eğitimi tarzından bahsetmek çok güçtür. Dolayısıyla genel olarak eğitim konusunda çok derin sorunlar yaşayan bir ülke olan Arnavutluk’ta din eğitimi konusu da oldukça hassas bir mahiyet arz etmektedir. Bütün bunlara rağmen, din eğitimi dersinin seçmeli mi yoksa zorunlu mu olması gerektiği hususu artık tartışmalara mahal vermeyecek kadar net olmalıdır. Çünkü uzun bir süre ateist bir dönem geçiren

¹ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., Ankara, 2003, s. 44.

² Buhârî, “Cenâiz”, 92; Tirmizî, “Kader”, 5.

³ M. Akif Kılavuz, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *U.Ü.İ.F.D.*, C. XIV, S. 2, Bursa, 2005, ss. 41.

⁴ Hans Georg Ziebertz, “Çok Kültürlü bir Toplumda Din Eğitimi”, (ed.) Recep Kaymakcan, İstanbul, Dem Yayınları, 2006, s. 154.

Arnavut halkı, yeni nesillere sağlıklı bir din eğitimi ve öğretimi imkânı sunmadan günümüz dünyasında onları geleceğe güvenle hazırlaması mümkün olmayacaktır. Diktatör Enver Hoca'nın yetiştirdiği “yeni insan”, Müslüman ya da Katolik bir isim taşıdığı halde gerçekte kendi dininden habersiz bir yaşantı içinde olduğu artık açık bir şekilde müşahade edilmektedir.

Arnavutluk'ta dinin meşalesini genç nesil tutmaktadır. Paradoksal olarak bir çekirdek ailede anne baba namaz kılmazken veya oruç tutmazken o ailenin çocukları Ramazan ayında gece namazına bile iştirak etmektedirler. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat eğitimin örgütlenmiş, planlanmış ve düzene girmiş bir şekilde olmaması halinde Arnavutluk'ta dini hayatın nasıl bir yönde seyredeceğini tahmin etmek kolay olmayacaktır.

Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda devletin din eğitimi meselesiyle yakından ilgilenmesi bir zorunluluktur. Bu hususta ilk yapılması gerekenlerden biri din eğitimi dersinin devlet okullarında zorunlu hale getirilmesidir. Din eğitimi, devletin denetim ve kontrolü altında gereken eğitimi almış, alan bilgisi ve pedagojik formasyonu yeterli elemanlar tarafından verilmelidir. Bu konu ile ilgili enteresan olan bir pratik örneği vardır. İşkodra şehrinde Katolik okul olarak bilinen “At Pjetër Mëshkalla” lisesinde, Müslüman öğrenciler de bulunmaktadır. Din dersi sırası gelince bu öğrenciler bu derse katılıp katılmama konusunda serbesttirler. Bu mantıkla düşünecek olursak, devlet okullarında da öğrenciler isteğe göre İslam ya da Katolik din derslerine ayrılabilirler. Herkes istediği dersi seçmekle serbest bırakılıp, din eğitimi dersi zorunlu kılınmalıdır. Zira yaşadığımız dönemde küreselleşmenin getirdiği toplumsal değişim, kitle haberleşme araçlarının yaygınlığı, göçler, uluslar ötesi kuruluşların etkinliğinin artması, dünya medyasında İslam'a karşı olumsuz propagandanın yoğunlaşması gibi faktörler, uzmanlardan doğru bilgi edinmeyi esas kılmaktadır.

1991 yılında ülkedeki demokratik sistemin yeniden tesis edilmesinden sonra devlet okullarında Başbakan Rama tarafından önerilen din dersinin müfredata dâhil edilmesi projesi fikri hakkında geç bile kalındığı söylenebilir. Bu dersin mahiyeti hakkında özel bir din dersi mi olmalı ya da dinler tarihi mi olmalı tartışması aslında bir bakış açısı olmaktan başka bir şey değildir. Din felsefesi tarihi dersinde de dinin temel ilkeleri, peygamberler hakkında genel bilgiler, belirli ülke ve bölgede dinlerin doğum ve

yayılması ile ilgili diğer bilgiler verilir, ama bütün bunlar dini propaganda eşiğinden geçmemektedir.

Müfredatın içeriği, inceleme konusu olan ve Arnavutluk'ta faal olan 5 dinî topluluğun inançları hakkında temel bilgi içeren bir ders olması önemli bir gerekliliktir. Ayrıca bu dersi verecek öğretmenlerin çok iyi eğitim almış olmaları gerekir. Bu dersin zorunlu olması gerektiğine inanalar da vardır.⁵ Çok kültürlü ve çok dinli bir altyapıya sahip olan Arnavutluk gibi bir ülkede fertlerin ve özellikle genç neslin kültür alışverişinde bulunmaları son derece önemlidir. Zira bu kültürün zenginleşmesi, karşıdakini daha iyi tanımak ve anlamakla mümkün olabilir. Böyle bir girişim olumlu bireysel, toplumsal ve ulusal sonuçlar doğuracaktır.

Tezimizle ilgili buraya kadar aktardıklarımız istikametinde genel olarak önerilerimiz şunlardır:

- *Demokrasiye geçişle birlikte toplumda dinî hayat ve din eğitime ilişkin taleplerinde herhangi bir gerilim olmadığı gibi, toplumun bu talebine karşılık verilebilmesi için devlet gerekeni yapmalıdır.*
- *Benimsenen demokratik yönetim tarzının din eğitim taleplerine yansımalarının tatminkâr düzeyde olduğu söylenemez. Çeşitli dinî kurum temsilcilerinin din eğitimi talepleri devletin yetkili organları ile karşılıklı antlaşmalar yolu ile yasal ve hukuki düzenlemeler yapılarak bir nebze karşılanmış olsa da, yeterli değildir. Arnavutluk'ta din eğitimi sorununa daha kalıcı çözümler üretebilmek için devlet okullarında din öğretimi yapılabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.*
- *Çeşitli din mensuplarının değişik kademelerde kurumsal yapılanmalar mevcut olsa da bu kurumlar din eğitimi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri düzeyde değildir. Örnek vermek gerekirse yapılan resmi istatistiklere binaen medreselerde okuyan öğrenciler ülke çapındaki öğrencilerin sadece % 0.76'sını teşkil etmektedir.*

⁵ Qani Sulku, "Feja në shkollë, këndvështrime specifistësh ndërkulturor dhe të dialogut ndërfetar", Revista Zani i Naltë, Tiranë, S. 15, Yıl 4, 2016, s. 102.

- Müslüman çoğunluğu bir ülke olan Arnavutluk'ta medreselerin sayısı ve kapasiteleri yetersizdir.
- Çeşitli din ve cemaat mensupları arasındaki ilişkiler dinî hoşgörü ve toleransa dayanmaktadır. Tarihsel arka planı çok kuvvetli olan ve Arnavutları karakterize eden bu değer eğitim yolu ile muhafaza edilmelidir.
- Son yirmi beş yıldır dinî hayat ve din eğitimi alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde bakıldığında, yakın gelecekte Arnavutluk'ta din eğitimi için yeni imkânlar oluşturulması önemli bir gerekliliktir. Yaşanan terör eylemleri karşısında alınabilecek kalıcı tedbir, insanları eğitmektir. Zira esas olan, bir problem karşısında kaçmak değil, o problemin karşısında durabilmektir.
- Arnavutluk'ta mevcut olan 7 medresede farklı ders müfredatın işlenmesi Arnavutluk Müslüman Topluluğunun eğitim konusunda elastik bir politikanın neticesidir. Fakat bu farklılık din eğitimi konusunda boşluk yaratacak şekilde olmamalıdır. Medreselerde verilen din eğitimi nicelik ve nitelik açısından tatmin edici olmalıdır.
- Din öğretiminin kalitesinin artırılması için medreselerdeki eğitim kadrosu arasında periyodik zümreler düzenlenmelidir. Öğretmenler birbirinin tecrübelerinden istifade etmelidirler.
- Katolik Kilisesinin açmış olduğu eğitim kurumlarında Müslüman öğrencilerin oranı % 52'dir (17.808 öğrenci). Bu oran, Müslüman toplumun kendi dindaşlarının eğitim ihtiyaçlarını yeterince karşılayamadığının açık bir göstergesidir. Bu ihtiyacın karşılanması ve Müslüman çocukların kendi okullarında eğitim alabilmelerinin temini için Müslüman toplum ivedilikle eğitim alt yapısını güçlendirmeli ve yaygınlaştırmalıdır.
- Arnavutluk'ta özel eğitime muhtaç öğrencilerin özel durumlarından kaynaklanan ihtiyaçları yanında din eğitimi ihtiyaçlarıyla da yakından ilgilenmeli, gereken maddi manevi destek verilmelidir.

KAYNAKLAR

- ALPAN Necip P., *Tarih Işığında Arnavutluğun Bağımsızlığı*, Ankara, 1982.
- Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası*, Tiranë, Albjuris, 2016.
- ARNOLD Thomas W., *Historia e Përhapjes së İslamit*, The Preaching of İslam, (çev.) Nexhat S. İbrahimi, Prishtinë, 2004.
- ATABAY Mithat, *20. Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar*, İstanbul: Kriter Yayınları, 2012.
- AVGUSTİNİ Luçian, "Shqipëria një shebull i bashkëjetesës ndërfetare në Europë", *Revista Zani i Naltë*, S.13, Yıl 3, 2015, s. 15-20.
- BALCI Mustafa - Yüksel ÖZGEN, Necip - KARAEVLİ, *Balkanlar el Kitabı*, C. II, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2007.
- BARTL Peter, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavut Müslümanları 1878-1912*, çev: Ali Taner, İstanbul: Bedir Yayınları, 1998.
- BASHA Ali M., *İslami në Shqipëri gjatë shekujve*, Tiranë, y.y., 2000.
- BASHA Ali M., *Nëpër gjurmët e İslamit*, Tiranë: y.y., 2005.
- BELLO Hasan, *Kur feja mësohej në shkollë*, Arkiva, (14.04.2016), <http://gazetadita.al>, (18.02.2017), 20.05.2017
- BİAGİNİ Antonello, *Historia e Shqipërisë, Storia dell Albania*, (çev. Shpëtim Çuçka), Tiranë, Shtëpia e librit dhe e komunikimit, 2000.
- BİBERAJ Elez, *Albania in transition the rocky road*, USA: Westview Press, 1998.
- BİLGE Mustafa L., "Arnavutluk", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1991, ss. 383-390.
- BOZBORA Nuray, *Balkanlar El Kitabı*, (der.) Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, C. I., 2006.
- BOZBORA Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- CECILIE Endersen, *Albania: Potential Pitfalls of Introducing Religious Education in Public Schools*.
- CELA Elira, "Historical background and characteristics of the evolution of İslam in Albania", *Innovation in Social Sciences Research*, 1992, Vol.5, issue 3, pp. 115-125.
- CLYER Nathalie, *Adapting Islam to Europe: The Albanian Example*, Paris, 2011, s.1 (<https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00578757>). Nathalie Clayer, "Behind the Veil-The reform of İslam in inter-war Albania or the search for a modern and european Islam", Nathalie Clayer and Eric Germain. *Islam in Inter-War Europe*, Hurst, 2008. <halshs-00575956>.

- CLYER Nathalie, "God in the land of the Mercedes The Religious Communities in Albania Since 1990", Peter Jordan, Karl Kaser, Walter Lukan et alii. Albanien, Peter Lang, pp.277-314, 2003, osterreichische Osthefte. <halshs-00189819>.
- CLYER Nathalie, "The Bektashi Institutions in Southeastern Europe: Alternative Muslim Official Structures and their Limits", Die Welt des Islams, Paris, 52, 2012.
- COURTOIS Stephane - Nicolas WERTH - Jean Lois PANNE v.d., *Le Livre Noir Du Communisme*, (çev.) Muhamet Zgjani, Tiranë: Besa, 2000.
- ÇAKSU Ali, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Yıldız Matbaacılık, 2002.
- DE WAAL Clarissa, *Albania Today A portrait of Post-Communist Turbulence*, London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2005.
- DELISO Christopher, *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, London: Praeger Security International, 2007.
- DELVINA Sherif, "Tentativë e pasuksesshme, dhunë fetare", Reth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët, Shkodër: Klubi kulturor Drita, 1997, 43-67.
- DEMİR Ayhan, "Balkanlarda Misyonerlik Tehlikesi", Millî Gazete, <http://www.batitrakya.org/yazar/ayhan-demir/balkanlarda-misyonerlik-tehlikesi.html>.
- DUKA Ferit, "Toleranca dhe mirëkuptimi ndërfetar si dimension i historisë kombëtare të shqiptarëve", Revista Zani i Naltë, Tiranë, S.7, Yil 3, 2014.
- DUKA Valentina, *İnstitucionet fetare gjatë mbretërimit të Zogut*, Histori Juris Prudenc Histori Juris Prudencë, (28.01.2014), <http://www.zaninalte.al>, (18.02.2017), 31-37.
- DURHAM Edith, (ed.) Robert Elsie, *Twenty Years of Balkan Tangle*, London: Albanian Studies, C. 19, 2015.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 056/2009 për "Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Komunitetit Mysliman të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndersjellta", Tiranë, (03.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-9.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 057/2009 për "Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kishës Autoqefale Ortodokse të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndersjellta", Tiranë, (04.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-9.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 057/2009 për "Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kryegjyshitës Botërore Bektashiane për rregullimin e marrëdhënieve të ndersjellta", Tiranë, (05.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-9.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10 394/2011 për "Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Vëllazërisë Ungjillore të Shqipërisë për rregullimin e marrëdhënieve të ndersjellta", Tiranë, (07.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (25.02.2017), s. 1-7.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 10140/2009 për "Për financimin nga buxheti i shtetit të bashkësive fetare, që kanë nënshkruar marrëveshje me

- Këshillin e Ministrave.”, Tiranë, (06.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (25.02.2017), s. 1-3.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 666/2005 për “Disa ndryshime në vendimin nr. 459, datë 23.09.1999, të Këshillit të Ministrave për krijimin e Komitetit Shtetëror të Kulteve”, Tiranë, (23.09.1999), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017).
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 69/2012 për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, (21.06.2012), <https://arsimi.gov.al>, (22.02.2017), s. 4415.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 69/2012 për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, (21.06.2012), <https://arsimi.gov.al>, (22.02.2017), s. 4407-4408.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 7952/1995 për Sistemin Arsimor Parauniversitar në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, (01.02.2012), <https://studioligjore.files.öordpress.com>, (22.02.2017), s. 17-18.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 80/2015 për Arsimin e Lartë dhe Kërkimin Shkencor në Institucionet e Arsimit të Lartë në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, (22.07.2015), <https://arsimi.gov.al>, (22.02.2017), s. 2-8.
- Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë*, Ligji nr. 8902/2002 për “Ratifikimin e marrëveshjes ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Selisë së Shenjtë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjellta”, Tiranë, (01.03.2014), <http://kshk.gov.al>, (24.02.2017), s. 1-3.
- Frank Shkreli, “6 Shkurt 1967, kur Shqipëria u shpall kundër Zotit”, (02.07.2013), <http://www.voal-online.ch>, s.1.
- FRASHËRI Kristo, *Historia e Qytetërimit Shqiptar*, Tiranë: Akademia e Shekncave, 2008.
- FRASHËRI Sami, *Vepra 2*, Prishtinë, y.y., 1978.
- FUGA Artan, “How Church and Mosque Influence the Media of Albania”, <dio.sagepub.com>, 26.05.2016, s.52.
- GJURAJ Tonin, *a Stable Ecumenical Model. How religion might become a political issue in Albania?* East European Quarterly, XXXIV, No.1, 2000.
- GUMENI Daut, “Asgjë e keqe, përkundrazi”, Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>.
- HANBURY-TENISON Robin, *Lands of Eagles riding through Eurpoes forgotten country*, London-New York: I.B.TAURIS, 2009.
- HAK (Harp Akademi Komutanlığı), *Balkanların Dünyü Bugünü ve Yarını*, İstanbul: Harp Akademi Komutanlığı Yayınları, 1993.
- HOTI İrida, *Medreseja e Shkodrës në vite*, Shkodër: Botime Progresi, 2017.
- HOXHA Enver, *Vepra*, 8 Nëntori, Tiranë, C. 35, 1982.
- HUPCHICK Denis P., *The Balkans from Constantinople to Communism*, New York: Palgrave, 2002.

- HYSI Shyqyri, "Influence of religious factor in the development of cultural and educational identity of Albanians through centuries", *Social and Natural Sciences Journal*, Vol.4, 2011, s. 16, www.journals.cz.
- IWOSKIW Walter R., *Albania a Country Study*, Washington D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1992.
- İBRAHİMİ Nexhat, *Kontaktet e para të İslamit me popujt ballkanikë në periudhën paraosmne*, Shkup: Logos, 1997.
- İNALCIK Halil, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyasının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, İstanbul, C.I/2, 1953, ss. 153-175.
- İSLAMİ Bedri, "Ide që mund të bjerë si fik i papjekur", *Gazeta Dita*, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>.
- JACQUES Edwin, *Shqiptarët historia e popullit shqiptar nga lashtësia deri në ditët e sotme*, (çev.) Edi Seferi, Tiranë: Kartë e Pendë, 1996.
- JAZEXHİ Olsi, "Varlık ve Yokluk Arasında Arnavutlar ve İslam", Terc: Gürkan Biçen, Muştu, *Müslüman Arnavutluk'un Haftalık Bülteni*, 17.10.2008, S. 25. S.3, http://www.muslumanarnavutluk.com/panel/file/www.muslumanarnavutluk.com/mustu/mustu_25.pdf
- JUBANİ Bep, Pëllumb Xhufi, *Historia e Popullit Shqiptar*, Tiranë: Shtëpia botuese e librit shkollor, 1996.
- KAGIOGLIDIS Ioannis, *Religious Education and the Prevention of the Islamic Radicalization: Albania, Britain, France and the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, Monterey-California, Unpublished MA Thesis, 2009.
- KALAJA Ahmed, "Toleranca dhe bashkëjetesa fetare në Shqipëri gjatë viteve 1912-45", *Revista Zani i Naltë*, Tiranë, S.13, Yıl 3, 2015, ss. 93-103.
- KAMBERİ Mois, "Dibranët për tolerancën dhe dailogun ndërjetar", *Revista Zani i Naltë*, S.8, Yıl 3, 2014, ss. 66-71.
- KARATAŞ Ali İhsan, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *U.Ü.İ.F.D.*, C.XV, S. 1, Yıl, 2006, ss. 267-284.
- KARATAY Osman, Bilgehan A. Gökdağ, *Balkanlar El Kitabı*, C. II, Ankara: Kara M & Vadi Yayınları, 2007.
- KAYA Ali, *Sarı Saltık kimdir*, (03.04.2016), <http://alibaba.org>, (16.04.2016).
- KAZICI Ziya, *Historia e Arsimit İslam*, (çev. Edvin Cami), Tiranë, Feneri.
- KIHTIR Tuğrul, *Balkanların Osmanlı Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2015.
- KILAVUZ M. Akif, "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri", *U.Ü.İ.F.D.*, C.XIV, S. 2, Bursa: 2005, ss. 41-58.
- KİEL Machiel, "Sarı Saltuk", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, 2009, ss. 147-150.
- KOKA Viron., *Historia e Popullit Shqiptar*, C. I, Tiranë, Botimet Toena, 2007.
- KRAJA Elias, OSJA Ahmet, *Themelet e një medreseje*, Tiranë: Camaj-Pipaj, 2008.

- KRUJA Genti, “90 vjet Zani i Naltë”, 10.01.2014, Gazeta Mapo, <http://www.mapo.al/2014/01/90-vjet-zani-nalte/1>
- KULLA Ilir, “State-Religion Relations in Transition Albania”, *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans*, NATO Science for Peace and Security Series, c. 27, (ed.) James Pettifer, Mentor Nazarko, Tirane, 2006.
- KUTLU Adil, “Perceptimi i prindërve lidhur me edukimin fetar në Shqipëri: Rasti i Medreseve” yayınlanmamış doktora tezi, Tiranë, 2016. <http://www.uet.edu.al/index.php/en/publikimet>.
- LALAJ Ana, “Roli i İslamit në forcimin e unitetit kombëtar shqiptar në dhjetëvjeçarin 1981-1991”, *Reth përhapjes së İslamit ndër shqiptarët*, Shkodër: Klubi kulturor Drita, 1997.
- LIKA Ferit, “Komunikimi përmes objekteve të kultit İslam në Shqipëri”, Revista Zani i Naltë, S.7, Yil 3, 2014, ss. 64-70.
- LLALLA Arben, “Si mbërriti Janullatos në krye të Kishës Autoqefale të Shqipërisë”, Gazeta Shekulli, 03.11.2014, <http://shekulli.com.al/p.php?id=57139>
- LULI Faik – Nexhmi BUSHATI – İslam Dizdari, *Në kujtim të brezave*, Shkodër: Rozafat, 1997.
- MASSAFRA Angelo, “25 vjet marrëdhënie diplomatike Shqipëria dhe Selia e Shenjtë, Roli i Kishës Katolike në jetën e vendit” Fjala e Paqes Dergisi, nr.1 (132) S.XIX, Aralık 2016-Ocak 2017, ss. 7-8.
- MELADY Thomas Patrick, “Albania: a nation of unique inter-religious tolerance and steadfast aspirations for EU integration1”, s.15, <http://www.academicus.edu.al/nr7/Academicus-MMXIII-7-013-018.pdf>.
- MERDJANOVA Ina, *Rediscovering The Umma Muslims in the Balkans between Nationalism and Transnationalism* New York: Oxford University Press, 2013.
- MERKO Florinda, “Emërimi- Imzot Gerorge Frenzo pason Rrok Mirditën: Do jem epror i mirë, jam i sinqertë”, 17.11.2016, <http://www.oranews.tv/vendi/imzot-george-frenzo-arqipeshkvi-metropolitit-i-arkidioqezes-tirane-durres>.
- META Gjergj, “Informimi dhe formimi s'përkojnë gjithmonë”, Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>.
- MURZAKU Ines Angeli, *Inter-Church and Inter-Religious Tensions in Post Communist Eastern Europe: The Case of Albania*, XXVIII, 1 (February 2008).
- NAZARKO Mentor, “Religious Divergences in Albania and Balkan Security”, *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans*, NATO Science for Peace and Security Series, c. 27, ed. James Pettifer, Mentor Nazarko, Tiranë, 2006.
- NEZHA Ago, “Baba Mondi Kryegjyshi Botëror i Bektashinjve”, 11.06.2015, <http://www.tiranaobserver.al/baba-mondi-kryegjyshi-boteror-i-bektashinjve/>.
- NURILER Osman - Mumin OMEROV - Abdulnentor MUSLIU - Fahri AVDIJA - Riad DOMAZETI - Edmond NEZA - Ferid PIKU - Vladimir LASCIA - Nihad

- DOSTOVIC - Asmir MALESKIC - Semir FOCIC, *Balkanlar'da Din Eğitimi*, İstanbul: Çınar Yayınları., 2016.
- O'DONELL James S., *A Coming of Age: Albania Under Enver Hoca*, New York: Columbia University Press, 1999.
- ÖCAL Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- ÖZCAN Abdülkadir, "Devşirme", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. IX, 1994, ss. 254-257.
- ÖZFAŞAR Mehmet Emin, "İmanın Toplumsal Boyutu", *İslam'a Giriş, Ana Konularıyla Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- ÖZFATURA Mustafa Necati, *Tarihten Günümüze Arnavutluk ve Gerçekler*, C.II., İstanbul: Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı, 1997.
- ÖZKAN Ali, "Arnavutluk'un Üç Simgesi: Hacı Ethem Bey Cami, Saat Kulesi ve İskender Bey Heykeli", *Turkish Studies*, C. 8, S. 2, 2013, ss. 217-237.
- ÖZKAN Ali, "Enver Hoca döneminde Din-Devlet ilişkisi", *History Studies* vol. 4, issue 4, November 2012, pp. 293-316.
- ÖZKAN Ali, "Milli Şef Döneminde Türk-Arnavut İlişkileri (1939-1945)," *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 211, Ağustos 2014, ss. 99-138.
- ÖZKAN Ali, "Türk Gelenek ve Göreneklerinin Arnavutluk'ta Bazı Yansımaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 201, Aralık 2012, ss. 240.
- PATOZI Hiqmet, "Medreseja e Naltë e Tiranës, ëndërta e besimatarëve islamë", *Revista Zani i Naltë*, S.10, Yıl III, 2015, 103-106.
- PAYTON James R., "Christian churches thriving in revitalized Albania", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, (January 2016) XXXVI.
- PEARSON Owen, *Albania as Dictatorship and Democracy From Isolation to the Kosovo War 1946-1998*, London, The Centre of Albanian Studies & I.B.TAURIS Publishers, 2006.
- PETROTA Gaetano, *Popolo Lingua e Letteratura Albanese*, (çev.) Qemal Velija, Tiranë: Almera, 2008.
- PETTIFER James, "Introduction", *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans*, NATO Science for Peace and Security Series, c. 27, (ed.) James Pettifer, Mentor Nazarko, Tiranë, 2006.
- PIRRAKU Muhamet, "Roli i İslamit në integrimin e Shqipërisë etnike dhe të kombit shqiptar", *Reth përhapjes së İslamit ndër shqiptarët*, Shkodër: Klubi kulturor Drita, 1997, ss. 41-48.
- RAIMI Sunaj , "Kultura e tolerances ndërftare tek shqiptarët: Rasti Gjergj Elez Alia", *Kalkandelen, Balkanlarda Riskler ve Fırsatlar Bildiri Kitabı*, ed: Selahettin Karabınar vd., 4. Uluslararası Balkanlar'da Sosyala Bilimler Kongresi.
- Republika e Shqipërisë İstituti i Statistikave, *Popullsia*, <http://www.instat.gov.al>, (09.06.2016).

- REXHEPI Fehmi, *Historia e Popullit Shqiptar*, Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Shkollor, 1996.
- RUÇI Ani, “Hapet në Tiranë një Universitet Teologjik Islami”, <http://www.dw.com/sq/hapet-n%C3%AB-tiran%C3%AB-nj%C3%AB-universitet-teologjik-islami/a-15076113>, (14.05.2011).
- SADIKAJ Dilaver, “Pozita e fesë në Shqipëri në kushtet e sistemit komunist”, Feja Kultura dhe Tradita Islame Ndër Shqiptarët” (Simpozium Ndërkombëtar), Prishtinë, 1995, ss. 501-507.
- SHAHU Ajet, “Marrëdhëniet e shtetit komunist me fenë Islame në Shqipëri (1945-1967)”, Feja Kultura dhe Tradita Islame Ndër Shqiptarët (Simpozium Ndërkombëtar), Prishtinë, 1995, ss.509-515.
- SHEHU Redi, “Përplasjet vijnë nga mosnjohja”, *Gazeta Dita*, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>.
- SHKRELI Frank, “6 Shkurt 1967, kur Shqipëria u shpall kundër Zotit”, (02.07.2013), <http://www.voal-online.ch>.
- SINANI Gjergj, “Liria e fesë në kontekstin e modelit evropian të marrëdhënieve ndërmjet shtetit dhe fesë”, *Kontributi i prijësve muslimanë në formësimin e vetëdijes dhe identitetit kombëdijes dhe identitetit kombëtar*, Konferencë Shkencore, Tiranë, 2013, ss. 163-172.
- SKURA Gentiana - Robert GJEDIA - Genti KRUIJA, *Mësimi i normave civile në shkollat e fesë myslimane- Medresetë Studim 2017*, Tiranë, Albanin Forum for the Alliance of Civilizations, 2017.
- SOKOLI Gazmira, “Kisha Katolike: Mësuesit e besimit fetar duhet të jenë të përgatitur mirë”, *Gazeta Shekulli*, (11.04.2016).
- STAVRIANOS L.S., *the Balkans since 1453*, NewYork, Rinehart & Company, 1958.
- STEFANI Anderea, “Edhe Marksini e kanë keqlexuar për fenë”, *Gazeta Dita*, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>.
- SULKU Qani, “Feja në shkolla, këndvështrime specialistësh ndërkulturor dhe të dialogut ndërfetar”, *Revista Zani i Naltë*, Tiranë, S.15, Yil 4, 2016, ss. 95-103.
- SYTARI Muhamed, “Drita Islame - 25 vjet kontribute të autorëve shkodranë”, 28.02.2017, <https://muhamedsytari.net/?p=1364>.
- SYTARI Muhamed, *Bibliografi Udha Islame 50 numrat e parë*, Shkodër: Camaj-Pipaj, 2007.
- THENGJILLI Petrika, “Toleranca fetare në lëvizjen çlirimtare të popullit shqiptar”, *Feja, kultura dhe tradita Islme ndër shqiptarët*, *Simpozium Ndërkombëtar*, Prishtinë: 1995, ss.211-214.
- TIKA 2016 *Idare Faaliyet Raporu*, s.11, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/03/2016%20IdareFaaliyetRaporu/%C4%B0dare%20Rapor_2016_WebFormati.pdf.

- TUFA Agron, “Fillimet e persekutimit komunist mbi Komunitetin Mysliman Shqiptar”, Kontributi i prijësve myslimanë në formimin e vetëdijes dhe identitetit kombëtar, Konferencë Shkencore, Tiranë, 2013, ss. 234-241.
- VICKERS Miranda - James PETTIFER, *From anarchy to a Balkan identity*, Albania, London, C.Husst & Co. Publishers, 1997.
- VICKERS Miranda, “The Development of Religion in Post-Communist Albania”, Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans, NATO Science for Peace and Security Series, c. 27, (ed.) James Pettifer, Mentor Nazarko, Tiranë, 2006.
- VICKERS Miranda, *Islam in Albania*, England: Defence Academy of the United Kingdom Advanced Research and Assessment Group, 2008.
- VICKERS Miranda, *The Albanians a Modern History*, London-New York: I.B. Tauris Publishers, 1999.
- WILKERS John, *Ëlirët, The Illyrians*, (çev.) Abdurrahman Myftiu, Tiranë: Bacchus, 2005.
- ZAHAJ Skerdi, SULA Greda, *Studimi i institucioneve arsimore parauniversitare katolike në Shqipëri: impakti, rëndësia dhe vlerat e shtuara*, Tiranë: Qendra Botuese Shoqata e Jezuitëve 2017.
- ZAVALANI Tajar, *Histori i Shqipnis*, Tiranë: Phoenix & Shtwpia e Librit, 1998.
- ZEKAJ Ramiz, *Zhvillimi i kulturës Islame te shqiptarët gjatë shekullit XX*, Tiranë: A.Ë.T.C., 2002.
- ZEQO Maikom, “Shpresoj qe deklarata e Ramës të harrohet sa më shpejt”, Gazeta Dita, 12.04.2016, <http://www.gazetadita.al/forum-historia-e-feve-si-lende-ne-shkollat-tona/>.
- ZIEBERTZ Hans Georg, *Çok Kültürlü bir Toplumda Din Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan, İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

EKLER

Ek 1: İşkodra Medresesi Ders Müfredatı (Tercümesi ve Aslı)

ARNAVUTLUK CUMHURİYETİ
EĞİTİM VE SPOR BAKANLIĞI
ARNAVUT MÜSLÜMAN TOPLULUĞU
İŞKODRA BÖLGE EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ
“HAXHI SHEH SHAMIA” ÖZEL OKULU

Protokol nr.sı:ekstra

13 Eylül 2016, İşkodra

Ders Programı: SINIF I-IX

Eğitim YILI 2015-2016

	Dersler	s. 1	s.2	s.3	s.4	s.5	s.6	s.7	s.8	s.9
1	İletişim Dilleri	8	8	8	7	7	8	8	8	8
1.1	Arnavutça	8	8	6	5	5	5	5	5	5
1.2	İngilizce	0	0	2	2	2	3	3	3	3
2	MATEMATİK	4	5	5	4	4	4	4	4	4
3	FEN BİLİMLERİ	1	1	2	3	2	2	5	5	6
3.1	Doğa bilgisi	1	1	2	3	2	-	-	-	-
3.2	Fizik	-	-	-	-	-	1	2	2	2
3.3	Kimya	-	-	-	-	-	-	-	1	2
3.4	Biyoloji ve Sağlık Eğitimi	-	-	-	-	-	1	2	2	2
4	Toplum ve Çevre	1	1	1	2	3	3	5	4	4
4.1	Toplum Eğitimi	1	1	1	1	1	-	-	-	-
4.2	Medeniyet	-	-	-	-	-	1	1	-	-
4.3	Tarih	-	-	-	1	0	1	2	2	2
4.4	Coğrafya	-	-	-	-	-	1	2	2	2
4.5	Ülkemiz	-	-	-	-	2	-	-	-	-
5	Sanatlar	2	2	2	2	2	2	2	1	1
5.1	Müzik	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5.2	Görsel Sanatlar	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6	Spor, Beden Eğitimi ve Sağlık	3	3	3	3	3	2	2	2	2
7	TEKNOLOJİ ve İLETİŞİM Bilgi Teknolojisi	-	-	1	1	1	2	1	1	1
7.1	TİK	-	-	-	-	-	1	1	1	1
7.2	Pratik teknolojik beceri	-	1	1	1	1	1	-	-	-
8	Secmeli Müfredat	1	1	1	1	1	8	8	8	8
8.1	Kur'an-ı Kerim	-	-	-	-	-	3	3	3	3
8.2	Kelam	1	-	-	1	1	3	3	3	3
8.3	Arapça	-	-	-	-	-	1	1	1	1
8.4	Türkçe	-	-	-	-	-	1	1	1	1
	TOPLAM (1+2+3...+8)	20	20/21	23	23	23	31	34	33	34

Okul Müdürü

Kujtim DERVISHI

ARNAVUTLUK CUMHURİYETİ
EĞİTİM VE SPOR BAKANLIĞI
ARNAVUT MÜSLÜMAN TOPLULUĞU
İŞKODRA BÖLGE EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ
‘HAXHI SHEH SHAMIA’ ÖZEL OKULU

Protokol nr.sı:ekstra

13.08.2016, İşkodra

LİSE DERS PROGRAMI
2016-2017 Eğitim Yılı

NR	DERS ADI	10. SINIF	11. SINIF	12. SINIF	TOPLAM
1	Sanat Tarihi	-	1	1	2
2	Arnavut Dili ve Edebiyatı		3	4	7
3	Edebiyat (10. Sınıf)	2			2
4	Arnavutça (10. Sınıf)	2			2
5	Yabancı dil (İngilizce)	3	3	4	10
6	Tarih	2	2	2	6
7	Coğrafya	2	1	2	5
8	Medeniyet (10.,11. Sınıf)	2	1	-	3
9	Matematik	4	3	4	11
10	Fizik (10.,11. Sınıf)	2	2	-	4
11	Kimya (10.,11. Sınıf)	2	2	-	4
12	Biyoloji (10.,11. Sınıf)	2	2	-	4
13	TIK-Bigisayar	2	1	-	3
14	Beden Eğitimi	1	1	1	3
15	Kariyer	-	1	1	2
16	İktisat	-	-	2	2
17	Teknoloji	-	-	2	2
18	Doğa Bilimi	-	-	2	2
I	ÇEKİRDEK DERSLERİN TOPLAMI (1-17)	26	23	25	72
1	Kur'an-ı Kerim ve Tefsir	3	3	2	8
2	Arapça	2	1	1	4
3	DERİN DERSLER	-	2	1-2	2-4
3.1	Derin Matematik	-	(2)	(1,0)	-
3.2	Derin Edebiyat	-	(2)	(1,0)	-
3.3	Derin Biyoloji, Ekonomi, Kimya, TIK vs.	-	-	(1,2)	-
II	SEÇMELİ DERSLER TOPLAMI(1-3)	5	6	4-5	15-16
1	Akaid ve İslam Kültürü	2	2	1	5
2	Hadis ve Hitabet	1	1	-	2
3	Fıkıh	1	1	1	3
4	Modül: Hitabet İslam Medeniyeti	-	-	2	2
5	Topluluk hizmeti	-	0.50	-	0.5
6	müfredat projesi	-	0.50	-	0.5
III	ZORUNLU DERSLER TOPLAMI(1-6)	4	5	4	13
IV	TOPLAM I+II+III	35	34	33-34	102-103

OKUL MÜDÜRÜ
Kujtim DERVISHI

REPUBLIKA E SHQIPERISE
MINISTRIA E ARSIMIT DHE SPORTIT
KOMUNITETI MYSLIMAN I SHQIPËRISË
DREJTORIA ARSIMORE RAJONALE SHKODER
SHKOLLA JOPUBLIKE "HAXHI SHEH SHAMIA"

Nr. ekstra prot.

Shkoder, me 13.08.2016

PLANI MESIMOR NE GJIMNAZ
VITI SHKOLLOR 2016 - 2017

NR	LËNDA	KL.X	KL.XI	KL.XII	TOTALI
1	Histori Arti	-	1	1	2
2	Letersi dhe Gjuhe Shqipe	-	3	4	7
3	Letersi (klasa 10)	2	-	-	2
4	Gjuhe Shqipe (klasa 10)	2	-	-	2
5	Gjuhe e huaj e pare (Anglisht)	3	3	4	10
6	Histori	2	2	2	6
7	Gjeografi	2	1	2	5
8	Qytetari (klasa 10,11)	2	1	-	3
9	Matematike	4	3	4	11
10	Fizike (klasa 10,11)	2	2	-	4
11	Kimi (klasa 10,11)	2	2	-	4
12	Biologji (klasa 10,11)	2	2	-	4
13	TIK - Informatike	2	1	-	3
14	Edukim fizik	1	1	1	3
15	Karriere, aftesim per jeten	-	1	1	2
16	Ekonomi	-	-	2	2
17	Teknologji	-	-	2	2
18	Shkence Natyrore	-	-	2	2
I	SHUMA E LLENDEVE BERTHAME (1 - 17)	26	23	25	74
1	Kurani Famelarte e komentimi tij	3	3	2	8
2	Arabisht	2	1	1	4
3	Lende te Thelluara	-	2	1-2	3-4
3.1	Letersi e Thelluar	-	(2)	(1,0)	-
3.2	Matematike e Thelluar	-	(2)	(1,0)	-
3.3	Biologji, Ekonomi, Kimi, TIK, etj	-	-	(1,2)	-
II	SHUMA ZGJEDHJE E DETYRUAR (1 DERI 3)	5	6	4+5	15-16
1	Njohuri Besimi e Kulture Islame	2	2	1	5
2	Njohuri Tradites Profetike e Predikim	1	1	-	2
3	Njohuri te Adhurimit Islam	1	1	1	3
4	Modul Profes. : Predikim +Civilizim Islam		-	2	2
5	Sherbim Komunitar		0.5	-	0.5
6	Projekt Kurrikular		0.5	-	0.5
III	SHUMA ZGJEDHJE E LIRE (1 DERI 6)	4	5	4	13
IV	SHUMA I+II+III	35	34	33-34	102-103

Drejtori i shkolles
KUJTIM DERVISHI

REPUBLIKA E SHQIPERISE
MINISTRIA E ARSIMIT DHE SPORTIT
KOMUNITETI MYSLIMAN I SHQIPERISE
DREJTORIA ARSIMORE RAJONALE SHKODER
SHKOLLA JOPUBLIKE "HAXHI SHEH SHAMIA"

Nr. ekstra prot.

Shkoder, me 13.09.2016

PLANI MESIMOR : KLASA I-IX
VITI SHKOLLOR 2016 - 2017

Nr	LËNDËT MESIMORE	Kl. 1	Kl. 2	Kl.3	kl.4	Kl.5	kl.6	Kl.7	Kl.8	KL.9
1	GJUHET E KOMUNIKIMI	8	8	8	7	7	8	8	8	8
1.1	Gjuhe Shqipe	8	8	6	5	5	5	5	5	5
1.2	Gjuhe e Huaj e I (Anglisht)	0	0	2	2	2	3	3	3	3
2	MATEMATIKE	4	4	5	4	4	4	4	4	4
3	SHKENCAT E NATYRES	1	1	2	3	2	2	4	5	6
3.1	Dituri Natyre	1	1	2	3	2	-	-	-	-
3.2	Fizike	-	-	-	-	-	1	2	2	2
3.3	Kimi	-	-	-	-	-	-	-	1	2
3.4	Biologji dhe eduk shend.	-	-	-	-	-	1	2	2	2
4	SHOQERIA DHE MJEDISI	1	1	1	2	3	3	5	4	4
4.1	Edukim per shoqerine	1	1	1	1	1	-	-	-	-
4.2	Qytetari	-	-	-	-	-	1	1	0	0
4.3	Histori	-	-	-	1	0	1	2	2	2
4.4	Gjeografi	-	-	-	-	-	1	2	2	2
4.5	Vendlindje	-	-	-	-	2	-	-	-	-
5	ARTE	2	2.5	2	2	2	2	2	1	1
5.1	Muzike	1	1	1	1	1	1	1	1	1
5.2	Art figurative (pamor)	1	1	1	1	1	1	1	-	-
6	ED.FIZIK,SPORT,SHENDET	3	3	3	3	3	2	2	2	2
7	TEKNOLOGJI DHE TIK	-	-	1	1	1	2	1	1	1
7.1	TIK	-	-	-	-	-	1	1	1	1
7.2	Aftesim teknologjik praktik	-	-	1	1	1	1	-	-	-
8	KURRIK. ME ZGJEDHJE	1	1	1	1	1	8	8	8	8
8.1	Kur'an Famelarte	-	-	-	-	-	3	3	3	3
8.2	Besim	-	-	-	-	-	3	3	3	3
8.3	Arabisht	-	-	-	-	-	1	1	1	1
8.4	Turqisht	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	SHUMA (1+2+3...+8)	20	20/21	23	23	23	31	34	33	34

Drejtori i shkollës

Kujtim DERVISHI

Ek 2: İşkodra Medresesi'nde Uygulanan Dinî Ders Müfredatı ve Bu Derslerin Haftalık Dağılımı (Detaylı inceleme örneği):

1. Kur'an dersinin içeriği ve sınıflara göre dağıtımını ile ilgili çizelge:

SINIF	HAFTALIK DERS SAATI	EZBER	OKUMA	DİĞER	YILLIK DERS SAATI		
6 ^{A,B}	3 SAAT	Fatiha, Kâfirun, Nasr, Mesed, İhlas, Felak, Nas	13 SAAT	Rahman	61 SAAT	31	105 SAAT
7 ^{A,B}	3 SAAT	Maun, Kureyş, Fil, Humeze, Asr, Tekasür, Karia, Zelzele, Adiyat	11 SAAT	Lokman Muhammed	40 SAAT	54	105 SAAT
8 ^{A,B,C}	3 SAAT	Leyl, şems, Duha, İnşirah, Tin, Alak, Kadr, Beyyine	23 SAAT	Vakia	34 SAAT	48	105 SAAT
9 ^{A,B,C}	3 SAAT	Tarik, Ala, Gaşıye, Fecr, Beled	26 SAAT	Hucurat	38 SAAT	41	105 SAAT
10 ^{A,B,C,D}	3 SAAT	Tekvir, İnfitar, Mutaffifin, İnşikak, Buruc	30 SAAT	Mulk	33 SAAT	45	108 SAAT
11 ^{A,B,C}	3 SAAT	Nebe, Naziat, Abese	28 SAAT	Müddessir	19 SAAT	61	108 SAAT
12 ^{A,B,C,D}	2 SAAT	Amenerresulü, Haşr	4 SAAT	Yasin	16 SAAT	48	68 SAAT

2. Akaid dersinin içeriği ve sınıflara göre dağıtımını ile ilgili çizelge

SINIF	HAFTALIK DERS S.	KONULAR	YILLIK DERS SAATI
6 ^{A,B}	3 SAAT	İbadet, Mükellef, Temizlik, Abdest, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Kurban	105 SAAT
7 ^{A,B}	3 SAAT	Din, Allah`a, Meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere, Ahiret Gününe ve Kadere İman	105 SAAT
8 ^{A,B,C}	3 SAAT	Hz. Âdem, Nuh, İdris, Hud, İbrahim, İsmail, İşhak, Lut, Yakub, Yusuf, Musa, şuayb, Hıdır, Davud, Süleyman, Yunus, İlyas, Elyas, Zulkifl, Lokman, Zekerıyya, Yahya, İsa (a.s.)	105 SAAT
9 ^{A,B,C}	3 SAAT	Peygamberlikten Önceki Dönem, Mekke Dönemi, Medine Dönemi, Veda Haccı	105 SAAT
10 ^{A,B,C,D}	3 SAAT	İman ve İnkâr, Allah`a ve Meleklerle İman, Peygamberlikten Önceki Dönem, Hicret	72 SAAT
11 ^{A,B,C}	3 SAAT	Kitaplara, Peygamberlere, Ahirete, Kaza ve Kadere İman, Hz. Âdem, Lut, İşhak, Harun, Davud, İsa	72 SAAT
12 ^{A,B,C,D}	3 SAAT	Kelam, Dinî Fraksyonlar, Dinin içeriği, Semavi ve günümüzde yaşayan diğer dinler	34 SAAT

3. Fıkıh dersinin içeriği ve sınıflara göre dağıtım ile ilgili çizelge:

SINIF	HAFTALIK DERS S.	KONULAR	YILLIK DERS SAATI
10 ^{A,B,C,D}	1 SAAT	Fıkıh, İbadet, Mükellef ve sorumlulukları, Temizlik, Namaz	36 SAAT
11 ^{A,B,C}	1 SAAT	Oruç, Zekât, Sadaka, Hac, Umre, Kurban, Avcılık, Yemin, Yeme içme Helal ve Haramları	36 SAAT
12 ^{A,B,C,D}	1 SAAT	İslam'da aile ve sivil haklar (Münakehat), Ticaret ve İnsanlar arasında ilişkiler (Muamelat), İslam'da ceza hukuku (Ukubat)	34 SAAT

4. Hadis dersinin içeriği ve sınıflara göre dağıtım ile ilgili çizelge:

SINIF	HAFTALIK DERS SAAATİ	KONULAR	YILLIK DERS SAATI
10 ^{A,B,C,D}	1 SAAT	Sünnet, Dinin Kaynağı, Hadis İliminin diğer İlimler Arasındaki Yeri, Hadis Terminolojisi, Hadis metinlerinin değerlendirilmesi	36 SAAT
11 ^{A,B,C}	1 SAAT	Mütevâtir Hadis, Hasen Hadis, Peygamber, Ashab, Tabiin ve Etba-i Tabiin Döneminde Hadis, Hadislerin yazılı olarak toplanması ve değerlendirilmesi	36 SAAT
12 ^{A,B,C,D}	1 SAAT	İslam`da davet metodları, Hitabet ve Hatip, Vaaz teknikleri, Pratik dersler	34 SAAT

Ek 3: Draç Medresesi Ders Müfredatı (Tercümesi ve Ash)

ARNAVUTLUK CUMHURİYETİ
Draç "Mustafa Varoshi" özel okulu kredilerinin onaylanması.
2016-6017 öğretim yılı X, XI, ve XII Sınıfları

	NR	SINIFLAR				
		DERSLER	10. SINIF	11. SINIF	12. SINIF	TOPLAM
ÇEKİRDEK DERSLERİN TOPLAMI	1	Sanat Tarihi	1	1	1	3
	2	Arnavut Dili ve Edebiyatı	3	3	4	10
	3	İngilizce	3	3	4	10
	4	Tarih	1	2	2	5
	5	Coğrafya	0	1	2	3
	6	Toprak bilimi, Çevre ve Mekan	2	0	0	2
	7	Matematik	3	3	4	10
	8	Fizik	2	2	0	4
	9	Kimya	2	2	0	4
	10	Biyoloji	2	2	0	4
	11	Medeniyet	2	1	0	3
	12	TIK-Bigisayar	2	1	0	3
	13	Beden Eğitimi	1	1	1	3
	14	Kariyer	1	1	1	3
	15	İktisat	0	0	2	2
	16	Teknoloji	0	0	2	2
	17	Doğa Bilimi	0	0	2	2
Toplam			24	23	26	73
ZORLA SEÇME	1	Arapça	1	1	1	3
	2	Kur'an-ı Kerim ve Tefsir	1	2	1	4
	3	Derin Edebiyat	2	2	1	5
	4	Derin Matematik	2	2	1	5
	5	Derin Biyoloji			2	2
	6	Derin Kimya			2	2
	7	Derin Fizik			2	2
	8	Derin Coğrafya			2	2
	9	Derin Tarih			2	2
	10	Derin İktisat			2	2
	11	Derin TIK	1	1	1	3
	12	Uygulamalı Kimya		2		2
	13	Uygulamalı Biyoloji		2		2
Toplam			4	5	3	12
SEÇMELİ	1	Akaid ve İslam Kültürü	1	1	1	3
	2	Hadis ve Hitabet	1	1		2
	3	Fıkıh	1	1	1	3
	4	Topluluk hizmeti		0.5		0.5
	5	Müfredat projesi		0.5		0.5
	6	Modül		1		1
Toplam			3	5	3	10
TOPLAM						96

OKUL MÜDÜRÜ

Neriman Gjinali

**Ek 4: Tiran, Korça, Kavayi, Elbasan, Berat Medreseleri Ders Müfredatı
(Tercümesi ve Aslı)**

Protokol nr.sı: 263

Tiran,01.09.2016

Konu: Lise öğretim müfredatının onaylanması talebi

Yönetilen: Syn. Lindita Nikolla

Bakan

Eğitim ve Spor Bakanlığı

Sayın Nikolla,

Arnavut Müslüman Topluluğu, en samimi selamlarını Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı'na (MAS) gönderiyor ve talebi aşağıdaki şekilde sunmaktan memnuniyet duyuyor:

Arnavutluk Müslüman Topluluğu 25.02.2016 tarihli Lise öğretim Müfredatına (Yetkili Müfredat) uygun olarak, "H.M.Dashi" - Tiran Medresesi, "H.Ali Korça"- Kavayi Medresesi, "H. Abdulla Zemblaku "Korça Medresesi, "Liria" -Elbasan Medresesi, Vexhi Buharaja"-Berat Medresesi ekli tabloya göre medrese müfredatının onayını istemektedir.

Saygılarımla,

H. Skender Bruçaj

Arnavut Müslüman Topluluğu Başkanı

GENEL LİSE ÖĞRETİM OKULLARI						
ARNAVUTLUK MÜLÜMAN TOPLULUĞU "SEMA" VAKFI'NA BAĞLI MEDRESELER						
Nr.	Öğrenme Alanları/ Dersler	5. oran			6. oran	
		10. sınıf		11. sınıf	12. sınıf	
		Haftalık saatler 18	Haftalık saatler 18			
1	Diller ve İletişim	11	7	7	7	
1.1	Arnavutça	2	2	2	2	
1.2	Edebiyat	2	2	2	2	
1.3	Yabancı dil	7	3	3	3	
2	MATEMATİK	4	4	4	4(B)ya da 6 (A+B)	
3	FEN BİLİMLERİ	3	9	6		
3.1	Fizik	1	3	2		
3.2	Kimya	1	3	2		
3.3	Biyoloji	1	3	2		
4	Toplum ve Çevre	5	5	6		
4.1	Sosyal bilimler (Medeniyet, Felsefe)	1	1	2		
4.2	Tarih	2	2	2		
4.3	Coğrafya	2	2	2		
5	Teknoloji	2	2	1		
5.1	TIK	2	2	1		
6	Spor, Beden Eğitimi ve Sağlık	2	2	2		
	Toplam (Çekirdek Müfredat haftalık saat sayısı)	27	29	26	13-15	
1	DİL ve İLETİŞİM				3 ya da 5	
1.1	Arnavutça				2	
1.2	Türkçe	5	3	3	2	
1.3	Arapça	2	2	2	1	
2	MATEMATİK				2 (A)	
3	FEN BİLİMLERİ				12	
3.1	Fizik				4	
3.2	Biyoloji				4	
3.3	Kimya				4	
4	TOPLUM VE ÇEVRE				12	
4.1	Sosyal bilimler (Sosyoloji, Piskoloji)				2+2	
4.2	Tarih				4	
4.3	Coğrafya				4	
4.4	İktisad				2	
5	SANATLAR (Tiyatro, Müzik, Görsel sanat)				2	
6	TEKNOLOJİ VE TİK				4	
6.1	Teknoloji				2	
6.2.	TIK				2	
7	DİNİ DERSLER	4	4	6	7	
7.1	Kuran-ı Kerim ve Tefsir	2	2	2	3	
7.2	Akaid	2	2	2	2	
7.3	Hadis ve İslam Kültürü			2	2	
	SEÇMELİ MÜFREDAT	11	9	11	24-22	
	OKUL TABANLI MÜFREDAT					
	TOPLAM (Toplam haftalık ders saatleri)	38	38	37	37	

NOTLAR:

10. Sınıfın Medeniyet dersi haftada 1 saat olarak işlenecek.
- Beden eğitimi dersi bütün sınıflar için 2 saat olarak işlenecek.
- Bir yıldızlı dersler İngilizce ve/veya Arnavutça işlenecek.
- İki yıldızlı dersler Türkçe ve/veya Arnavutça işlenecek.
- Diğer dersler Arnavut dilinde işlenecek.

Lënda: Kërkesë për miratimin e planit mësimor për arsimin 9-vjeçar

Drejtuar: Znj. Lindita NIKOLLA
Ministër
Ministria e Arsimit dhe Sportit

E nderuar znj. Nikolla,

Komuniteti Mysliman i Shqipërisë (KMSH) i dërgon përshëndetjet më të sinqerta Ministrisë së Arsimit dhe Sportit (MAS) dhe ka kënaqësinë të parashtrijë kërkesën si më poshtë vijon:

KMSH në përputhje me udhëzimin nr. 16 të datës 03.08.2016 kërkon miratimin e planit mësimor të medreseve, Medreseja "H. M. Dashi"-Tiranë, Medreseja "H. Abdulla Zemblaku"-Korçë.

MEDRESEJE E TIRANES DHE KORÇES / CIKLI 9-VJEÇARE					
Nr.	FUSHA/LËNDËT	KLASAT			
		VI	VII	VIII	IX
1	GJUHET DHE KOMUNIKIMI	12	12	11	11
1.1	Gjuhë Shqipe	5	5	5	5
1.2	Gjuhë e huaj e parë (Anglisht)	3	3	3	3
1.3	Gjuhë e huaj dytë (Turqisht)	2	2	2	2
1.4	Gjuhë e huaj tretë (Arabisht)	2	2	1	1
2	MATEMATIKË	4	4	4	4
3	SHKENCAT E NATYRËS	2	4	6	6
3.1	Fizikë	1	2	2	2
3.2	Kimi	**	**	2	2
3.3	Biologji	1	2	2	2
4	SHOQËRIA DHE MJEDISI	3	5	5	5
4.1	Qytetari	1	1	1	1
4.2	Histori	1	2	2	2
4.3	Gjeografi	1	2	2	2
5	ARTE	3	2	2	2
5.1	Muzikë	1	1	1	1
5.2	Art pamor	1	1	1	1
5.3	Teatër	1	**	**	**
6	EDUKIMI FIZIK, SPORTI DHE SHËNDET	2	2	2	2
7	TEKNOLOGJI DHE TIK	2	1	1	1
7.1	TIK	1	1	1	1
7.2	Aftësi teknologjik praktik	1	**	**	**
8	KURIKULA ME ZGJEDHJE LËNDËT MËSIMORE - FETARE	4	4	4	4
8.1	Kur'an Famëllartë	2	2	2	2
8.2	Besim	2	2	2	2
Totali i orëve mësimore javore		32	34	35	35

H. Skender BRUÇAJ
Kryetar Komunitetit Mysliman të Shqipërisë

Ma omrin e Allahut Mëshiruesit, Mëshirëbërësit

Nr. 263 Prot.

Tiranë, më 01 / 09 / 2016

Lënda: Kërkesë për miratimin e planit mësimor për shkollat e mesme

Drejtuar: Znj. Lindita NIKOLLA

Ministër
Ministria e Arsimit dhe Sportit

E nderuar znj. Nikolla,

Komuniteti Mysliman i Shqipërisë (KMSH) i dërgon përshëndetjet më të sinqerta Ministrisë së Arsimit dhe Sportit (MAS) dhe ka kënaqësinë të parashtojë kërkesën si më poshtë vijon:

KMSH në përputhje me Planin Mësimor të Gjimnazit (Kurrikula e Bazuar në Kompetencë) të datës 23.02.2016 kërkon miratimin e planit mësimor të medreseve, Medreseja "H. M. Dashi"-Tirane, Medreseja "H. Ali Korca"-Kavajë, Medreseja "H. Abdulla Zemblaku"-Korcë, Medreseja "Liria"-Elbasan, Medreseja "Vexhi Buharaja"-Berat sipas tabelës bashkangjitur.

Me respekt,

H. Skender BRUÇAJ
Kryetar i Komunitetit Mysliman të Shqipërisë

SHKOLLAT E MESME TË PËRGJITHSHME MEDRESE TË KOMUNITETIT MUSLIMAN TË SHQIPËRISË QË MBULON FONDACIONI "SEMA"					
Nr.	Fashat e të ndërit/Lëndët	Shkalla 5		Shkalla 6	
		Klasa 10		Klasa 11	Klasa 12
		Orë Javore 15	Orë Javore 18		
I.	GJUHËT DHE KOMUNIKIMI	11	7	7	7
I.1	Gjuhë shqipe	7	7	7	7
I.2	Letërsi	2	2	2	2
I.3	Gjuhë e huaj e parë	2	2	2	2
II.	MATEMATIKË *	4	4	4	4(B) ose 4(A+B)
III.	SHKENCAT E NATYRES	3	9	6	
III.1	Fizikë *	1	3	2	
III.2	Kimi *	1	3	2	
III.3	Biologji *	1	3	2	
IV.	SHOQËRIA DHE MJEDISI	5	5	6	
IV.1	Shkencë sociale (Qytetar, Fiksefi)	1	1	2	
IV.2	Histori	2	2	2	
IV.3	Gjeografi	2	2	2	
V.	TEKNOLOGJI DHE TIK	2	2	1	
V.1	TIK	2	2	1	
VI.	EDUKIMI FIZIK, SPORTE DHE SHËNDETI	2	2	2	2
Shënim (Kurrikula Mësimore - Nr. 1 orëve javore gjithësej):		27	29	26	12-15
I.	GJUHËT DHE KOMUNIKIMI	7	5	5	3 ose 5
I.1	Letërsi				2
I.2	Gjuhë e huaj e dytë / (Turqisht)	5	3	3	2
I.3	Gjuhë e huaj e tretë / (Arabisht)	2	2	2	1
II.	MATEMATIKË				2 (A)
III.	SHKENCAT E NATYRES				12
III.1	Fizikë				4
III.2	Biologji				4
III.3	Kimi				4
IV.	SHOQËRIA DHE MJEDISI				12
IV.1	Shkencë sociale (Sociologji, Psikologji)				2+2
IV.2	Histori				4
IV.3	Gjeografi				4
IV.4	Ekonomi				2
V.	ARTE (Teatër, Muzikë, Art pamor)				2
VI.	TEKNOLOGJI DHE TIK				4
VI.1	TIK				2
VI.2	Teknologji				2
VII.	LËNDËT FETARE	4	4	6	7
VII.1	Kur'ani Farsëlarë - Koncentrimi i tij **	2	2	2	3
VII.2	Njëzari të Ismailit **	2	2	2	2
VII.3	Tendëza profetike dhe Kulturës Islame **				2
KURRIKULA ME ZGJEDHJE		11	9	11	24-22
KURRIKULA NË BAZË SHKOLLE					
TOTALI (Nr. 1 orëve javore gjithësej):		38	38	37	37

Shënime:

1. Qytetaria 10 do të zhvillohet 1 orë në javë.
2. Edukimi Fizik do të zhvillohet 2 orë në javë për të gjitha vitet.
3. Lëndët me një vit do të zhvillohen në gjuhën Anglisht dhe ose Shqip.
4. Lëndët me dy gjuhë do të zhvillohen në gjuhën Turke dhe ose Shqip.
5. Lëndët e tjera do zhvillohen në gjuhën Shqipe.

Protokol nr.sı: 264

Tiran,01.09.2016

Konu: Orta öğretim müfredatının onaylanması talebi

Yönetilen: Syn. Lindita Nikolla

Bakan

Eğitim ve Spor Bakanlığı

Sayın Nikolla,

Arnavut Müslüman Topluluğu, en samimi selamlarını Milli Eğitim ve Spor Bakanlığı'na (MAS) gönderiyor ve talebi aşağıdaki şekilde sunmaktan memnuniyet duyuyor:

Arnavutluk Müslüman Topluluğu 03.08.2016 tarihli, 16 no.lu talimata uygun olarak, “H. M. Dashi” - Tiran Medresesi ve “H. Abdulla Zemblaku”-Korça Medresesi, orta öğretim müfredatının onayını istemektedir.

Saygılarımla,

H. Skender Bruçaj

Arnavut Müslüman Topluluğu Başkanı

TİRAN VE KORÇA MEDRESELERİ / ORTAOKUL DÜZEYİ					
Nr.	Öğrenme Alanları/ Dersler	SINIFLAR			
		VI	VII	VIII	IX
1	Diller ve İletişim	12	12	11	11
1.1	Arnavutça	5	5	5	5
1.2	Birinci Yabancı dil (İngilizce)	3	3	3	3
1.3	İkinci Yabancı dil (Türkçe)	2	2	2	2
1.4	Üçüncü Yabancı dil (Arapça)	2	2	1	1
2	MATEMATİK	4	4	4	4
3	FEN BİLİMLERİ	2	4	6	6
3.1	Fizik	1	2	2	2
3.2	Kimya	**	**	2	2
3.3	Biyoloji	1	2	2	2
4	Toplum ve Çevre	3	5	5	5
4.1	Medeniyet	1	1	1	1
4.2	Tarih	1	2	2	2
4.3	Coğrafya	1	2	2	2
5	SANAT	3	2	2	2
5.1	Müzik	1	1	1	1
5.2	Görsel sanat	1	1	1	1
5.3	Tiyatro	1	**	**	**
6	Spor, Beden Eğitimi ve Sağlık	2	2	2	2
7	TEKNOLOJİ VE TİK	2	1	1	1
7.1	Teknoloji	1	1	1	1
7.2	TİK	1	**	**	**
8	Seçmeli dersler-DİNİ DERSLER	4	4	4	4
8.1	Kuran-ı Kerim	2	2	2	2
8.2	Akaid	2	2	2	2
TOPLAM (Toplam haftalık ders saatleri)		32	34	35	35

**Ek 5: Özel Eğitim Kurumlarının Çalıştırılmasına İzin Verilmesi Hususunda
Bakanlar Kurulu Kararı ve Arnavutluk Müslüman Topuluğunun İlgili Yazıları**

ARNAVUTLUK CUMHURİYETİ

Bakanlar Kurulu

KARAR

Nr. 560 tarih: 26.08.1996

ÖZEL EĞİTİM KURUMLARININ ÇALIŞTIRILMASINA İZİN HUSUSUNDA
Bakanlar Kurulu, 21/06/1995 tarihli "Üniversite Öncesi Eğitim Sistemi" ile ilgili 7952 Sayılı
Kanununun 44. ve 65. maddeleri uyarınca, Millî Eğitim ve Spor Bakanlığı'nın teklifi üzerine,

KARAR:

1. Aşağıdaki özel eğitim kurumlarının faaliyet iznini onaylanmıştır:
 - a. Tiran şehrindeki 8 yıllık eğitim veren "Gjerasim Qeriazi" özel okulu. Bu kurum yalnızca yabancı uyruklu öğrencilere mahsustur.
 - b. Tiran şehrindeki 8 yıllık eğitim veren "Turgut Özal" Türk Koleji ve lise öğretim düzeyindeki "Mehmet Akif Ersoy" koleji.
 - c. Korça şehrinde lise öğretim düzeyindeki "Preka" koleji.
 - Ç. İşkodra şehrinde lise öğretim düzeyindeki "Pjetër Mëshkalla" okulu.
 - d. Medreseler:

1. " Mahmud Dashi" Tiran
2. " Ali Korça" Kavayi
3. " Liria" Elbasan
4. "Hoxha Tahsin" Ergiri
5. "H. Sheh Shamija" İşkodra

2. 7952 no.lu, 21/06/1995 tarihli "Üniversite Öncesi Eğitim Sistemi" hakkında kanunu yürürlüğe girmeden önce kayıt yaptırmış olan öğrencilerin öğrenimi tamamlana kadar aşağıdaki medreselere izin tanınmıştır.

1. " Mustafa Varoshi" Draç
2. " Vexhi Buharaja" Berat
3. " Sulejman Laçi" Kukës
4. "Raif Kadiu " Peshkopi
5. "Medreseja e Korçes" Korça

3. Bu kurumların eğitim alanında laik öğretim sürecini ve yasallığın uygulanmasını denetlemek için Eğitim ve Spor Bakanlığı sorumludur.

Bu karar derhal yürürlüğe girmiştir.

BAKANLAR KURULU BAŞKANI

ALEKSANDER MEKSI

Prot.nr.sı: 2832

Tarih: 30.08.1996

CUMHURBAŞKANLIĞIA-HALK MECLISINE
ANAYASA MAHKEMESİNE
BAŞSAVCILIĞINA
ADALET BAKANLIĞINA
MALİYE BAKANLIĞINA
EĞİTİM VE SPOR BAKANLIĞINA
DEVLET KONTROL HİZMETİNE
GENEL SEKRETER
ARIAN MADHI

Konu: ÖZEL EĞİTİM KURUMLARININ ÇALIŞTIRILMASINA İZİN HUSUSUNDA

Arnavutluk Müslüman Topluluğu

560 sayılı, 26.08.1996 tarihli "Özel eğitim kurumlarının işleyişi için izin verilmesi hakkında" Bakanlar Kurulu Kararı ile aşağıdaki medreselerin faaliyete geçmesi için izin tanınmıştır.

1. "Mahmud Dashi"	Tiran
2. "Ali Korça"	Kavayi
3. "Liria"	Cerrik
4. "Hoxha Tahsin "	Ergiri
5. "H.Sheh.Shamija"	İşkodra

Aşağıdaki medreseler hakkında ise :

1. "Mustafa Varoshi"	Draç
2. "Vexhi Buharaja"	Berat
3. "Sulejman Laci"	Kukes
4. "Raif Kadiu"	Peshkopi
5. "Medreseja e Korçes"	Korça

7952 no.lu, 21/06/1995 tarihli "Üniversite Öncesi Eğitim Sistemi" hakkında kanunu yürürlüğe girmeden önce kayıt yaptırmış olan öğrencilerin öğrenimi tamamlana kadar izin tanınmıştır.

Bu kurumların eğitim alanında laik öğretim sürecini ve yasallığın uygulanmasını denetlemek için ilgili Eğitim Müdürlükleri tarafından bilgilendirilmiştir.

Komiteti i Kushtetimit
Blendi

REPUBLIKA E SHQIPËRISE
Këshilli i Ministrave

V E N D I M

Nr. 560 datë 26.8.1996

PËR

DHËNIE LEJE PËR FUNKSIONIMIN E INSTITUCIONEVE ARSIMORE
PRIVATE

Në zbatim të nenit 44 dhe 65 të ligjit nr.7952, datë 21.6.1995 "Për sistemin arsimor parauniversitar", me propozimin e Ministrisë së Arsimit dhe Sporteve, Këshilli i Ministrave

V E N D O S I :

1. Të miratojë lejen për funksionimin e institucioneve arsimore private, si më poshtë:

a) Shkolla "Gjerasim Qiriazi" e nivelit të arsimit 8-vjeçar në qytetin e Tiranës. Ky institucion do të frekuentohet vetëm nga nxënësit të huaj.

b) Kolegji turk "Turgut Ozal" i nivelit të arsimit 8-vjeçar dhe kolegji "Mehmet Akif Ersoy" i nivelit të arsimit të mesëm në qytetin e Tiranës.

c) Kolegji "Preka" i nivelit të arsimit të mesëm në qytetin e Korçës.

ç) Shkolla "Pjetër Mëshkalla" e nivelit të arsimit të mesëm në qytetin e Shkodrës.

d) Medresetë:

- 1. "Mahmud Dashi" Tiranë
- 2. "Ali Korça" Kavajë
- 3. "Liria" Cërrik
- 4. "Hoxha Tahsin" Gjirokastër
- 5. "H.Sheh Shamija" Shkodër

2. Për mëdresetë e mëposhtëme të miratojë lejen për funks: nimin e tyre vetëm me nxënësit që janë regjistruar në to para hyrjes në fuqi të ligjit nr.7952, datë 21.6.1995 "Për sistemin arsimor paratuniversitar" dhe deri në përfundimin e studimeve të këtyre nxënësve.

- 1. "Mustafa Varoshi" Durrës
- 2. "Vexhi Buharaja" Berat
- 3. "Sulejman Laçi" Kükës
- 4. "Raif Kadiu" Peshkopi
- 5. "Mëdreseja e Korçës" Korçë

3. Ngarkohet Ministria e Arsimit dhe Sporteve të kontro- llojë procesin mësimor laik dhe zbatimin e ligjshmërisë në fushën arsimore të këtyre institucioneve.

Ky vendim hyn në fuqi menjëherë.

KRYETARI I KËSHILLIT TË MINISTRAVE
ALEKSANDËR MEKSI

Nr.prot.2832
datë 30.8.1996

PRESIDENCËS - KUVENDIT POPULLOR
GJYKATËS KUSHTETUESE - GJYKATËS SË KASACIONIT
PROKURORISË SË PËRGJITHSHME
MINISTRISË SË DREJTËSISË
MINISTRISË SË FINANCAVE
MINISTRISË SË ARSIMIT DHE SPORTEVE
SHËRBIMIT TË KONTROLLIT TË SHTETIT

SEKRETARI I PËRGJITHSHËM
ARIAN MADHI

Tirane, me 09.09.1996

Lenda : Dhenje leje per funksionimin e institucioneve arsimore private.

1686/13 P.P.P.

KOMUNITETIT MUSLIMAN SHQIPTAR

TIRANE

Bazuar ne Vendimin Nr.560 date 26.08.1996 te Keshillit te Minist
 " Per dhenje leje per funksionimin e institucioneve arsimore private"
 eshte miratuar leja per funksionimin e medreseve :

1. "Mahmud Dashi"	Tirane
2. "Ali Korca"	Kavaje
3. "Liria"	Gerrik
4. "Hexha Tahsin"	Gjirokaster
5. "H. Sheh Shamija"	Shkoder

Ndersa per medresete e meposhteme :

1. "Mustafa Varoshi"	Durres
2. "Vexhi Buharaja"	Berat
3. "Sulejman Laci"	Kukes
4. "Raif Kadiu"	Peshkopi
5. Medresea	Korce

eshte miratua leja per funksionimin e tyre vetem me nxenesit qe jane
 regjistruar ne to para hyrjes ne fuqi te Ligjit Nr.7952 date 21.06.19
 "Per sistemin arsimor parauniversitar" dhe deri ne perfundimin e stud
 meve te ketyre nxenesve.

Mbi sa me siper jane njoftuar nga ana jone Drejtorite Arsimore
 perkatese si dhe per te ushtruar kontroll ne procesin mesimor laik
 dhe zbatimin e ligjshmerise ne fushen arsimore te ketyre institucioneve

Fatmir

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Elona SYTARI
Tez Adı	DEMOKRASIYE GEÇİŞ SONRASI ARNAVUTLUK'TA DİN EĞİTİMİ (1991-2016)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Yrd. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindikiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 25.12.2017

İmza :

